

ICHUS
ANKARA

8th International Congress of
Human Stuedies
Full Text Booklet

Meryem BULUT
Zeynel KARACAGİL

10-11 Dec 2025
Ankara

8thInternational
Congress of Human Studies
Full Text Booklet

10-11 Dec 2025

Ankara/Turkey

BIDGE Publications

8thInternational Congress of Human Studies Abstracts Booklet Full Text Booklet

ISBN: xxxx

Editors Meryem Bulut, Zeynel Karacagil

Page Layout: Gözde YÜCEL

1st Edition: BIDGE Publications,

Publication Date: 25.12.2025

All rights of this work are reserved. It cannot be reproduced in any way without the written permission of the publisher and editor, except for short excerpts to be made for promotion by citing the source.

Certificate No: 71374

Copyright © BIDGE Publications

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

SCIENTIFIC COMMITTEE

Dr. Abdelkarım Bellil – University Of
Chadli Ben Jdid

Dr. Aşkın Kiraz – Yakın Doğu University

Dr. Aydın Ertekin – Selçuk University

Dr. Ayla Zehra Oner – Marmara
University

Dr. Ayşe Bilginer Kucur – Atatürk
Üniversitesi

Dr. Aytekin Demircioğlu – Kastamonu
University

Dr. Banu Yazgan İnanc – Toros University

Dr. Emine Altunay Şam – Amasya
University

Dr. Erdoğan Ekiz – Westminster
International University İn Tashkent

Dr. Erol Kılıç – Fatih Sultan Mehmet
Vakıf University

Dr. Fatih Başbuğ – Akdeniz University

Dr. Fatih Coşkun Ertaş – Atatürk
University

Dr. Füsün Topsümer – Ege University

Dr. Ghadir Golkarian – Yakın Doğu
Üniversitesi

Dr. Gökçen Yüksel – University Of
Pedagogy Freiburg

Dr. Harun Yıldız – Ondokuz Mayıs
University

Dr. Hasan Aslan – Akdeniz University

Dr. Hasan Hüseyin Özkan – Süleyman
Demirel University

Dr. Himmet Hülür – Ankara Hacı Bayram
Veli University

Dr. İrfan Karaduman – Ordu University

Dr. Junus Ganiev – Kırgızistan-Türkiye
Manas University

Dr. Kamala Gahramanova – Bakü Devlet
Universitesi

Dr. Kerem Yıldırım Şimşek – Eskişehir
Teknik University

Dr. Liubovi Çimpoş – Komrat Devlet
University

Dr. Lütviye Asgerzade – Azerbaijan
Milli İlimler Akademisi

Dr. Mehmet Kahraman – Hatay Mustafa
Kemal University

Dr. Mehmet Sait Toprak – Mardin Artuklu
University

Dr. Mehmet Yolcu – Bitlis Eren University

Dr. Mete Sezgin – Selçuk University

Dr. Michel Bozdemir – Inalco

Dr. Mukhtar Ahmad Bhat – Jamia Millia
Islamia New Delhi India

Dr. Murat Gökalp – Ağrı İbrahim Çeçen
University

Dr. Mustafa Çapar – Hatay Mustafa Kemal
University

Dr. Mustafa Sever – Çanakkale Onsekiz
Mart University

Dr. Mustafa Toprak – American University
In Cairo

Dr. Okan Baldil – Universidade De
Coimbra

Dr. Osman Yılmaz – Dokuz Eylül
University

Dr. Ozgur Karcıoglu – Sağlık Bilimleri
University

Dr. Ozlem İzci Ay – Mersin University

Dr. Ömer Özden – İzmir Katip Çelebi
University

Dr. Ötüken Senger – Kafkas University

Dr. Özlem Yayıntaş – Çanakkale Onsekiz
Mart University

Dr. Öztürk Emiroğlu – Varşova University

Dr. Petek Piner Benli – Çukurova University

Dr. Recep Akkaya – Cumhuriyet University

Dr. Rehat Faikoğlu – Beykent University

Dr. Rengin Kosif – Kırıkkale University

Dr. Rita Salmorbekova – National Academy Of Sciences Of The Kyrgyz Republic

Dr. Semin Genkci – Pamukkale University

Dr. Susanne Becker – Iu International University

Dr. Şafak Kaypak – Hatay Mustafa Kemal University

Dr. Şafak Uluçınar Sağır – Amasya University

REVIEWER COMMITTEE

Dr. Abdulsemet Aydın – Dicle University Sanat ve Tasarım Fskültesi

Dr. Abdurrahman Okuyan – Bayburt University

Dr. Aslı Akdeniz Kudubeş – Bilecik Şeyh Edebali University

Dr. Aslıhan Turan – Sinop University

Dr. Asude Çavuş – Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Bahanur Garan – İstanbul Arel University

Dr. Bahanur Garan – İstanbul Arel University

Dr. Beyza Merve Akgül – Gazi University

Dr. Bilal Tunç – Ağrı İbrahim Çeçen University

Dr. Burcu Gülsevil Belber – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Turizm Fakültesi

Dr. Devabil Kara – Marmara University

Dr. Ebru Tekin Bilbil – Özyeğin University

Dr. Emine Güzel – İnönü University

Dr. Emine Kef – Amasya University

Dr. Emre Cengiz – Gümüşhane University

Dr. Engin Çelebi – Çukurova University

Dr. Ensar Lokmanoğlu – Sakarya Uygulamalı Bilimler University

Dr. Erkan Akgöz – Selçuk University

Dr. Esin Sayın – Aydın Adnan Menderes

Dr. Esin Yağmur Şahin – Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. Fatma Gül Gedikkaya – İstanbul Gelişim University

Dr. Fatma İlker Kerkez – Muğla Sıtkı Koçman University

Dr. Ferdi Çiftçioğlu – Manisa Celal Bayar University

Dr. Feza Solak Tuysun – Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Dr. Fidan Uğur Çerikan – Pamukkale University

Dr. Filiz Özyiğit – Banü Tıp Fak

Dr. Gonca Görsev Kılıç – Ordu University

Dr. Güliden Filiz Önal – Gazi University

Dr. Güler Yanık – Recep Tayyip Erdoğan University

Dr. H. Bayram İrhan – İstanbul Esenyurt University

Dr. İsa Kalaycı – Hatay Mustafa Kemal University

Dr. İskender Güler – Amasya University

Dr. İsmail Elagöz – Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. İsmail Güneş – Çukurova University

Dr. İsmail Ukav – Adıyaman University

Dr. Kamil Doğancı – Bursa Uludağ University

Dr. Kudret Savaş – Afyon Kocatepe University

Dr. M. Murat Payam – Adıyaman University

Dr. Mehmet Yılmaz – Gaziantep University

Dr. Melike Arslan – Atatürk University

Dr. Metin Leblebici – İstanbul Medeniyet University

Dr. Muammer Ulutürk – Necmettin Erbakan University

Dr. Naim Deniz – Biruni University

Dr. Nevin Gündüz – Ankara University

Dr. Nuray Eker – Sakarya Uygulamalı Bilimler University

Dr. Oktay Aktürk – Kırşehir Ahi Evran University

Dr. Osman Vedüd Eşidir – Fırat University

Dr. Ömer Faruk Kırmıt – Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Ömer Faruk Kırmıt – Ankara Hacı Bayram Veli University

Dr. Öner Gümüş – Kütahya Dumlupınar University

Dr. Özlem Demren – Sivas Cumhuriyet University

Dr. Özlem Topçuoğlu – Atatürk University

Dr. Rahşan Kolutek – Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Dr. Rukiye Höbek – Yozgat Bozok University

Dr. Saadet Can Çiçek – Bolu Abant İzzet Baysal University

Dr. Safinaz Asri – İzmir Katip Çelebi University

Dr. Sağbetullah Meriç – Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Salih Birinci – Atatürk University

Dr. Şahin Şimşek – Batman University

ORGANIZING BOARD

Dr. Meryem BULUT – Ankara Üniversitesi

Dr. Kadriye ŞAHİN – Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. İshak PARLAR-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Hasan ÜZMUŞ-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Contents

Yarı Kırsal Bristol'de Dijital Hizmetlere Erişimde Karşılaşılan Engeller ve Çözüm Önerileri.....	9
Ahmet Said UZELİ	9
Kütüphanelerin Kültürel Mirasın Korunması ve Aktarılmasındaki Rolü: Dijital Dönüşüm Çağında Yeni Yaklaşımlar.....	27
Ayşenur AKBULUT	27
Sağlık Çalışanlarında Doomscrolling (Felaket Kaydırması) Düzeyleri: Dijital Risk Maruziyetinin Psikolojik ve Çalışma Yaşamı Boyutları	41
Ertan DİNÇ	41
Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Sosyal Entegrasyonu: Eğitim, Sünnet ve Evlilik	49
Hande Meliha İÇAÇAN.....	49
İnsansız Hava Araçlarında İş Sağlığı ve Güvenliği	67
İbrahim NAKAY	67
Ömer Faruk ÖZTÜRK.....	67
Economic Reform without Transformation: Reproduction of Patrimonial Capitalism in Saudi Arabia in the Bin Salman Era	75
İlke CİVELEKOĞLU	75
Dört Kangal Köpeğinde Karşılaşılan Ankyloglossia'nın Cerrahi Sağaltımı	85
İlker ŞEN	85
EPDAD ve CAEP Standartlarının Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bağlamında Karşılaştırılması: Kavramsal Bir İnceleme	92
İpek Su TÜRKMEN.....	92
Mustafa ŞEKER.....	92
Yeni Tarihseclilik Eleştirisi Bağlamında Doludizgin ve Vatan Tutkusu Romanlarının Çözümlemesi	105
Muhammet Ali BULUT.....	105
Türkiyede Ekolojik Göç Politikaları ve Uygulamalar, Karadeniz Bölgesi İklim Değişikliği Eylem Planı Üzerinden Bir Değerlendirme	118
SeldaPOLAT ERDOĞAN	118

Yarı Kırsal Bristol’de Dijital Hizmetlere Erişimde Karşılaşılan Engeller ve Çözüm Önerileri

Ahmet Said UZELI¹

Özet

Bu çalışma, yarı kırsal Bristol’de yaşayan bireylerin dijital kamu hizmetlerine erişim sürecinde karşılaştıkları gündelik zorlukları incelemekte ve bu sorunlara yönelik uygulanabilir çözüm önerileri sunmaktadır. Bölgenin kente yakınlığı nedeniyle altyapısal açıdan avantajlı olması beklenmesine rağmen, Ofcom ve ONS gibi kurumsal veri kaynaklarıyla desteklenen saha gözlemleri ve nitel görüşmeler, dijital kapsayıcılığın hâlâ eşit dağılmadığını göstermektedir. Çalışma, yarı yapılandırılmış görüşmelere ve yerinde gözlemlere dayanan nitel bir yaklaşım benimsemektedir. Bulgular, erişim sorunlarının beş ana başlıkta yoğunlaştığını göstermektedir: sınırlı dijital okuryazarlık ve düşük kullanıcı özgüveni; veri gizliliği ve güvenlik konusundaki belirsizlikler, geniş bant bağlantısındaki performans tutarsızlıkları; çevrimiçi kamu platformlarının kullanıcı dostu olmayan arayüz tasarımı ve teknolojiye yönelik alışkanlıklar, yüz yüze hizmete duyulan güven ve topluluk içi destek mekanizmaları gibi davranışsal ve kültürel engeller. Bu zorluklar özellikle yaşlı bireyleri, düşük dijital beceriye sahip kullanıcıları ve hâlâ yüz yüze hizmetlere alışkın haneleri daha fazla etkilemektedir.

Elde edilen bulgular, sorunların yalnızca teknik altyapı eksikliklerinden değil, aynı zamanda kullanılabilirlik, beceri düzeyi, güvenlik algısı, topluluk normları ve kurumsal iletişim zayıflıklarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışma; topluluk merkezleri aracılığıyla hedefli dijital okuryazarlık programlarının geliştirilmesi, mobil destek ekipleriyle yerinde yardım sağlanması, kamu hizmeti platformlarının daha sade ve erişilebilir arayüzlerle yeniden tasarlanması ve yerel kurumların iletişim stratejilerinin güçlendirilmesi gibi çözüm önerileri sunmaktadır. Ayrıca internet hizmet sağlayıcıları ile yerel kurumlar arasındaki koordinasyonun artırılması, yarı kırsal bölgelerdeki bağlantı tutarsızlıklarının azaltılmasına katkı sağlayabilir.

Genel olarak çalışma, yarı kırsal alanlarda dijital kapsayıcılığın yalnızca altyapı yatırımlarıyla sağlanamayacağını; insan odaklı tasarım, topluluk temelli destek mekanizmaları ve bağlama duyarlı politika yaklaşımlarının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital kamu hizmetleri, Yarı kırsal alanlar, Dijital kapsayıcılık, Dijital eşitsizlik, Kullanıcı deneyimi

¹ PhD Student, Swansea University/UK, Human Geography, Orcid: 0009-0009-3360-5667

Giriş

Dijital kamu hizmetlerinin kapsamı ve niteliği, son on yılda Birleşik Krallık başta olmak üzere birçok ülkede köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Vergi işlemleri, sağlık randevuları, sosyal yardım başvuruları, yerel yönetim hizmetleri ve günlük kamusal etkileşimlerin önemli bir kısmı artık çevrimiçi platformlar üzerinden yürütülmektedir. Bu dönüşüm, hükümet politikalarında benimsenen “dijital öncelikli kamu hizmeti modelinin” kurumsallaşmasıyla hızlanmış; kamusal hizmetlere erişimin dijital kanallara yönlendirilmesi, kamu idaresinde verimlilik, modernizasyon ve maliyet etkinliği hedefleriyle ilişkilendirilmiştir (Government Digital Strategy, 2013: paragraf 16). Bununla birlikte, dijitalleşmenin yaygınlaşması, hizmetlere erişimin bütün toplumsal gruplar için eşit şekilde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Dijital okuryazarlık seviyeleri, teknolojiye güven, altyapı kalitesi ve kullanıcı deneyimi gibi çok boyutlu faktörler, özellikle dezavantajlı veya geçiş niteliğindeki bölgelerde ciddi eşitsizliklere yol açabilmektedir.

Dijital kapsayıcılık literatürü, bireylerin dijital hizmetlerden yararlanabilmesi için üç temel boyutun tamamlanması gerektiğini vurgular: erişim, beceri ve kullanım (Van Deursen ve Van Dijk, 2019: 362). Erişim, güvenilir internet altyapısı ve uygun cihazlara ulaşmayı; beceri, dijital ortamda işlem yapabilme kapasitesini; kullanım ise hizmetin tasarımının kullanıcı dostu olmasını içerir. Birleşik Krallık bağlamında hükümet ve düzenleyici kurumlar özellikle erişim ve altyapı yatırımlarına odaklanmış olsa da bireylerin teknolojiyi günlük yaşamlarında nasıl deneyimlediği konusu literatürde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu, dijital eşitsizliğin yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel bir olgu olduğuna işaret eder.

Bu çalışmanın odağındaki yarı kırsal alanlar, kent ile kırsal arasındaki geçiş kuşağında yer alan, mekânsal, işlevsel ve sosyo-demografik özellikleri itibarıyla hibrit bir yapı sergileyen yerleşimlerdir. Gallent vd. (2006: 458), bu bölgeleri “kırsal-kentsel kenar” olarak tanımlayarak kentsel ulaşılabilirlik, güçlü bağlantı ağları ve hizmet erişimi gibi kent odaklı avantajların, kırsal topluluk yapıları ve yerel kimliklerle iç içe geçtiğini vurgular. Bu çift karakterli yapı, yarı kırsal alanları hem kentsel sistemlerle yüksek etkileşim içinde hem de kırsal pratiklere bağlı bir yaşam örgüsüyle tanımlar. Scott vd. (2019: 9) da yarı kırsal bölgelerin planlama literatüründe artan önemine işaret ederek bu alanların “kırsal-kentsel süreklilik” üzerinde konumlandığını ve gelişen altyapı, nüfus hareketleri ve hizmet modelleri nedeniyle giderek daha karmaşık ihtiyaçlar ürettiğini belirtmektedir. Buna karşın literatür, yarı kırsal alanların dijital dönüşüm ve çevrimiçi kamu hizmetlerinin kullanımı bağlamındaki özgün dinamiklerinin hâlâ yeterince incelenmediğini göstermektedir.

Bristol’ün kuzeyindeki yarı kırsal yerleşimler bu özgün konumun somut bir örneğini teşkil etmektedir. ONS (2025) verilerine göre bölge teknik olarak yüksek kapsama oranına sahip olsa da saha gözlemleri ve yerel kullanıcı deneyimleri altyapının “kâğıt üzerindeki yeterliliğinin” günlük kullanımda her zaman doğrulanmadığını göstermektedir. Belirli sokaklarda yaşanan hız dalgalanmaları, yoğun saatlerde düşen performans, mobil veri maliyetlerinin artması ve bazı hanelerin hâlâ eski altyapı tiplerine bağlı olması, dijital hizmetlerin kesintisiz kullanımını zorlaştıran pratik engellerdir. Buna ek olarak, bölgenin demografik bileşimi yaşlı nüfusun görece yüksekliği, teknolojiye mesafeli kullanıcı grupları, düşük dijital özgüveni olan bireyler ve hâlâ yüz yüze hizmete alışkın haneler dijital hizmetlerin benimsenmesini altyapının ötesinde sosyal ve kültürel bir mesele haline getirmektedir.

Bu bağlamda, yarı kırsal alanlarda dijital erişim sorunlarının yalnızca teknik eksikliklerle açıklanması yetersiz kalmaktadır. Literatür, dijital hizmetlere erişimdeki eşitsizliklerin giderek daha fazla kullanıcı deneyimi, algısal engeller, güvenlik kaygıları ve kültürel pratikler tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır (Robinson vd., 2015: 571). Yarı kırsal Bristol örneği de benzer şekilde bireylerin dijital kamu hizmetlerine erişirken yaşadığı sorunların çok katmanlı yapısına işaret etmektedir.

Bu çalışmanın problem tanımı, tam da bu çok boyutlu yapıyı görünür kılmaktır: Yarı kırsal Bristol’de yaşayan bireyler dijital kamu hizmetlerini kullanırken hangi pratik engellerle karşılaşmaktadır ve bu engellerin ardındaki sosyal, davranışsal ve tasarımsal dinamikler nelerdir? Bu soruya verilecek yanıt, yalnızca bölgesel bir durumu anlamayı değil, aynı zamanda dijital kapsayıcılık politikalarının hangi alanlarda geliştirilmeye ihtiyaç duyduğunu da göstermeyi amaçlar.

Çalışmanın amacı, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişim sürecini çok katmanlı bir perspektiften incelemektir. Bu kapsamda araştırma, öncelikle bireylerin dijital hizmetleri kullanırken karşılaştıkları gündelik güçlükleri görünür kılmayı hedeflemekte; bu güçlüklerin altyapıya, kullanıcı becerilerine, güvenlik algılarına ve hizmetlerin tasarımsal niteliğine ilişkin çok boyutlu bir yapı oluşturduğunu varsaymaktadır. Böylece çalışma, literatürde dijital eşitsizliğin yalnızca teknik altyapı eksiklikleriyle açıklanamayacağına işaret eden yaklaşımlarla paralel olarak (Van Deursen ve Van Dijk, 2019: 356), yarı kırsal bağlamda ortaya çıkan sosyal, davranışsal ve tasarımsal engelleri bütüncül bir çerçevede analiz etmeyi amaçlar. Son olarak, bu analizlerin politika yapıcılar açısından uygulanabilir çıktılar üretmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışma, yerel yönetim mekanizmalarının geliştirilmesi, kamu kurumlarının dijital iletişim stratejilerinin iyileştirilmesi ve kullanıcı dostu tasarım ilkelerinin benimsenmesi gibi pratik çözüm önerileri ortaya koyarak yarı kırsal topluluklarda dijital hizmetlere erişimin güçlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın önemi, yarı kırsal bölgelerde dijital eşitsizliği “insan merkezli” bir çerçeveden ele almasıdır. Literatürde kırsal dijitalleşme üzerine çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, yarı kırsal bölgelerde kullanıcı deneyimini merkez alan araştırmalar sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışma, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimde karşılaşılan gündelik zorlukları anlamak amacıyla nitel bir araştırma yaklaşımı benimsemiştir. Dijital eşitsizlik literatürü, kullanıcı deneyimlerinin altyapısal göstergeler kadar belirleyici olduğunu ve günlük kullanım pratiklerinin teknik verilerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Van Deursen & Van Dijk, 2019: 360). Bu nedenle çalışma, bireylerin dijital hizmetlere erişim sürecinde karşılaştıkları engelleri kendi perspektiflerinden anlamaya odaklanan yorumlayıcı bir çerçeve üzerine kurulmuştur. Yorumlayıcı nitel yaklaşım, yarı kırsal alanlarda dijital erişimin sosyal, davranışsal ve kullanım odaklı boyutlarını görünür kılmak için uygun bir yöntem sunmaktadır.

Araştırma üç temel veri kaynağına dayanmaktadır: yarı yapılandırılmış görüşmeler, saha gözlemleri ve resmi raporlar. İlk olarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanıcıların dijital kamu hizmetleriyle etkileşimlerinde deneyimledikleri pratik sorunları ve bu sorunlara ilişkin algılarını anlamaya yöneliktir. Görüşme rehberi, dijital beceriler, geniş bant bağlantı performansı, çevrimiçi platformların kullanılabilirliği, veri güvenliği kaygıları ve yüz yüze

hizmetlere duyulan alışkanlık gibi temalar etrafında hazırlanmıştır. Bu yapı, nitel araştırmaların katılımcı deneyimlerini detaylı biçimde ortaya koyma gücünden yararlanmayı amaçlamaktadır. Görüşmeler, yarı kırsal Bristol’de farklı yaş grupları, gelir düzeyleri ve dijital okuryazarlık seviyelerine sahip bireylerle gerçekleştirilmiştir. Bu çeşitlilik, dijital hizmet kullanımındaki farklı deneyim türlerini karşılaştırma imkânı sağlamıştır.

İkinci veri kaynağını, yarı kırsal Bristol’de gerçekleştirilen saha gözlemleri oluşturmuştur. Bu gözlemler topluluk merkezleri, kütüphaneler ve yerel kurumların hizmet noktalarında yapılmıştır. Amaç, dijital destek arayan bireylerin davranışlarını, kurumların hizmet sunum pratiklerini ve altyapı koşullarının günlük deneyime nasıl yansıdığını doğrudan gözlemlemektir. Özellikle genişbant bağlantısındaki dalgalanmalar, hizmet sunulan mekânların fiziksel düzenlemeleri ve kullanıcıların çevrimiçi hizmet yerine yüz yüze destek talep etme eğilimleri bu gözlemlerden elde edilen önemli bulgular arasındadır. Bu bağlam bilgisi, görüşme verilerinin yorumlanmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Üçüncü veri kaynağını ise resmi raporlar, istatistiksel veriler ve yerel politika belgeleri oluşturmuştur. Ofcom’un geniş bant kapsama ve bağlantı kalitesine ilişkin yaptığı yıllık değerlendirmeler, yarı kırsal Bristol’de içinde bulunduğu bölgenin altyapı imkanlarının teknik düzeyde yeterlilik gösterse de performans açısından homojen olmadığını ortaya koymaktadır (Ofcom, 2024b: 8). ONS bölgesel nüfus verileri, yaş dağılımı ve sosyo-demografik yapı hakkında bağlamsal bilgi sunmuştur. Ayrıca Bristol City Council ve South Gloucestershire Council tarafından yayımlanan dijital kapsayıcılık ve hizmet dönüşümü raporları, bölgedeki dijital hizmet planlamasının mevcut durumu ve önceliklerini anlamak açısından önemli kurumsal çerçeveler sunmuştur. Bu raporlar veri üçgenlemesine katkı sağlamış ve saha bulgularının doğrulanmasına yardımcı olmuştur.

Örneklem seçiminde kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerini aktif olarak kullanan toplam 20 katılımcıya ulaşılmıştır. Nitel araştırmalarda amaç istatistiksel temsil değil, deneyim çeşitliliğini derinlemesine anlamaktır; bu nedenle 20 görüşme, sosyal ve teknolojik olguların incelendiği çalışmalarda homojen örneklemlerde tematik doygunluğa ilk 12 görüşmede ulaşılabildiğini gösterdiğini belirten Guest vd. (2006: 59) bulgusu ile uyumludur. Bu yaklaşım aynı zamanda, yarı kırsal alanlarda dijital hizmet kullanımının topluluk ilişkileri ve sosyal ağlar aracılığıyla şekillendiğini gösteren mevcut literatürle de uyumludur (Atkinson ve Flint, 2001: paragraf 3–4). İlk katılımcılar bölgedeki topluluk merkezleri ve yerel temas noktaları aracılığıyla belirlenmiş; görüşmeler ilerledikçe bu katılımcılardan benzer deneyimlere sahip diğer kişilere yönlendirme alınmıştır. Böylece yarı kırsal bölgelerde sık görülen “birbirini tanıyan topluluklar” dinamiğinden yararlanılarak farklı yaş, dijital beceri düzeyi, eğitim, gelir ve teknoloji kullanım alışkanlıklarını yansıtan çeşitli bir katılımcı grubu oluşturulmuştur. Araştırma sürecinde tüm katılımcılara çalışmanın amacı açık şekilde aktarılmış; gizlilik ve anonimlik ilkeleri doğrultusunda her birine benzersiz bir kod atanmıştır. Katılımcılar ayrıca istedikleri zaman görüşmeyi durdurma veya çalışmadan çekilme hakkına sahip oldukları konusunda bilgilendirilmiştir.

Veri analizi, Braun ve Clarke’ın (2006: 79) tematik analiz yaklaşımına dayalı olarak yürütülmüştür. Analiz süreci, görüşme transkriptlerinin ve saha notlarının NVivo yazılımına aktarılmasıyla başlamış; bu yazılım, kodlama sürecinin sistematik biçimde yürütülmesini ve veriler arasındaki ilişkilerin daha tutarlı bir şekilde izlenmesini sağlamıştır. İlk aşamada tüm transkriptler tekrarlı olarak okunmuş ve dijital beceri eksikliği, kullanıcı özgüveni, veri

güvenliği kaygıları, arayüz karmaşıklığı, geniş bant performansındaki tutarsızlıklar ve yüz yüze hizmete duyulan güven gibi temalar etrafında ilk kodlamalar yapılmıştır. NVivo, bu kodların görsel olarak düzenlenmesine, benzer anlam birimlerinin gruplanmasına ve temalar arasındaki bağlantıların daha açık biçimde görülmesine katkıda bulunmuştur. Kodlanan veriler daha sonra anlam birimlerine ayrılarak temalar altında kategorize edilmiştir. Bu süreç boyunca saha gözlemlerinden elde edilen notlar temaların doğrulanması ve bağlamsal bütünlüğün güçlendirilmesi amacıyla analiz sürecine entegre edilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliği üç yol ile sağlanmıştır. İlk olarak farklı veri kaynaklarının birlikte kullanılması, verilerin birbiriyle karşılaştırılmasına imkân tanımış ve bulguların tutarlılığını artırmıştır. İkinci olarak, kodlama süreci tekrarlayan okumalarla desteklenmiş; temaların tutarlılığı sürekli olarak gözden geçirilmiştir. Üçüncü olarak, resmi raporlardaki altyapı verileri ile katılımcı deneyimlerinin karşılaştırılması, dijital erişim sorunlarının teknik ve kullanım odaklı boyutlarını ayırt etmeye yardımcı olmuştur.

Bu yöntemsel çerçeve, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimin çok boyutlu doğasını anlamak için uygun bir temel sunmaktadır. Kapsamlı veri çeşitliliği ve yorumlayıcı yaklaşımın birleşimi, kullanıcı deneyimlerinin altyapı, güvenlik, beceri düzeyi ve tasarım gibi faktörlerle nasıl kesiştiğini görünür kılmaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Yarı Kırsal Alanlarda Dijital Hizmet Erişiminin Genel Görünümü

Yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişim, mekânsal yakınlık ile günlük pratik arasındaki belirgin uyumsuzlukla karakterize edilmektedir. Resmi belgeler bölgenin altyapısal açıdan “yüksek kapsama oranına sahip” olduğunu belirtse de (ONS, 2025), kullanıcı deneyimlerine yönelik saha bulguları bu görünümün günlük yaşamda tam olarak karşılık bulmadığını göstermektedir. Bu durum, yarı kırsal alanların literatürde sıklıkla vurgulanan “geçiş kuşağı” niteliğiyle ilişkilidir; bu bölgelerde dijitalleşme ne kentsel alanlardaki gibi yoğun ne de tamamen kırsal bölgelerdeki gibi sınırlıdır (Whitacre vd., 2014: 1012). Yani teknik kapsama, kullanıcı deneyimi açısından homojen bir dijital erişim üretmemektedir.

Saha gözlemleri, kullanıcıların dijital hizmetlere yönelik genel tutumunun çoğunlukla temkinli olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar çevrimiçi sistemleri genellikle “gerektiğinde kullanılan” bir araç olarak tanımlamış, özellikle kamu hizmetleri söz konusu olduğunda yüz yüze iletişimi daha güvenilir bulduklarını ifade etmiştir. Bu bulgu, yarı kırsal alanlarda dijitalleşme deneyimlerinin sosyal bağlam, kullanıcı alışkanlıkları ve yerel kurumsal pratikler tarafından şekillendiğini öne süren çalışmalarda da görülmektedir (Mitzner vd., 2010: 1713). Dijital hizmetlerin teorik olarak erişilebilir olması, yarı kırsal sakinlerin bu hizmetleri düzenli ve sorunsuz biçimde kullanabileceği anlamına gelmemektedir.

Kullanıcı deneyimleri açısından dikkat çeken bir diğer unsur, dijital hizmetlerde yaşanan tutarsızlık hissidir. Katılımcılar bazı günlerde işlemlerini hızlıca tamamlayabildiklerini, ancak yoğun saatlerde sistem performansının düşmesi nedeniyle işlemlerin belirgin şekilde uzadığını belirtmiştir. Bu tutarsızlık algısı, dijital hizmetlerin “öngörülebilir” olmamasının kullanıcılar için güven kaybına yol açtığını göstermektedir. Konuya ilişkin araştırmalar, özellikle kırsal bölgelerde bağlantı performansındaki dalgalanmaların kullanıcıların teknolojiye karşı daha mesafeli bir tutum geliştirmesine neden olabileceğini ortaya koymaktadır (Malecki, 2003: 208).

Dijital hizmet kullanımını etkileyen bir diğer dinamik, yarı kırsal alanlardaki topluluk yapısı ve sosyal ilişkilerdir. Saha verileri, kullanıcıların dijital hizmetlere yönelik bilgi ve deneyim paylaşımını çoğunlukla komşular, aile bireyleri ve topluluk merkezleri aracılığıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu durum, dijital erişimin yalnızca bireysel becerilerle değil, aynı zamanda sosyal ağların niteliğiyle de ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gözlem, dijital katılımın sosyal sermayeyle kesiştiğini vurgulayan daha geniş literatürle de uyumludur (Hampton, 2016 :110).

Genel olarak bulgular, yarı kırsal Bristol’de dijital hizmetlere erişimin teknik altyapı ve kullanıcı deneyimi doğrusal modeline uymadığını göstermektedir. Altyapı mevcut olsa bile kullanıcıların hizmetlere erişimi; bağlantı performansı, dijital alışkanlıklar, sosyal ağlar, yerel destek mekanizmaları ve hizmet tasarımının kullanılabilirliği gibi çok boyutlu faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Bu genel görünüm, izleyen alt başlıklarda ayrıntılı biçimde ele alınacak olan dijital beceri eksiklikleri, güvenlik kaygıları, bağlantı dalgalanmaları, tasarım sorunları ve davranışsal engellerin anlaşılması için temel bir arka plan sunmaktadır.

Dijital Okuryazarlık ve Kullanıcı Özgüveni Sorunları

Yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimi sınırlayan temel etkenlerden biri, kullanıcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile çevrimiçi hizmetleri kullanma konusundaki özgüven eksikliğidir. Araştırma bulguları, özellikle yaşlı kullanıcıların dijital formlar, kimlik doğrulama adımları veya çok aşamalı başvuru süreçleri karşısında hata yapma korkusu yaşadıklarını göstermektedir. Bu durum, dijital hizmetlere yönelik temkinli bir yaklaşımın yerleşmesine yol açmakta ve çevrimiçi kanalların çoğu kullanıcı tarafından “zorunlu olduğunda başvurulacak” bir seçenek olarak görülmesine neden olmaktadır.

Dijital beceri düzeylerindeki farklılıklar literatürde de kapsamlı biçimde tartışılmıştır. Helsper ve Reisdorf’un (2017: 1257) çalışmaları, dijital dışlanmanın yalnızca teknik bilgi eksikliğinden ibaret olmadığını; güven, değerlendirme kapasitesi ve bilişsel yük gibi unsurların da sürecin parçası olduğunu vurgulamaktadır. Van Deursen ve Van Dijk (2019: 362) ise dijital becerilerin çok katmanlı bir yapı oluşturduğunu, özellikle düşük özgüvene sahip kullanıcıların temel işlemleri dahi riskli olarak algıladığını belirtmektedir. Araştırma bulguları bu çerçeveye örtüşmektedir: birçok kullanıcı çevrimiçi sistemlerde “nerede olduklarını” veya “hangi adımı tamamladıklarını” anlayamadıkları için çevrimiçi işlemlerin gereksiz yere stres yaratıcı olduğunu ifade etmiştir.

Dijital okuryazarlık sorunları yalnızca platform kullanımına ilişkin değildir; temel cihaz işlevlerinde ortaya çıkan güçlükler de dijital hizmetlerin kullanılabilirliğini etkilemektedir. Parola yönetimi, güncellemeleri takip etme, çok aşamalı doğrulama adımlarında karışıklık yaşama ve mobil uygulamalarda gezinmede zorluk çekme bu tür engellere örnek teşkil etmektedir. Yaşlı kullanıcıların dijital cihazlara yönelik deneyimlerinin sınırlı olması, dijital hizmetlere erişimi daha da zorlaştırmaktadır. Bu durum, yaşa bağlı dijital kullanım farklılıklarını inceleyen Xie vd. (2012: 288), Vaportzis vd. (2017: paragraf 12–16) ve Czaja vd. (2006: 338) gibi çalışmalarla uyumludur; bu araştırmalar yaşla birlikte işlem süresi, kavramsal belirsizlik ve teknolojiye karşı kaygının arttığını göstermektedir.

Dijital okuryazarlık eksikliğinin bir diğer boyutu, sosyal destek ağlarına aşırı bağımlılıktır. Kullanıcıların önemli bir kısmı dijital işlemlerini tamamlamadan önce aile bireylerinden, komşulardan veya topluluk merkezlerinden yardım alma eğilimindedir. Bu durum, dijital becerinin bireysel bir kapasite olduğu kadar sosyal ilişkilerle de şekillendiğini

ortaya koymaktadır. Ragnedda ve Mutsvairo (2018: 8) ile Barnard vd. (2013: 1718) gibi araştırmalar, özellikle yarı kırsal alanlarda dijital yeterliliklerin çoğunlukla resmi olmayan destek ağları aracılığıyla sürdürüldüğünü göstermektedir. Araştırma bulguları da bu durumu doğrulamakta; birçok kullanıcı çevrimiçi işlemleri tek başına yürütme konusunda çekingen davranmakta ve süreç boyunca yönlendirilme ihtiyacı duymaktadır.

Literatürde dijital okuryazarlığın yalnızca teknik becerilerle değil, aynı zamanda kullanım bağlamı ve platformların tasarım niteliğiyle ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Hashem vd., 2016: 754; Robinson vd., 2015: 575). Araştırma bulguları da benzer bir tablo ortaya koymaktadır: dijital kamu hizmetlerinde kullanılan uzun formlar, karmaşık menü yapıları ve teknik terim yoğunluğu, düşük özgüvene sahip kullanıcıların sisteme güven duymasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle dijital okuryazarlık eksikliği, yalnızca “bilgi yetersizliği” değil; güven, alışkanlık, algı ve tasarım faktörlerinin birleştiği çok boyutlu bir sorunsal alan olarak değerlendirilmelidir.

Genel olarak dijital okuryazarlık ve kullanıcı özgüveni, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimin en belirleyici engellerinden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle dijital kapsayıcılığı artırmaya yönelik stratejilerin yalnızca altyapı iyileştirmelerine değil, aynı zamanda kullanıcıların süreç boyunca yönlendirilmesini sağlayacak daha sade, erişilebilir ve destekleyici dijital tasarım ilkelerine odaklanması gerektiği görülmektedir.

Veri Güvenliği ve Gizlilik Kaygıları

Araştırma bulguları, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimi sınırlayan temel unsurlardan birinin güvenlik ve gizlilik kaygıları olduğunu göstermektedir. Kullanıcıların önemli bir kısmı, çevrimiçi ortamlarda kişisel verilerini paylaşma konusunda temkinli davranmakta ve dijital formların güvenilirliğini sorgulamaktadır. Özellikle kimlik doğrulama süreçlerinin ayrıntılı bilgi talep etmesi, kullanıcıların çevrimiçi işlemleri “riskli” olarak değerlendirmesine yol açmaktadır. Bu durum, çevrimiçi hizmetlere yönelik algısal bir güven engeli yaratmakta ve kullanıcıların yüz yüze hizmetlere yönelmesini daha olası hâle getirmektedir.

Güvenlik ve gizlilik konusundaki bu temkinli tutum, literatürde uzun süredir tartışılan bir eğilimle uyumludur. Heeks (2001: paragraf 9–12), e-devlet sistemlerinin çoğu zaman kullanıcıların risk algısıyla yeterince uyumlu tasarlanmadığını ve veri paylaşımının, özellikle kırılgan gruplar için belirsizlik yarattığını belirtmektedir. Benzer şekilde Criado ve Gil-García (2019: 444), dijital kamu hizmetlerinde güven oluşturma yalnızca teknik güvenlik önlemlerine değil, aynı zamanda kullanıcılar tarafından “algılanabilir bir açıklık ve şeffaflığa” bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Araştırma bulguları, bu literatürle örtüşerek güvenlik kaygılarının teknik bir eksiklikten ziyade algısal ve tasarımsal faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Gizlilik kaygıları özellikle veri izleme, hesap oluşturma zorunluluğu ve üçüncü taraf doğrulama süreçlerinde belirginleşmektedir. Kullanıcıların bir kısmı, çevrimiçi hizmetleri kullanırken hangi verilerin kimlerle paylaşıldığını tam olarak anlayamadıklarını ifade etmiş; bu durum dijital hizmetlerin belirsiz bir alan olarak görülmesine neden olmuştur. Meijer (2011: 600), dijital kamu hizmetlerinin başarılı olabilmesi için güvenlik mekanizmalarının görünür olması gerektiğini, aksi takdirde kullanıcıların bilgi yönetimini “kontrol kaybı” olarak algılayabileceğini belirtmektedir. Yarı kırsal bağlamda bu görünürlük eksikliği, çevrimiçi hizmetlerin gerektiği kadar benimsenmemesine katkıda bulunmaktadır.

Araştırma bulgularında dikkat çeken bir diğer unsur, güvenlik endişelerinin sadece dijital tekniklerden değil, aynı zamanda kurumsal güven duygusundan da etkilendiğidir. Kullanıcılar, bazı kamu kurumlarının dijital süreçlerde yeterince açıklayıcı olmadığını, hata durumlarında destek mekanizmalarının zayıf olduğunu ve veri güvenliğine ilişkin bilgilendirmenin sınırlı kaldığını ifade etmiştir. Bu durum, Newig ve Fritsch'in (2009: 203) "kamu süreçlerinde geri bildirim eksikliğinin güveni zayıflattığı" yönündeki bulgularıyla uyumludur. Bovens vd. (2014: 15) da benzer şekilde e-devlet sistemlerinde güven inşasının, sadece performansla değil, açıklık, geri bildirim ve hesap verebilirlik mekanizmalarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Yarı kırsal bölgelerde güvenlik ve gizlilik kaygılarının daha belirgin olmasının bir nedeni de kullanıcıların teknik terimlere aşina olmayışı ve riskleri değerlendirme kapasitelerinin sınırlı olmasıdır. Bu bağlamda güvenlik kaygıları, yalnızca "dijital tehlikeler" olarak değil; aynı zamanda kullanıcıların dijital ortama yönelik sınırlı deneyimlerinden doğan algısal bir bariyer olarak ortaya çıkmaktadır. Criado ve Gil-García'nın (2019: 445) belirttiği gibi, dijital kamu hizmetlerinin benimsenmesi için kullanıcıların teknolojiye olan güveninin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeylerde güçlendirilmesi gerekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, veri güvenliği ve gizlilik kaygıları yarı kırsal Bristol'de dijital hizmetlere erişimin önündeki en kritik engellerden biri olarak görünmektedir. Bu engeller teknik altyapıdan ziyade kullanıcı deneyimi, şeffaflık düzeyi, kurumsal iletişim ve dijital tasarımın anlaşılabilirliği ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle dijital kapsayıcılık stratejilerinin yalnızca güvenlik altyapılarını güçlendirmeye değil, aynı zamanda kullanıcıların süreçleri anlamasını kolaylaştıran daha net, açık ve yönlendirici iletişim mekanizmalarına odaklanması gerekmektedir.

Genişbant Performansındaki Tutarsızlıklar

Araştırma bulguları, yarı kırsal Bristol'de geniş bant hizmetlerine ilişkin en belirgin sorunlardan birinin performans tutarsızlıkları olduğunu göstermektedir. Resmi belgeler bölgenin yüksek düzeyde 5G kapsama oranına sahip olduğunu aktarmaktadır; ONS'nin 2025 bölgesel değerlendirmesine göre Bristol'de 5G dış mekân kapsamı yaklaşık %95 düzeyindedir (ONS, 2025). Bu gösterge, yarı kırsal bölgelerde teknik erişim sorununun büyük ölçüde çözüldüğünü düşündürse de kullanıcı deneyimleri bunun pratikte tam olarak karşılık bulmadığını ortaya koymaktadır.

Ofcom'un 2024 kapsam ve performans raporları bu uyumsuzluğu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ofcom (2024a: 14; 2024b: 19), İngiltere genelinde en az bir mobil operatör tarafından sağlanan 5G dış mekân kapsamının %92 (çok yüksek güven aralığı) ile %96 (yüksek güven aralığı) arasında değiştiğini, Birleşik Krallık genelinin ise %90–%95 bandında olduğunu belirtmektedir. Ancak bu kapsama oranları esasen dış mekân kullanımına ilişkindir; iç mekân performansı ise hem modelleme yöntemlerinin hem de fiziksel koşulların etkisiyle önemli ölçüde değişkenlik göstermektedir. Ofcom'un teknik açıklamalarına göre, iç mekân sinyal gücü duvar kalınlığı, taş veya tuğla yoğunluğu, çatı malzemesi, modern yalıtım türleri ve odanın bina içindeki konumu gibi etkenlere duyarlıdır. Modellemelerde kullanılan "ortalama bina giriş kaybı" değerleri ise özellikle yarı kırsal bölgelerdeki eski taş evlerde gerçek durumu yansıtmakta yetersiz kalmaktadır (Ofcom, 2024a: 15). Bu durum, araştırmada birçok kullanıcının dile getirdiği "hızın tamamen kaybolmaması, ancak standart değerlerin altında kalması" olgusunu teknik olarak açıklamaktadır. Ofcom'un tüketici odaklı rehberleri de benzer bir tablo sunmaktadır. Kurum, özellikle kalın taş duvarlara, çatılara ve modern çift cam

yalıtımına sahip yapılarda sinyal zayıflamasının yaygın olduğunu ve bunun özellikle yarı kırsal konut stoku için geçerli olduğunu belirtmektedir (Ofcom, 2023). Bu bağlamda kullanıcıların sıkça dile getirdiği iç mekân bağlantı sorunlarının tesadüfi değil, bölgenin fiziksel yapı özellikleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Modelleme verilerinin yanı sıra gerçek kullanım verileri, kapsama ile performans arasındaki farkı daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Ofcom'un Mobile Matters raporunda 2024 Ekim–2025 Mart döneminde kırsal bağlantıların yalnızca %19'unun 5G üzerinden gerçekleştiği, bunun kent merkezlerinde %29'a çıktığı belirtilmektedir (Ofcom, 2025: 6). Bu bulgu, yüksek kapsama oranlarının kullanıcıların günlük deneyiminde her zaman 5G seviyesinde performansla karşılık gelmediğini göstermektedir. Yarı kırsal Bristol özelinde bu farklılığın bir nedeni, sinyal geçişine duyarlı yerleşim dokusu ve özellikle eski taş yapılarda görülen iç mekân sinyal zayıflaması olgusudur; araştırma bulguları, kullanıcıların çoğunun dış mekânda nispeten iyi bağlantı elde ederken iç mekânda ciddi hız düşüşleri yaşadığını göstermektedir.

Bu performans tutarsızlıkları dijital kamu hizmetlerinin kullanımında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Birçok kullanıcı, çevrimiçi form doldurma veya kimlik doğrulama süreçlerinde bağlantının zaman zaman yavaşlaması nedeniyle işlemlerin yarıda kalabildiğini veya yeniden başlatılması gerektiğini belirtmiştir. ENRD (2020: 2), kırsal bölgelerde dijital kamu hizmetlerinin başarısının yalnızca altyapının fiziksel varlığına değil, performansın istikrarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde DEFRA'nın (2025: 5) değerlendirmesinde de kırsal ve yarı kırsal bölgelerde geniş bant yatırımlarının sürdürülebilirlik, güncellenme sıklığı ve yerel yoğunluk kapasitesiyle ilişkili olduğu belirtilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, yarı kırsal Bristol'de geniş bant bağlantısının kâğıt üzerindeki kapsama oranı yüksek olsa da kullanıcıların günlük deneyimleri performans açısından daha heterojen bir tablo ortaya koymaktadır. Bu koşullar, dijital kamu hizmetlerine erişimin yalnızca altyapı mevcudiyetiyle değil; sinyal geçişi, bina özellikleri, yoğunluk, iç mekân koşulları ve kapsama-performans makası gibi çok boyutlu etkenlerle şekillendiğini göstermektedir.

Arayüz Kullanılabilirliği ve Tasarım Sorunları

Araştırma bulguları, yarı kırsal Bristol'de dijital kamu hizmetleriyle etkileşim sırasında ortaya çıkan en önemli engellerden birinin arayüz kullanılabilirliği olduğunu göstermektedir. Kullanıcıların büyük bir kısmı çevrimiçi platformların işlem akışını takip etmekte zorlandığını, menü dizilimlerinin sezgisel olmadığını ve formların gereksiz biçimde çok adım içerdiğini ifade etmiştir. Özellikle kimlik doğrulama, belge yükleme ya da çok aşamalı başvuru süreçleri, dijital becerisi sınırlı olan kullanıcılar için bilişsel yükü artıran bir deneyim yaratmaktadır.

Bu bulgular, dijital kamu hizmetlerinin kullanılabilirliğinde tasarım ilkelerinin belirleyici rol oynadığını vurgulayan literatürle uyumludur. Nielsen (1994: 22), bir dijital sistemin kullanışlı olabilmesi için kullanıcıya sürekli geri bildirim vermesi, bilişsel yükü azaltması ve işlem akışını görünür kılması gerektiğini savunur. Araştırma bulguları, bu kriterlerin çoğunun karşılanmadığını göstermektedir. Kullanıcılar, çevrimiçi işlemler sırasında “nerede olduklarını” tam olarak takip edemediklerini; bir işlemin kaç adım süreceği veya hangi bilginin hangi formda talep edildiği konusunda belirsizlik yaşadıklarını aktarmaktadır.

Arayüz tasarımıındaki bu zorluklar, kullanım becerilerine ilişkin literatürde tanımlanan ikinci düzey dijital uçurum çerçevesiyle yakından ilişkilidir. Van Deursen ve Van Dijk (2019:

364), dijital eşitsizliğin erişimden çok kullanım becerileri ve kullanım kalitesi üzerinden belirginleştiğini vurgular. Bu yaklaşım, arayüz tasarımının doğrudan “ikinci düzey uçurum” kavramının bir parçası olduğu anlamına gelmese de tasarımın karmaşıklığının kullanım becerilerini zorlaştırarak bu uçurumu derinleştiren ikincil bir faktör hâline geldiğini göstermektedir. Araştırma bulgularında da görüldüğü üzere, teknik erişimi olan birçok kullanıcı karmaşık arayüzler nedeniyle işlemleri tamamlamada güçlük yaşamaktadır; bu da kullanım kalitesi açısından belirgin bir eşitsizlik doğurmaktadır.

Arayüz sorunlarının öne çıkan bir boyutu, yönlendirici unsurların yetersizliğidir. Robinson vd. (2015: 572), kullanıcıların çevrimiçi işlemlerde sık karşılaşılan üç güçlük yaşadığını belirtir: işlem akışını takip edememe, geri dönüş adımlarında kaybolma ve işlem süresinin tahmin edilememesi. Araştırma bulguları da bu değerlendirmeye uyumludur; birçok kullanıcı çevrimiçi başvuruların “gerektiğinden çok daha karmaşık” olduğunu ve en temel işlemlerin dahi beklenenden uzun sürdüğünü ifade etmektedir.

Yarı kırsal bağlamda tasarım sorunları, yaş ve dijital deneyim farklılıklarıyla birleştiğinde daha da görünür hâle gelmektedir. Barnard vd. (2013: 1718), yaşa bağlı bilişsel değişimlerin dijital arayüzlerin algılanmasını etkilediğini, özellikle yaşlı kullanıcıların düşük kontrastlı tasarımlar, küçük yazı tipleri ve yoğun bilgi blokları karşısında zorlandığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularında, bu tür görsel ve kavramsal tasarım özelliklerinin kullanıcıların öğrenme süreçlerini zorlaştırdığı ve dijital hizmetleri “güvenli olmayan bir seçenek” olarak konumlandığı görülmektedir.

Arayüz kullanılabilirliği aynı zamanda dijital kamu hizmetlerinin algısal güvenilirliğiyle de ilişkilidir. Criado ve Gil-García (2019: 445), kullanıcıların dijital hizmetlerde işlem tamamlandığında net bir bilgilendirme almadıkları durumlarda belirsizlik yaşadıklarını ve bunun hizmetlerin güvenilirliğini zayıflattığını belirtmektedir. Araştırma bulgularında da kullanıcıların başvurularının “başarıyla tamamlandığını” doğrulamak için ek kanallar aradığı, hatta çoğu zaman fiziksel kurumlara tekrar başvurduğu görülmektedir.

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, arayüz kullanılabilirliği yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimin önündeki en belirgin engellerden biridir. Karmaşık işlem akışları, zayıf geri bildirim mekanizmaları, teknik terim yoğunluğu ve yüksek bilişsel yük, dijital platformların pratik erişilebilirliğini önemli ölçüde sınırlamaktadır. Bu nedenle dijital kamu hizmetlerinde kullanılabilirlik odaklı, sade, yönlendirici ve erişilebilir tasarım ilkelerinin benimsenmesi, yarı kırsal kullanıcıların dijital katılımını güçlendirmede kritik bir gereklilik olarak görünmektedir.

Davranışsal ve Kültürel Engeller

Araştırma bulguları, yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimin yalnızca teknik veya beceri temelli faktörlerle sınırlı olmadığını; davranışsal ve kültürel dinamiklerin de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kullanıcıların teknolojiye yönelik tutumları, kurumlara duydukları güven, alışkanlıklar ve yerleşik sosyal pratikler, dijital hizmetlerin benimsenmesini doğrudan şekillendirmektedir.

Bu bağlamda en belirgin eğilimlerden biri, dijital sistemlere yönelik temkinli ve ihtiyatlı yaklaşımdır. Birçok kullanıcı, dijital işlemlerde hata yapmaktan, yanlış bilgi girmekten veya süreci kaybetmekten çekindiği için çevrimiçi hizmetlere yönelmekte isteksiz davranmaktadır. Bu eğilim, yaşa bağlı bilişsel değişimlerin dijital araçları algılamayı zorlaştırdığını gösteren çalışmalarla paralellik taşır. Czaja vd. (2006: 338) ve Mitzner vd. (2010: 1713), yaşlı

kullanıcıların dijital ortamlarda belirsizlik, kontrol kaybı ve hata yapma konusunda daha yoğun kaygı yaşadığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, bu kaygıların yarı kırsal bölgelerde daha belirgin olduğunu, kullanıcıların dijital araçları “riskli ama zorunlu” bir alternatif olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Davranışsal engellerin bir diğer boyutu, dijital ortamların güvenilirliğine yönelik şüphelerdir. Kullanıcılar, işlemlerin sonucunun net olarak görünmemesi veya bildirim mekanizmalarının belirsizliği nedeniyle dijital hizmetlere tam güven duymamaktadır. Meijer (2011: 601), dijital kamu hizmetlerinde şeffaf geri bildirim döngülerinin eksikliğinin güveni zayıflattığını; Bovens vd. (2014: 15) ise hesap verebilirliğin sınırlı olduğu durumlarda kullanıcıların dijital kanallara yönelme isteğinin azaldığını vurgular. Araştırma bulguları, bu değerlendirmelerle uyum içerisindedir: kullanıcılar, başvurularının iletilip iletilmediğini anlamakta zorlandıkları durumlarda fiziksel temas gerektiren alternatif kanallara yönelmektedir.

Kültürel faktörler de dijital hizmetlerin kullanımını etkileyen önemli bir unsurdur. Yarı kırsal topluluklarda bilgi paylaşımı ve sorun çözme süreçleri sıklıkla sosyal ağlar ve yerel pratikler üzerinden ilerlemektedir. Ragnedda ve Mutsvairo (2018: 5), dijital katılımın yalnızca bireysel kapasiteyle değil, toplumsal normlarla da şekillendiğini ifade eder. Araştırma bulguları, bu yaklaşımı destekleyerek birçok kullanıcının dijital işlemler sırasında aile veya komşu desteği aradığını ve bunun dijital bağımsızlığı sınırlayan kültürel bir pratik hâline geldiğini göstermektedir.

Davranışsal ve kültürel engeller aynı zamanda kurumsal ilişkilere duyulan güven ile de bağlantılıdır. Kullanıcıların kamu kurumlarına yönelik algısı, dijital hizmetleri benimseme sürecini doğrudan etkilemektedir. Araştırma bulgularında yer aldığı üzere, yarı kırsal bölgelerde insanların yerel kararlarda etkilerinin düşük olduğunu hissetmesi güveni zayıflatmakta ve yeni uygulamalara karşı direnç yaratmaktadır. Shortall (2004: 116), kırsal bölgelerde politikaların başarısının büyük ölçüde yerel toplulukların karar alma süreçlerine ne ölçüde dâhil edildiğiyle ilişkili olduğunu; düşük etki algısının güven kaybına ve direnç davranışlarına yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu durum, yarı kırsal Bristol’de dijital hizmetlerin benimsenmesini de etkileyen kurumsal bir boyut oluşturmaktadır.

Davranışsal ve kültürel engeller aynı zamanda teknolojiye yönelik faydacılık algısıyla da ilişkilidir. Zavrtnik vd. (2018: 3), kırsal topluluklarda dijital yeniliklerin benimsenmesinin yalnızca teknik yeterliliğe değil, topluluğun değerleri ve günlük yaşam pratikleriyle uyumuna bağlı olduğunu vurgular. Araştırma bulguları, kullanıcıların teknolojiyi benimsemelerinde pratik bir fayda görmediklerinde veya hizmetlerin gündelik ihtiyaçlarla uyumlu olmadığına inandıklarında dijital kanalları kullanmayı ertelediklerini göstermektedir.

Son olarak, dijital hizmetlere ilişkin davranışsal bariyerler öğrenme süreçlerinin topluluk içinde gerçekleşmesi ve bu süreçlerin çoğu zaman resmi olmayan yollarla yürütülmesi nedeniyle daha da güçlenmektedir. Robinson vd. (2015:576) ve Vaportzis vd. (2017: paragraf 22–27), kırsal bölgelerde topluluk içi destek mekanizmalarının kritik olduğunu, ancak bu mekanizmaların zayıf olduğu durumlarda dijital katılımın sınırlı kaldığını belirtmektedir. Araştırma bulguları da bu yaklaşımı doğrulamakta; kullanıcılar dijital işlemleri öğrenmek için güvenilir kişilerden destek beklemekte, bu destek olmadığında ise dijital kanallardan uzaklaşmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, davranışsal ve kültürel engeller yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimi sınırlayan çok boyutlu ve güçlü bariyerler oluşturmaktadır. Teknolojiye yönelik temkinli tutumlar, yüz yüze etkileşime dayalı alışkanlıklar, algısal riskler, düşük kurumsal güven ve topluluk içi öğrenme pratikleri, dijital hizmetlerin benimsenmesini bütünsel olarak yavaşlatmaktadır. Bu nedenle dijital kapsayıcılık politikalarının yalnızca teknik veya altyapısal iyileştirmelere değil, kullanıcıların davranışsal dinamiklerini ve yerel kültürel bağlamı dikkate alan daha kapsamlı stratejilere odaklanması gerekmektedir.

Çözüm Önerileri

Yarı kırsal Bristol’de dijital kamu hizmetlerine erişimi sınırlayan engeller teknik, davranışsal, tasarımsal ve kültürel boyutlar içeren çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çözüm önerilerinin de yalnızca tek bir alana odaklanması yerine, altyapı, kullanıcı becerileri, güven, tasarım ve topluluk yapısını eş zamanlı ele alan bütüncül bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Aşağıda araştırma bulgularından hareketle beş tematik alanda çözüm önerileri sunulmaktadır.

Araştırma bulguları, dijital okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğu kullanıcı gruplarında hata yapma korkusu, teknik terimlere aşinalık eksikliği ve çok aşamalı işlemleri takip etmede güçlüklerin belirgin olduğunu göstermektedir. Bu sorunların çözümü için topluluk temelli ve sürekli destek sunan modellerin geliştirilmesi önem taşır. Literatürde vurgulandığı üzere, dijital beceri gelişimi yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda kullanıcıların teknolojiye yönelik güven duygusunu güçlendiren destekleyici bir öğrenme ortamı gerektirir (Czaja vd., 2006: 340). Bu kapsamda yarı kırsal alanlarda topluluk merkezli dijital destek programlarının düzenli hâle getirilmesi önemlidir. Kütüphaneler, topluluk merkezleri ve gönüllü kuruluşlar aracılığıyla “aşamalı öğrenme modüllerinin” sunulması, özellikle yaşlı kullanıcılar için sürdürülebilir beceri gelişimi sağlayabilir. Barnard vd. (2013: 1719), yaşa bağlı bilişsel farklılıkların öğrenme süreçlerini etkilediğini vurguladığından, eğitim materyallerinin görsel olarak sade, adım-adım takip edilebilir ve uygulama ağırlıklı olması gereklidir. Ayrıca, dijital araçları kullanırken sağlanan eşzamanlı destek, özellikle düşük özgüvene sahip kullanıcılar için kritik öneme sahiptir.

Bir diğer problem olan dijital ortamlarda güvenlik ve gizlilik kaygıları, araştırma bulgularında en sık dile getirilen temalar arasında yer almaktadır. Kullanıcılar çevrimiçi formların içerdiği bilgi taleplerinin kapsamını anlamakta zorlanmakta ve hatalı işlem yapma ihtimali nedeniyle dijital başvuruları riskli görmektedir. Meijer (2011: 600), dijital hizmetlerde güvenilirliğin yalnızca teknik güvenlik önlemlerine değil, kullanıcıların süreç boyunca aldıkları anlaşılır geri bildirimlere bağlı olduğunu vurgular. Bu nedenle dijital platformlarda hem içerik hem de süreç şeffaflığının artırılması gereklidir. Bu doğrultuda kamu kurumlarının, dijital hizmetlerde kullanılan veri türlerini, saklama sürelerini, işlem adımlarını ve geri bildirim mekanizmalarını açık biçimde tanımlayan kullanıcı odaklı güvenlik iletişim stratejileri geliştirmesi gerekmektedir. Bovens vd. (2014: 16), hesap verebilirlik unsurlarının kullanıcı güvenliğini güçlendirdiğini belirtmektedir; bu nedenle dijital başvurunun başarıyla tamamlandığını gösteren görsel, metinsel ve isteğe bağlı doğrulama bildirimleri standart hâle getirilmelidir. Ayrıca Criado ve Gil-García (2019: 445), güveni artıran en önemli faktörlerden birinin kullanıcıların işlem sırasında ne olduğunu adım adım anlayabilmesi olduğunu vurguladığından, dijital hizmetlerde süreç şeffaflığının artırılması kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma bulguları ayrıca geniş bant bağlantılarında kapsama oranlarının yüksek olmasına rağmen performans tutarlılığının önemli ölçüde değişken olduğunu göstermektedir. Bu değişkenlik özellikle iç mekân sinyal geçişinin zayıf olduğu eski taş yapılarda daha belirgindir. Ofcom'un (2024a: 15-16) değerlendirmeleri, kapsama oranlarının kullanıcıların deneyimlediği hızlara her zaman karşılık gelmediğini; iç mekân sinyal gücünün bina malzemesi ve yalıtım özelliklerine duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle teknik çözümlerin yalnızca altyapının genişletilmesine değil, performansın istikrara kavuşturulmasına da odaklanması gerekmektedir. DEFRA'nın (2025: 25) kırsal bağlantı stratejileri, yarı kırsal bölgelerde iç mekân sinyal zayıflığını azaltmak için Wi-Fi aramaları, lisanslı sinyal tekrarlayıcıları, hücre yoğunluğu artırımı ve fiber-geri taşıma güçlendirmesi gibi çözümlerin uygulanmasını önermektedir. ENRD (2020: 2) ise bölgesel performans farklılıklarını azaltmak için yerel operatörlerle ortak planlama ve veri paylaşımı mekanizmalarının geliştirilmesini önermekte, bu yaklaşım yarı kırsal Bristol için oldukça uygun görünmektedir.

Araştırma dijital kamu hizmeti platformlarında karmaşık arayüzlerin, teknik terim yoğunluğunun ve zayıf geri bildirim mekanizmalarının kullanıcıların işlem tamamlama becerisini önemli ölçüde sınırladığını göstermektedir. Nielsen (1994: 22), kullanılabilirliğin kullanıcı için görünür, yönlendirici ve düşük bilişsel yük gerektiren tasarım ilkeleriyle mümkün olduğunu; arayüzün kullanıcıyı gereksiz hatalara sürüklemeyen, açık geri bildirim sunan bir yapıda olması gerektiğini belirtir. Bu nedenle dijital kamu hizmetlerinin yeniden tasarımında kullanıcı yolculuğu analizleri, düşük bilişsel yük ilkeleri, net adım göstergeleri ve hataya karşı toleranslı tasarım unsurlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Hashem vd. (2016: 754), kullanıcıların dijital süreçlerde yön kaybetmesini çoğunlukla "tasarım eksikliği" ile açıklarken; Van Deursen ve Van Dijk (2019: 355), tasarımın kullanım becerisini zorlaştırdığında ikinci düzey dijital uçurumu derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle dijital platformlarda sadeleştirme, açık yönlendirme, işlem sonunda güçlü doğrulama uyarıları ve anlamlı hata mesajları, yarı kırsal kullanıcılar için kritik önemdedir.

Dijital hizmetlerin yarı kırsal Bristol'de benimsenmesi yalnızca teknik faktörlere değil, aynı zamanda topluluk normlarına ve kültürel pratiklere bağlıdır. Hampton (2016 :110), dijital katılımın topluluk yapısı ve sosyal sermayeyle yakından ilişkili olduğunu vurgular. Bu nedenle dijital kapsayıcılık politikalarının, topluluk üyelerinin dijital öğrenme ve uygulama süreçlerine aktif olarak katılmasını teşvik eden modellerle desteklenmesi gereklidir. Bu kapsamda, yerel kurumların topluluk destek ekipleri, mobil dijital danışmanlık hizmetleri ve mahallere yönelik periyodik teknoloji klinikleri geliştirmesi etkili olabilir. Zavrtnik vd. (2018: 3), kırsal bölgelerde dijital yeniliklerin benimsenmesinin topluluğun değerleri ve günlük yaşam pratikleriyle uyumlu olması hâlinde hızlandığını belirtmektedir. Bu nedenle dijital dönüşüm programları yalnızca teknik konulara değil, kullanıcıların alışkanlıklarına, bilgi edinme pratiklerine ve sosyal ilişkilerine duyarlı biçimde tasarlanmalıdır.

Sonuç

Bu araştırma, yarı kırsal Bristol'de dijital kamu hizmetlerine erişimin çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapının yalnızca teknik unsurlarla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, dijital kapsayıcılık literatürünün son yıllarda giderek daha fazla vurguladığı bir noktayı dijital erişimin salt altyapı mevcudiyetiyle değil; kullanım deneyimi, algılar, yerleşik sosyal pratikler ve kurumsal iletişim dinamikleriyle belirlendiğini yarı kırsal bağlamda güçlü bir biçimde doğrulamaktadır (Helsper ve Reisdorf, 2017: 1257; Van Deursen ve Van Dijk, 2019: 363). Bu çerçevede yarı kırsal Bristol hem teknik imkânlarla erişimi

hem de kullanım pratikleri itibarıyla ne tam kent merkezine ne de tam kırsal alana benzeyen hibrit bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmanın temel çıktılarından biri, yarı kırsal bölgelerde dijital uçurumun “birinci düzey erişim farkı”ndan ziyade “ikinci düzey kullanım kalitesi farkları” ile şekillendiğidir. Bristol’de 5G dış mekân kapsamı ONS (2025) ve Ofcom (2024a; 2024b) verilerine göre oldukça yüksek olsa da kullanıcıların günlük deneyimleri performansın istikrarsız olduğunu göstermektedir. Bu durum yalnızca teknik kapsama ile açıklanamaz; yarı kırsal alanların fiziksel yerleşim dokusu özellikle eski taş yapılar, yalıtım tipolojisi ve topoğrafya iç mekân sinyal gücünü doğrudan etkileyerek altyapının “kâğıt üzerindeki yeterliliği” ile “pratik performansı” arasında belirgin bir makas yaratmaktadır. Bu bulgu, dijital eşitsizliğin günümüzde giderek daha fazla performans ve istikrar üzerinden tanımlandığı yönündeki uluslararası tartışmalarla uyumludur (DEFRA, 2025: 25; ENRD, 2020: 1).

Teknik erişimin ötesine geçen bu performans farkı, kullanıcı becerileri ve deneyimleriyle birleştiğinde dijital kamu hizmetlerinin kullanımını daha da karmaşıktırmaktadır. Araştırmada özellikle yaşlı bireylerde dijital okuryazarlığın sınırlı olduğu, teknik terimlerin ve çok adımlı form yapılarını takip etmenin zorlayıcı bulunduğu görülmüştür. Bu durum literatürde yaşa bağlı dijital kırılganlık tartışmalarıyla uyumludur (Czaja vd., 2006: 338; Mitzner vd., 2010: 1713). Ancak araştırmanın ortaya koyduğu daha derin bir nokta, yarı kırsal bölgelerde dijital becerilerin yalnızca bireysel yetkinliklerle değil, sosyal destek ağlarının niteliğiyle de yakından ilişkili olmasıdır. Ragnedda ve Mutsvairo’nun (2018: 5) belirttiği gibi dijital katılım topluluk sermayesi, öğrenme kültürü ve sosyal ilişkilerle şekillenir; bu araştırmada da kullanıcıların işlem yaparken aile, komşu veya yakın çevreden destek arayışı içinde olduğu görülmüştür. Bu durum dijital bağımsızlığın sınırlı kaldığını ve yarı kırsal alanlarda dijital öğrenmenin çoğunlukla resmi olmayan şekilde, ihtiyaç-temelli ve ilişkiseldir bir karakter taşıdığını göstermektedir.

Diğer bir önemli çıktı, dijital güvenlik ve gizlilik algılarının dijital hizmet kullanımının merkezinde yer almasıdır. Kullanıcılar yalnızca teknik güvenlik önlemlerine değil, özellikle veri paylaşımının kapsamına ve dijital platformların şeffaflığına ilişkin belirsizliklere duyarlıdır. Heeks’in (2001: paragraf 9–12) vurguladığı üzere, dijital devlet uygulamalarında güven sorunu çoğu zaman veri yönetiminden çok kullanıcıların algısal deneyimlerinden doğar. Criado ve Gil-García (2019: 444) da süreç şeffaflığının güven inşa etmede belirleyici olduğunu belirtmektedir. Araştırma, dijital platformlarda adım-adım geri bildirim verilmemesi, işlemlerin başarıyla tamamlandığını gösteren doğrulama mesajlarının yetersizliği ve veri kullanımına ilişkin açıklamaların sınırlılığı gibi unsurların yarı kırsal kullanıcıların dijital kanallara temkinli yaklaşmasına yol açtığını göstermektedir.

Dijital kamu hizmetlerinin tasarımı da araştırmanın ortaya çıkardığı bir diğer kritik alandır. Karmaşık arayüz yapıları, teknik terminoloji, düşük kontrastlı içerikler ve yetersiz yönlendirme mekanizmaları dijital becerisi sınırlı kullanıcılar için yüksek bilişsel yük yaratmaktadır. Nielsen’in (1994: 22) kullanılabilirlik ilkeleri, dijital kamu hizmetlerinde başarılı bir kullanıcı deneyiminin ancak görünür işlem adımları, açık ve zamanında geri bildirim, sezgisel menü yapıları ve hataya toleranslı bir tasarım yaklaşımıyla mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları ise bu ilkelerin önemli ölçüde eksik kaldığını göstermektedir. Ayrıca Van Deursen ve Van Dijk’in (2019: 356) “ikinci düzey dijital uçurum” çerçevesine paralel olarak tasarımın karmaşıklığı kullanım kalitesini doğrudan etkileyerek özellikle düşük dijital beceriye sahip grupları dezavantajlı hâle getirmektedir.

Davranışsal ve kültürel faktörler ise yarı kırsal bağlamın en özgün boyutlarından birini oluşturmaktadır. Teknolojiye yönelik temkinli yaklaşım, yüz yüze hizmete duyulan güven, dijital işlemlerde hata yapma ihtimalinden duyulan kaygı ve topluluk içinde ortak öğrenme pratikleri yarı kırsal dijitalleşmenin hızını belirlemektedir. Shortall (2004: 116), kırsal politikaların başarısının yerel aktörlerin süreçlere dahil edilmesine bağlı olduğunu; dışlanmışlık hissinin direnç ürettiğini belirtmektedir. Bu araştırmada da dijital hizmetlere yönelik isteksizliğin yalnızca teknik veya bireysel nedenlerden değil, aynı zamanda kurumsal güven, yerel kültürel pratikler ve alışkanlıklardan kaynaklandığı görülmektedir. Zavrtnik vd. (2018: 3), kırsal topluluklarda dijital yeniliklerin topluluğun değerleriyle uyumlu olması gerektiğini vurgular; bu araştırma da dijital hizmetlerin yerleşik pratiklerle uyumsuz olduğu durumlarda benimsemenin yavaşladığını göstermektedir.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde yarı kırsal Bristol'de dijital kamu hizmetlerine erişimin beş kritik bileşen tarafından şekillendiği görülmektedir: (1) performans tutarlılığı, (2) dijital beceri düzeyi, (3) güvenlik ve şeffaflık algısı, (4) arayüz tasarımı, (5) davranışsal ve kültürel pratikler. Bu beş bileşen birbirinden bağımsız değil, aksine birbirini pekiştiren ve çoğu zaman aynı kullanıcı deneyimi içinde kesişen unsurlardır. Örneğin altyapı performansındaki tutarsızlıklar güvenlik kaygılarını artırmakta; karmaşık arayüzler dijital özgüveni zayıflatmakta, düşük dijital özgüven ise topluluk içi destek arayışını artırarak dijital bağımsızlığı sınırlamaktadır. Bu çok katmanlı yapı yarı kırsal alanlarda dijital erişimin neden kırılgan olduğunu açıklayan güçlü bir çerçeve sunmaktadır.

Bu araştırmanın en önemli katkılarından biri, yarı kırsal alanların dijital kapsayıcılık tartışmalarında ayrı bir kategori olarak ele alınması gerektiğini göstermesidir. Yarı kırsal alanlar teknik kapasite ve dijital altyapı açısından kentsel alanlara yakın olabilir; ancak kullanıcı profili, güvenlik algısı, topluluk yapısı ve davranışsal dinamikler bakımından kırsal özellikler taşımaktadır. Bu hibrit yapı, dijital eşitsizliğin hem kentsel hem kırsal boyutlarını aynı anda barındırmakta; bu nedenle politika çözümleri yalnızca altyapı yatırımlarına veya yalnızca dijital beceri eğitime indirgenemez. Aksine, teknik, tasarımsal, davranışsal ve kurumsal unsurları eş zamanlı ele alan bütüncül bir yaklaşım gereklidir.

Araştırma aynı zamanda dijital kamu hizmetlerinde tasarım, iletişim ve güvenlik ilkelerinin yerel bağlama uyarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dijital dönüşüm politikalarının başarılı olabilmesi için altyapı güncellemelerinin kullanıcı deneyimiyle uyumlu olması; veri kullanımına ilişkin açıklamaların anlaşılır biçimde sunulması; arayüz tasarımlarının düşük bilişsel yük prensipleriyle geliştirilmesi ve topluluk temelli dijital destek mekanizmalarının kurumsallaştırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, yarı kırsal Bristol'de dijital kamu hizmetlerine erişimin yalnızca teknik olmayan, çok boyutlu ve birbirine bağlı bir dizi dinamik tarafından belirlendiğini göstermektedir. Dijital kapsayıcılık politikalarının etkili olabilmesi için teknik kapsama oranlarını artırmak kadar, kullanıcıların deneyimlerini şekillendiren davranışsal, kültürel ve tasarımsal bariyerleri de dikkate alan kapsamlı stratejilere ihtiyaç vardır. Bu bütünsel yaklaşım benimsendiğinde yarı kırsal bölgelerde dijital kamu hizmetlerine erişim daha eşitlikçi, sürdürülebilir ve kullanıcı dostu bir yapıya kavuşabilir.

Kaynakça

Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update*, 33, 1–4. <https://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU33.html>.

Barnard, Y., Bradley, M. D., Hodgson, F., & Lloyd, A. D. (2013). Learning to use new technologies by older adults: Perceived difficulties, experimentation behaviour and usability. *Computers in human behaviour*, 29(4), 1715–1724. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.006>.

Bovens, M. A. P., Goodin, R. E., & Schillemans, T. (Eds.). (2014). Public Accountability. In *The Oxford handbook of public accountability*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641253.013.0012>.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.

Criado, J. I., & Gil-García, J. R. (2019). Creating public value through smart technologies and strategies: From digital services to artificial intelligence and beyond. *International Journal of Public Sector Management*, 32(5), 438–450. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-07-2019-0178>.

Czaja, S. J., Charness, N., Fisk, A. D., Hertzog, C., Nair, S. N., Rogers, W. A., & Sharit, J. (2006). Factors predicting the use of technology: Findings from the Centre for Research and Education on Aging and Technology Enhancement (CREATE). *Psychology and Aging*, 21(2), 333–352. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.21.2.333>.

Department for Environment, Food & Rural Affairs (DEFRA). (2025). *Statistical digest of rural England: 5 – Connectivity and accessibility*. Erişim tarihi: 20 Ağustos, 2025, https://assets.publishing.service.gov.uk/media/678570e53a9388161c5d2352/5_Connectivity_and_Accessibility_14_01_2025.pdf.

European Network for Rural Development (ENRD). (2020). *Smart villages and rural digital transformation*. Erişim tarihi: 15 Ağustos, 2024, https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/enrd_publications/smart_villages_briefs-smart_villages_and_rural_digital_transformation-v07.pdf.

Gallent, N., Bianconi, M., & Andersson, J. (2006). Planning on the edge: England's rural—Urban fringe and the spatial-planning agenda. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 33(3), 457–476.

Government Digital Service. (2013). *Government digital strategy*. UK Cabinet Office. Erişim tarihi: 12 Kasım, 2025 <https://www.gov.uk/government/publications/government-digital-strategy/government-digital-strategy>.

Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59–82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279>.

Hampton, K. N. (2016). Persistent and pervasive community: New communication technologies and the future of community. *American Behavioral Scientist*, 60(1), 101–124.

Hashem, I. A. T., Chang, V., Anuar, N. B., Adewole, K., Yaqoob, I., Gani, A., Ahmed, E., & Chiroma, H. (2016). The role of big data in smart city development: A survey. *Journal of*

Engineering Science and Technology, 36(5), 748–758.
<https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.05.002>.

Heeks, R. (2001). *Understanding e-governance for development*. iGovernment Working Paper no. 11, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3540058>.

Helsper, E. J., & Reisdorf, B. C. (2017). The emergence of a “digital underclass” in Great Britain and Sweden: Changing reasons for digital exclusion. *New Media & Society*, 19(8), 1253–1270. <https://doi.org/10.1177/1461444816634676>.

Malecki, E. J. (2003). Digital development in rural areas: potentials and pitfalls. *Journal of rural studies*, 19(2), 201–214. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00068-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00068-2).

Meijer, A. J. (2011). Networked Coproduction of Public Services in Virtual Communities: From a Government-Centric to a Community Approach to Public Service Support. *Public Administration Review*, 71(4), 598–607. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02391.x>.

Mitzner, T. L., Boron, J. B., Fausset, C. B., Adams, A. E., Charness, N., Czaja, S. J., & Rogers, W. A. (2010). Older adults talk technology: Technology usage and attitudes. *Computers in Human Behaviour*, 26(6), 1710–1721. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.06.020>.

Newig, J., & Fritsch, O. (2009). Environmental governance: Participatory, multi-level, and effective? *Environmental Policy and Governance*, 19(3), 197–214. <https://doi.org/10.1002/eet.509>.

Nielsen, J. (1994). *Usability engineering*. Morgan Kaufmann.

Ofcom. (2023). *Improving your indoor coverage*. Erişim tarihi: 30 Eylül, 2025, <https://www.ofcom.org.uk/phones-and-broadband/coverage-and-speeds/improving-indoor-coverage>.

Ofcom. (2024a). *Connected Nations England report 2024*. Erişim tarihi: 30 Eylül, 2025, <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/multi-sector/infrastructure-research/connected-nations-2024/connected-nations-england-report-2024.pdf?v=386508>.

Ofcom. (2024b). *Connected Nations UK report 2024*. Erişim tarihi: 30 Eylül, 2025, <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/multi-sector/infrastructure-research/connected-nations-2024/connected-nations-uk-report-2024.pdf?v=386497>.

Ofcom. (2025). *Mobile Matters*. Erişim tarihi: 30 Eylül, 2025, <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/telecoms-research/mobile-matters/2025/mobile-matters-2025.pdf?v=400314>

Office for National Statistics (ONS). (2025). *5G coverage*. Erişim tarihi: 30 Eylül, 2025, <https://www.ons.gov.uk/explore-local-statistics/indicators/5g-coverage>.

Ragnedda, M., & Mutsvairo, B. (2018). Digital inclusion: empowering people through information and communication technologies. In *The digital inclusion. An international comparative analysis*. Lexington Book.

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Robinson, L., Cotten, S. R., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., Schulz, J., Hale, T.M., & Stern, M. J. (2015). Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society*, 18(5), 569–582. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1012532>.

Scott, M., Gallent, N., & Gkartzios, M. (2019). New horizons in rural planning. In *The Routledge companion to rural planning* (1-12). Routledge.

Shortall, S. (2004). Social or economic goals, civic inclusion, or exclusion? An analysis of rural development theory and practice. *Sociologia Ruralis*, 44(1), 109–123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00265.x>.

Van Deursen, A. J., & Van Dijk, J. A. (2019). The first-level digital divide shifts from inequalities in physical access to inequalities in material access. *New Media & Society*, 21(2), 354–375. <https://doi.org/10.1177/146144481879708>.

Vaportzis, E., Giatsi Clausen, M., & Gow, A. J. (2017). Older adults' perceptions of technology and barriers to interacting with tablet computers: A focus group study. *Frontiers in Psychology*, 8, 1687. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01687>.

Whitacre, B., Gallardo, R., & Strover, S. (2014). Broadband's contribution to economic growth in rural areas: Moving towards a causal relationship. *Telecommunications Policy*, 38(11), 1011–1023. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2014.05.005>.

Xie, B., Watkins, I., Golbeck, J., & Huang, M. (2012). Understanding and Changing Older Adults' Perceptions and Learning of Social Media. *Educational Gerontology*, 38(4), 282–296. <https://doi.org/10.1080/03601277.2010.544580>.

Zavratnik, V., Kos, A., & Stojmenova Duh, E. (2018). Smart villages: Comprehensive review of initiatives and practices. *Sustainability*, 10(7), 2559. <https://doi.org/10.3390/su10072559>.

Kütüphanelerin Kültürel Mirasın Korunması ve Aktarılmasındaki Rolü: Dijital Dönüşüm Çağında Yeni Yaklaşımlar

Ayşenur AKBULUT¹

Özet

Bu çalışma, kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması süreçlerinde kütüphanelerin değişen rollerini dijital dönüşüm bağlamında incelemektedir. Dijitalleştirme, dijital koruma, yapay zekâ uygulamaları, makine öğrenmesi gibi konular dijitalleştirme teknolojileri bağlamında ele alınmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca; bu teknolojilerin avantajları, sınırlılıkları ve etik sorunlarına da değinilmiştir. Sonuç olarak; ulusal standartların eksikliği, dijital koruma stratejilerinin standart şekilde uygulanamaması ve finansman sorunları gibi engeller sürecin bütüncül yapıda olmasına engel olmaktadır ve kurumlararası farklı uygulamalara neden olmaktadır. Bunun dışında kütüphanelerde nitelikli personel eksikliği de önemli bir sorun olarak görülmektedir. Ulusal düzeyde dijital koruma stratejileri geliştirilmeli, meta veri standartları uyumlu hale getirilmeli ve kurumlar arası işbirliği artırılmalıdır. Kütüphane personeline yönelik dijital yeterlilik eğitimleri yaygınlaştırılmalı; dijital laboratuvarlar, veri merkezleri ve uzun süreli depolama altyapıları güçlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: kültürel miras, dijitalleştirme, kütüphane

ICHUS

¹ Dr., Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Orcid: 00000002868557712

Giriş

Kültürel miras, somut fiziksel eserlerden dijital kayıtlara kadar çok çeşitli unsurları kapsar ve bunların tümü kimliğin, kolektif hafızanın ve zaman içindeki farklı toplumların tarihsel sürekliliğinin temel yönlerini temsil etmeye ve kapsamaya hizmet etmektedir. Bu nedenle, bilgi alanında saygın kurumlar olan kütüphaneler, temel olarak bu mirasın halka ve bilimsel topluluğa sistematik olarak toplanması, titiz bir şekilde işlenmesi, özenle korunması ve yayılmasından sorumludur.

Dijital dönüşümün ortaya çıkmasıyla birlikte, kütüphanelerin üstlendiği sorumlulukların kapsamı önemli boyutta genişlemiştir.. Bunun bir sonucu olarak, kültürel eserlerin korunması, eşit erişim sağlanması, verimli veri yönetimi, sorunsuz yazılım entegrasyonu, sağlam ve uzun vadeli dijital depolama çözümlerini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, bütün bu süreçleri yöneten uluslararası standartlara sıkı sıkıya bağlı kalmayı içeren çok sayıda yeni görev ortaya çıkmıştır. 21. yüzyıl bağlamında, kültürel mirasın korunması artık sadece fiziksel materyallerin korunmasıyla sınırlı değil; daha ziyade, dijital mirasın eleştirel korunmasını da kapsayacak şekilde gelişmiştir.

Kütüphaneler ve Dijitalleştirme

Kütüphaneler tarih boyunca, yazılı kültürün korunmasında, örgütlenmesinde ve yayılmasında çok önemli bir rol oynayan ve gelecek nesiller için, geniş kapsamlı bilginin korunmasını sağlayan önemli kurumlar olarak kabul edilmiştir. Koruma tekniklerini, özel koleksiyonların yönetimini ve kullanıcı hizmetlerinin sağlanmasını kapsayan bu saygın kuruluşlarda kullanılan geleneksel metodolojiler, paha biçilmez kültürel mirasımızın fiziksel bütünlüğünü zamanın tahribatına karşı korumayı amaçlar ve bu yönde hizmet sunarlar.

Kütüphanelerin oynadığı bu rol ışığında; fiziksel bozulma, çevresel etkiler ve halk tarafından kullanım sıklığı gibi faktörlerden olumsuz etkilenebilecek nadir eserlerin bozulmasını engellemek için çeşitli koruma stratejileri titizlikle geliştirilmiştir. Bununla birlikte, bu koruma yöntemlerinin genellikle zaman kısıtlamaları, finansal kaynaklar ve eğitilmiş personelin mevcudiyeti ile ilgili önemli sınırlamalarla karşılaştığını ve bunun bir sonucu olarak da kültürel hazinelerimizi koruma sorunlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır.

Dijitalleşmenin ortaya çıkmasından önceki dönemde, kütüphane koleksiyonlarının erişilebilirliği büyük ölçüde fiziksel alana ve halka açık oldukları saatlere bağlı kalmaktaydı. Kullanıcılar bilgiye, sadece fiziksel olarak erişebildiği süreç içerisinde sahip olabilmekteydi. Ancak, dijital teknolojinin dönüştürücü etkisiyle, bu erişim paradigması derin ve radikal bir değişime uğradı ve koleksiyonların coğrafi konum veya zamansal kısıtlamalardan bağımsız olarak küresel bir kitleye sunulmasını sağladı ve böylece bilgi ve bilginin demokratikleşmesini geliştirdi.

Dijitalleşme, kültürel miras materyallerinin taranarak dijital ortama aktarılmasını, böylece hem korunmalarını hem de erişimlerinin kolaylaşmasını sağlar. Özellikle nadir eserlerin dijitalleştirilmesi araştırmacıların bu materyallere fiziksel temas olmadan erişebilmesini mümkün kılmıştır.

Dijital koruma ise dijital materyallerin uzun vadeli saklanması hedefleyen daha geniş bir kavramdır. Formatların zamanla kullanımdan kalkması, depolama cihazlarının bozulması ve yazılımların güncelliğini yitirmesi gibi riskler, dijital koruma stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Açık erişim politikaları, bilimsel iletişimin demokratikleşmesini sağlar. Kütüphaneler, açık erişim arşivleri, ulusal açık bilim platformları ve kurumsal arşivler aracılığıyla kültürel mirasın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Son olarak, meta veri standartlarının oluşturulması, dijital materyallerin birbiriyle ilişkili ve tutarlı bir şekilde düzenlenmesi için gereklidir ve bu kaynakların çeşitli sistemler ve platformlar arasında uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlar. Bu sistematik yaklaşım sadece dijital koleksiyonların etkin kullanılabilirliğine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda kullanıcıların bu kaynaklarda daha fazla verim almasını ve kolaylıkla gezinmesini, keşfedebilmesini ve kullanmasını sağlar. Böylelikle dijital miras girişimlerinin genel etkisini artırır.

Kütüphaneler, teknolojinin son yıllardaki baş döndürücü hızına her alanda yetişmeye çalışmakta ve hizmetleri içerisinde teknolojiyi dahil etmektedir. Kütüphaneler genel misyonu olan geçmişten geleceğe bilgi birikimi aktarma konusunda önemli kuruluşların arasında yer aldığından kültürel miras ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sebeple kütüphaneler, dijital çağın gerekliliklerine uyum sağlamak amacıyla kültürel mirası koruma ve gelecek kuşaklara aktarma süreçlerinde ileri teknolojilerden yoğun biçimde yararlanmaktadır. Bu teknolojiler, hem fiziksel materyallerin uzun süreli korunmasına hem de araştırmacıların erişilebilirlik olanaklarının genişletilmesine katkı sağlamaktadır.

Dijitalleştirme Teknolojileri

Dijitalleştirme uygulamaları 20. Yy ile birlikte gelişme göstermiştir. Tanım olarak bakıldığında dijitalleştirme “Görsel ya da işitsel öğelerin, bilgisayarlar tarafından tanınabilmesi, işlenebilmesi ve saklanabilmesi amacıyla sayısal kodlara dönüştürülmesi işlemidir” (Deren, 2006, s.28) şeklinde tanımlanmıştır. Gerek kütüphane ve arşiv koleksiyonlarının gerekse kültürel miras ürünlerinin sayısal ortama aktarılacak onları hem kullanımdan oluşacak zararı önlemek hem de zamanın getirdiği yıpranmaların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Dijitalleştirme yapılırken genel olarak belirli aşamalar bulunmaktadır. Bu aşamalar şu şekildedir;

- Tarama ve yakalama
- İşleme
- Depolama
- Erişim (Küçük ve Soydal, 2003, s.124).

Dijitalleştirme aşamalarının titizlikle yürütülmesi gerekmektedir. Kurumlarda dijitalleştirilecek belgeler hem kurum hem de ülke adına önemli belgeleri içerebilmektedir; özenle gerçekleştirilmeyen dijitalleştirme süreçleri bu önemli belgelerin kaybına neden olabilmektedir (Ülger ve Külçü, 2016, s. 44).

Dijitalleştirme, kültürel mirasın korunmasında en yaygın kullanılan yöntemlerden birisidir. Yüksek çözünürlüklü tarayıcılar, optik karakter tanıma (OCR) yazılımları ve 3D görüntüleme sistemleri sayesinde materyaller fiziksel temas olmadan, bozulma riski en aza indirilerek dijital ortama aktarılmaktadır (Conway, 2010). Bu sayede hem fiziksel eserlerin kullanım sıklığı azaltılmakta hem de dijital kopyalar aracılığıyla daha geniş kullanıcı kitlesine erişim sağlanmaktadır.

Özellikle el yazmaları, nadir kitaplar ve fotoğraf arşivleri gibi hassas materyallerin korunmasında yüksek çözünürlüklü dijitalleştirme süreçleri kritik öneme sahiptir. Ulusal Kütüphane ve Kongre Kütüphanesi gibi büyük kurumlar, bu teknolojileri kullanarak milyonlarca materyali dijital koleksiyonlara kazandırmıştır (Library of Congress, 2022).

Son yıllarda teknolojinin daha da gelişmesi dijitalleştirme çalışmalarının da yönünün değişmesine ve teknolojik gelişmelere paralel olarak farklı uygulamaların kullanılmasına neden olmaktadır. Bu teknolojilerin başında yapay zeka ve makine öğrenmesi uygulamaları gelmektedir.

Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Uygulamaları

Yapay zekâ, bilgisayar sistemlerinin insan zekâsına özgü öğrenme, akıl yürütme, problem çözme ve algılama gibi bilişsel süreçleri gerçekleştirebilmesini amaçlayan bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Russell & Norvig, 2021). Bu alanın en dinamik alt dallarından birisi olan makine öğrenmesi ise bilgisayarların açıkça programlanmaksızın verilerden örüntü çıkartarak karar verebilmesini sağlayan algoritma ve yöntemler bütünüdür (Mitchell, 1997). Günümüzün dijital dönüşüm süreçlerinde yapay zeka ve makine öğrenmesi, verilerin yoğun bir şekilde kullanıldığı sektörlerin neredeyse tamamında stratejik bir rol üstlenmekte ve teknolojik yeniliklerin temel itici gücü hâline gelmektedir.

Makine öğrenmesi genel olarak üç ana kategori altında sınıflandırılmaktadır:

- **Denetimli öğrenme:** Algoritmalar, giriş verileri ile bu verilere karşılık gelen doğru çıktı eşleşmeleri üzerinden eğitilir. Sınıflandırma ve regresyon gibi yaygın görevler bu kategoriye karşılık gelir (Goodfellow, Bengio & Courville, 2016).
- **Denetimsiz öğrenme:** Etiketlenmemiş büyük veri kümeleri üzerinde benzerlik keşfi, kümeleme ve boyut indirgeme gibi analizleri mümkün kılar. Bu yaklaşım özellikle müşteri segmentasyonu, anomali tespiti ve büyük ölçekli veri madenciliği çalışmalarında kullanılmaktadır (Hastie, Tibshirani & Friedman, 2009).
- **Pekiştirmeli öğrenme:** Makine öğrenmesi içindeki en hızlı gelişen alanlardan biridir. Bu yöntemde ajan, bir çevre içinde ödül-maliyet mekanizması üzerinden optimal eylemleri öğrenir. Oyun oynama, robotik kontrol, tedarik zinciri optimizasyonu ve otonom navigasyon gibi yüksek karar karmaşıklığı gerektiren uygulamalarda, üstün performans göstermektedir (Sutton & Barto, 2018).

2010'lu yıllardan itibaren derin öğrenme yöntemlerinin yükselişi, yapay zeka ve makine öğrenmesi alanında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Çok katmanlı yapay sinir ağları ve özellikle evrişimsel sinir ağları (CNN) ile tekrarlayan sinir ağları (RNN), görüntü işleme, ses işleme ve dil modelleme gibi karmaşık problemlerde çığır açan başarılarla imza atmıştır (LeCun, Bengio & Hinton, 2015). Grafik işlemcilerinin (GPU) yaygınlaşması ve büyük ölçekli veri setlerine erişimin artması, bu modellerin daha verimli şekilde eğitilmesine olanak tanımıştır.

Dil işleme alanında ise Transformer mimarisi ve dikkat (attention) mekanizmaları, bağlamsal bilgi işleme kapasitesini radikal biçimde artırmış, makine çevirisi, metin üretimi, özetleme ve soru-yanıtlama gibi görevlerde insan düzeyine yaklaşan sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır (Vaswani et al., 2017). Bu modeller, günümüzde büyük dil modelleri (Large Language Models-LLM) olarak adlandırılan gelişmiş yapay zekâ sistemlerinin temeli hâline gelmiştir.

Yapay zeka ve makine öğrenmesinin uygulama alanları oldukça geniştir ve birçok sektörde karar destek mekanizmalarının merkezine yerleşmiştir. Örneğin sağlık alanında makine öğrenmesi modelleri, tıbbi görüntü analizi, hastalık tahmini, klinik karar destek sistemleri, genom verisi analizi ve ilaç keşfi gibi süreçlerde yüksek doğruluk sağlamaktadır (Topol, 2019). Görüntü işleme tabanlı algoritmalar, erken teşhis ve tarama programlarının etkinliğini artırarak sağlık hizmetlerinin kalitesine doğrudan katkı sunmaktadır.

Finans sektöründe yapay zeka modelleri; kredi skorlama, dolandırıcılık tespiti, algoritmik işlem, portföy optimizasyonu ve risk analizi gibi kritik görevlerde kullanılmaktadır. Büyük veri akışlarını gerçek zamanlı işleyebilme kapasitesi, finansal piyasalarda anlık karar alma süreçlerini güçlendirmektedir (Jordan & Mitchell, 2015).

Kamu yönetiminde ve akıllı şehir uygulamalarında yapay zeka; trafik optimizasyonu, enerji yönetimi, çevresel izleme, afet riski analizi ve güvenlik sistemlerinde verimlilik sağlayan önemli bir bileşen hâline gelmiştir. Bunun yanında kültürel miras alanında dijitalleştirme, eser restorasyonu, üç boyutlu modelleme ve bozulmaların otomatik tespiti gibi süreçler giderek daha fazla makine öğrenmesi desteğiyle yürütülmektedir. Derin öğrenme tabanlı görüntü işleme yöntemleri, özellikle tarihi eserlerin sanal rekonstrüksiyonunda ve arşiv materyallerinin korunmasında etkin bir araç hâline gelmiştir.

Yapay zeka ve makine öğrenmesinin yaygınlaşması, beraberinde veri gizliliği, algoritmik önyargı, şeffaflık, hesap verebilirlik ve otomasyonun işgücü üzerindeki etkileri gibi önemli etik soruları gündeme getirmiştir (Floridi & Cows, 2019). Bu nedenle uluslararası kuruluşlar, akademik çevreler ve devlet kurumları YZ sistemlerinin sorumlu, güvenli ve adil şekilde geliştirilmesi için çeşitli çerçeveler önermektedir. Avrupa Birliği'nin Yapay Zekâ Yasası (AI Act), bu alandaki en kapsamlı düzenlemelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Geleceğe yönelik eğilimler incelendiğinde; çok modlu yapay zekâ modelleri, enerji verimli sinir ağları, açıklanabilir yapay zekâ (XAI) çözümleri ve insan-makine işbirliğine dayalı hibrit sistemlerin öne çıkacağı öngörülmektedir. Ayrıca sektörlerin dijitalizasyon süreçleri derinleşmeye devam ettikçe, yapay zekâ destekli otomasyonun ekonomik ve toplumsal dönüşümlere yön veren temel unsur hâline gelmesi beklenmektedir.

Yapay zekâ ve makine öğrenmesi, hem teorik temelleri hem de uygulama alanları bakımından hızla gelişen ve disiplinlerarası nitelik taşıyan bir bilim alanıdır. Derin öğrenmeden doğal dil işlemeye, otonom sistemlerden kültürel mirasın korunmasına kadar uzanan geniş bir kullanım yelpazesi, bu teknolojilerin günümüz toplumlarının yapısal dönüşümünde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle yapay zeka ve makine öğrenmesinin teknik kapasitesi kadar etik, hukuki ve toplumsal boyutlarının da bütünsel bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Yapay Zekânın Kültürel Miras Alanındaki Temel Uygulamaları

Kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, dijital dönüşüm çağında yeni yöntemler ve araçlar gerektiren, çok boyutlu bir süreçtir. Son yıllarda yapay zekâ ve makine öğrenmesi, kültürel miras çalışmalarında yalnızca destekleyici değil, dönüştürücü bir rol oynamaya başlamıştır. Veri analitiği, görüntü işleme, üç boyutlu modelleme ve öngörü sistemleri sayesinde, özellikle risk altındaki eserlerin korunması, belgelenmesi ve yeniden üretilmesi daha hızlı ve güvenilir hâle gelmiştir (Remondino, 2014). Bu çerçevede yapay zeka uygulamaları, arkeolojik veri yönetiminden dijital restorasyona kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Makine Öğrenmesi ve Dijitalleştirme Süreçleri

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, kültürel mirastan endüstriyel tasarıma kadar farklı alanlarda sayısallaştırma ve üç boyutlu (3B) modelleme süreçlerini dönüştürmüştür. Bu dönüşümün merkezinde yer alan makine öğrenmesi, büyük hacimli veri kümelerini otomatik olarak işleme, eksik bilgiyi tamamlama, yüzey özelliklerini tahmin etme ve karmaşık geometrileri yeniden yapılandırma kapasitesi sayesinde sayısallaştırma çalışmalarının doğruluk ve verimliliğini önemli ölçüde artırmaktadır (Remondino & Rizzi, 2010).

Sayısallaştırma, fiziksel nesnelerin dijital temsillerinin oluşturulması anlamına gelir ve fotogrametri, lazer tarama ve yapıdan-hareket tekniklerini içerir. Bu süreçlerde makine öğrenmesi, özellikle görüntü eşleştirme, nokta bulutu iyileştirme ve gürültü azaltma gibi aşamalarda kritik rol oynamaktadır. Derin öğrenme tabanlı özellik çıkarıcılar, geleneksel yöntemlere kıyasla daha doğru eşleştirme sonuçları üreterek rekonstrüksiyon kalitesini artırmaktadır (Schonberger & Frahm, 2016). Ayrıca, nokta bulutlarının sınıflandırılması ve segmentasyonu için kullanılan sinir ağları, taranan nesnelerin otomatik olarak ayrıştırılarak dijitalleştirilmesini kolaylaştırmaktadır (Qi et al., 2017).

3B modelleme süreci, ham verilerin geometrik ve topolojik açıdan anlamlı üç boyutlu yapılara dönüştürülmesini içerir. Bu aşamada makine öğrenmesi yöntemleri, özellikle eksik veya bozulmuş yüzeylerin tamamlanması, yüksek çözünürlüklü detayların üretilmesi ve 3B nesnelerin sınıflandırılması gibi görevlerde etkili çözümler sunmaktadır.

Kültürel miras alanında bu teknolojiler, zamanla hasar görmüş eserlerin sanal rekonstrüksiyonunda, yüzey dokularının otomatik olarak üretilmesinde ve karmaşık mimari yapılarda kayıp parçaların tahmin edilmesinde kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, özellikle arkeolojik verilerin eksik olduğu durumlarda daha bütüncül dijital modellerin elde edilmesini sağlamaktadır (López-Menchero & Grande, 2011).

Makine öğrenmesi, 3B modelleme süreçlerinde farklı veri türlerinin bütünlük şeklide işlenmesine de olanak tanımaktadır. Fotogrametrik görüntüler, lazer tarama verileri ve multispektral ölçümler gibi çoklu veri setlerinin bir araya getirilmesi, daha doğru ve semantik açıdan zengin 3B modellerin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Özellikle konvolüsyonel sinir ağlarına (CNN) dayalı yaklaşımlar, hem geometrik hem de görsel özellikleri eşzamanlı olarak analiz edebilmekte ve nesne tanıma ile semantik segmentasyon süreçlerinde yüksek doğruluk sağlamaktadır (Grilli, Menna & Remondino, 2017).

Makine öğrenmesi tabanlı 3B modelleme tekniklerinin en büyük zorlukları arasında yüksek kaliteli eğitim verisi eksikliği, büyük veri gereksinimi ve karmaşık geometrilerin standartlaştırılması yer almaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda geliştirilen kendi kendine öğrenme teknikleri, etiketli veri ihtiyacını azaltmakta ve geniş ölçekli 3B veri setlerinin daha verimli kullanılmasına olanak tanımaktadır (Chen et al., 2020).

Gelecekte makine öğrenmesi destekli sayısallaştırma çalışmalarının daha otonom, hızlı ve yüksek doğruluklu hâle gelmesi beklenmektedir. Aynı zamanda yapay zekâ tabanlı süreçler, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) platformlarıyla bütünlük dijital mirasın daha erişilebilir ve etkileşimli biçimlerde sunulmasını mümkün kılacaktır.

Dijital Restorasyon ve Görsel İyileştirme

Dijital restorasyon, bozulmuş, yıpranmış veya eksik hâle gelmiş görsel verilerin (fotoğraf, film, resim, dijital görüntü ve kültürel miras nesnelerinin taramaları) bilgisayar

destekli yöntemlerle iyileştirilmesi ve orijinal hâline en yakın biçimde yeniden yapılandırılması sürecini ifade eder. Görsel iyileştirme ise kontrast artırma, gürültü azaltma, renk düzeltme ve çözünürlük yükseltme gibi tekniklerle görüntü kalitesinin geliştirilmesine odaklanır. Son yıllarda makine öğrenmesi ve özellikle derin öğrenme yöntemleri, dijital restorasyon alanında önemli bir devrim yaratmış, manuel müdahaleye dayalı klasik yöntemlerin yerini büyük ölçüde otomatik ve yüksek doğruluklu algoritmalara bırakmıştır (Szeliski, 2022).

Geleneksel dijital restorasyon yöntemleri, çoğunlukla görüntü işleme temelli filtreleme, interpolasyon ve morfolojik dönüşümler gibi tekniklere dayanır. Film şeritlerindeki çiziklerin kaldırılması, eski fotoğraflardaki lekelerin giderilmesi veya kaybolan detayların manuel olarak doldurulması bu yaklaşımın tipik uygulamalarındandır (Stanco, Battiato & Gallo, 2011). Ancak bu yöntemler, özellikle karmaşık bozulmaların olduğu durumlarda yüksek iş gücü gerektirmekte ve sonuçlar operatörün becerisine bağlı olarak değişebilmektedir.

Makine öğrenmesinin gelişmesiyle birlikte dijital restorasyon süreçlerinde büyük bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Derin sinir ağları, görüntü içindeki semantik ilişkileri öğrenerek eksik bölgeleri tahmin edebilmekte ve restorasyon işlemini otomatikleştirebilmektedir. Bu nedenle günümüzde restorasyon çalışmalarının büyük kısmı yapay zekâ tabanlı yöntemlere dayanmaktadır.

Dijital restorasyon, kültürel mirasın korunması açısından kritik önem taşımaktadır. Eski haritalar, arşiv fotoğrafları, el yazmaları, mimari süslemeler ve sanat eserlerinin dijital iyileştirilmesi; hem araştırmacılar hem de toplum için yüksek erişilebilirlik sağlar. Hasarlı veya okunamaz hâle gelmiş eserlerin dijital ortamda restore edilmesi, fiziksel müdahaleye gerek kalmadan araştırma ve tanıtım süreçlerini desteklemektedir (Brusco et al., 2020).

3B tarama verileri için de benzer biçimde yüzey restorasyonu, geometri tamamlama ve dokusal iyileştirme süreçlerinde makine öğrenmesi modelleri kullanılmaktadır. Bu sayede kayıp yüzeyleri olan heykellerin veya mimari öğelerin dijital rekonstrüksiyonu daha gerçekçi biçimde yapılabilmektedir.

Dijital restorasyon ve görsel iyileştirme, geleneksel görüntü işleme yöntemlerinden derin öğrenme tabanlı otomatik sistemlere doğru hızla evrilmiş bir alandır. Makine öğrenmesi, eksik bölgelerin tahmininden çözünürlük artırmaya kadar pek çok görevi insan müdahalesi olmaksızın gerçekleştirebilmekte ve restorasyon süreçlerini daha hızlı, tutarlı ve erişilebilir hâle getirmektedir. Kültürel miras, film arşivleri, medya üretimi ve sanat tarihi gibi alanlarda bu teknolojilerin kullanımı, dijital koruma çalışmalarının geleceğini şekillendirmektedir.

Derin öğrenme özellikle bozulmuş, yıpranmış ya da eksik eserlerin dijital restorasyonu için yeni bir kapı açmıştır. GAN (Generative Adversarial Networks) tabanlı modeller, tarihi fotoğrafların renklendirilmesi (Assael et al., 2022), fresklerin eksik bölgelerinin tahmini, mimari yapıların hasar analizi gibi süreçlerde etkin biçimde kullanılmaktadır.

Örneğin, İtalya'daki Pompeii arkeolojik alanında, fresklerde eksik kısımların tamamlanması için konvolüsyonel sinir ağlarından yararlanılmıştır (Pescarin, 2021).

Otomatik Sınıflandırma, Tanıma ve Belgeleme

Dijital dönüşümün hızlandığı günümüzde, büyük ölçekli veri kümelerinin işlenmesi ve anlamlandırılması, geleneksel yöntemlerle sürdürülebilir olmaktan çıkmış ve bu nedenle otomatik sınıflandırma, tanıma ve belgeleme teknolojileri kritik önem kazanmıştır. Makine öğrenmesi ve derin öğrenme modelleri, görüntü, metin, ses ve 3B veri gibi farklı formatlardaki

bilgileri otomatik olarak ayrıştırma, kategorize etme ve açıklama üretme kapasitesi sayesinde pek çok alanda yenilikçi çözümler sunmaktadır (Goodfellow, Bengio & Courville, 2016). Özellikle kültürel miras, arşiv yönetimi, endüstri, sağlık ve güvenlik alanlarında bu teknolojiler, büyük veri ekosistemleri içinde etkin bir bilgi yönetimi sağlamaktadır.

Otomatik sınıflandırma, nesne ya da verilerin içeriklerine göre belirli kategorilere ayrılmasını sağlayan bir süreçtir. İlk dönemlerde istatistiksel yöntemlere dayanan sınıflandırma teknikleri, günümüzde derin öğrenme tabanlı sinir ağlarının kullanılmasıyla doğruluk oranını önemli ölçüde artırmıştır. Konvolüsyonel sinir ağları (CNN), özellikle görüntü tabanlı sınıflandırma görevlerinde yüksek performans göstermekte ve karmaşık nesnelerin doğru biçimde ayrıştırılmasını mümkün kılmaktadır (Krizhevsky, Sutskever & Hinton, 2012).

Kültürel miras sektöründe otomatik sınıflandırma, eser türlerinin ayrıştırılması, malzeme türlerinin belirlenmesi, ikonografik öğelerin tasnifi ve arşiv belgelerinin türlerine göre düzenlenmesi gibi süreçlerde kullanılmaktadır. Bu yöntemler, büyük koleksiyonlara sahip kütüphane, müze ve arşivlerde manuel iş yükünü azaltarak daha sistematik bilgi yönetimi sağlamaktadır (Peng et al., 2021).

Nesne tanıma, görüntü içinde belirli nesnelerin tespit edilmesi ve konumlandırılmasını sağlayan bir süreçtir. Derin öğrenme modelleri arasında YOLO, Faster R-CNN ve Mask R-CNN gibi mimariler, nesne tespiti ve örüntü tanıma görevlerinde alanın en başarılı modelleri arasında yer almaktadır (Ren, He, Girshick & Sun, 2015; Redmon et al., 2016). Bu modeller, hem yüksek doğruluk hem de gerçek zamanlı işleme kapasitesi sunarak endüstri, sağlık, güvenlik ve kültürel miras gibi farklı alanlarda yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Kültürel miras bağlamında nesne tanıma, yazma eserlerde karakter tespiti, mimari yapıların desen analizleri, arkeolojik fotoğraflarda obje belirleme ve restorasyon gerektiren bölümlerin otomatik tespiti gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır (Li et al., 2020). Ayrıca yüz tanıma, biyometrik analiz ve ikonografik öğelerin tanımlanması gibi daha spesifik görevlerde de yüksek doğruluk düzeylerine ulaşılmıştır.

Otomatik belgeleme, dijital içeriklerden anlamlı bilginin çıkarılması ve yapılandırılmış metadata üretimini ifade eder. Doğal dil işleme (NLP) teknikleri, metin tabanlı belgelerin konusu, anahtar kavramları, tarihsel bağlamı ve kişiler gibi unsurların otomatik olarak tanımlanmasına olanak tanımaktadır. Transformer tabanlı modeller, özellikle karmaşık dilsel ilişkileri çözme kapasitesi sayesinde otomatik belgeleme alanında önemli bir atılım sağlamıştır (Vaswani et al., 2017).

Kültürel miras alanında otomatik belgeleme; eser fişlerinin oluşturulması, katalog bilgilerinin düzenlenmesi, envanter açıklamalarının otomatik yazılması ve büyük dijital koleksiyonların erişilebilir hâle getirilmesi gibi süreçlerde kullanılmaktadır. Çok modlu yapay zekâ modelleri, hem görüntü hem metin verisini birlikte işleyerek daha zengin ve bütüncül belgeleme süreçleri sunmaktadır (Baltrušaitis, Ahuja & Morency, 2019).

Otomatik sınıflandırma, tanıma ve belgeleme sistemleri birçok sektörde önemli etkiler yaratmaktadır:

- Kültürel Miras: Envanter çıkarma, eser tanıma, dijital arşiv yönetimi
- Sağlık: Tıbbi görüntülerde tümör sınıflandırma, patoloji tanıma
- Güvenlik: Yüz tanıma, şüpheli nesne tespiti

- Endüstri: Ürün kalite kontrolü, hata tespiti
- Arşiv ve Kütüphane Bilimi: Otomatik kataloglama, belge türü tanıma, OCR destekli içerik çıkarma

Bu sistemlerin ortak avantajı, büyük miktarda verinin hızlı, tutarlı ve hataya dayanıklı şekilde işlenebilmesidir.

Otomatik sınıflandırma, tanıma ve belgeleme teknolojileri, makine öğrenmesi ve derin öğrenmenin gelişimiyle birlikte farklı disiplinlerde kritik bir rol üstlenmiştir. Görsel, metinsel ve üç boyutlu verilerin yüksek doğruluk oranlarıyla analiz edilebilmesi, hem bilimsel araştırmaları hızlandırmakta hem de kültürel miras gibi koruma önceliği taşıyan alanlarda sürdürülebilir dijital çözümler sunmaktadır. Gelecekte çok modlu yapay zekâ sistemlerinin gelişimiyle birlikte daha kapsamlı, bağlam duyarlı ve otonom bilgi yönetimi süreçlerinin hayata geçmesi beklenmektedir.

Makine öğrenmesi algoritmaları, büyük hacimli kültürel miras verilerini hızlı sınıflandırma kapasitesi ile arşiv yönetiminde önemli bir kolaylık sağlar.

- Eserlerin otomatik etiketlenmesi,
- Müzelerde dijital koleksiyon yönetimi,
- Arkeolojik nesne tipolojilerinin tanımlanması

gibi süreçler artık yapay zeka tarafından hızlandırılmaktadır (Li et al., 2019).

Kültürel Miras Yönetiminde Yapay Zeka'nın Sağladığı Avantajlar

Kültürel miras yönetimi, mirasın belgelenmesi, korunması, izlenmesi, restorasyonu ve toplumla paylaşılması gibi çok katmanlı süreçleri içeren disiplinler arası bir alandır. Yapay zekâ teknolojilerinin hızla gelişmesi, bu süreçleri hem operasyonel hem de stratejik düzeyde dönüştürmekte ve daha verimli, sürdürülebilir ve bilimsel temelli uygulamalara olanak tanımaktadır. Özellikle makine öğrenmesi, bilgisayarlı görü, doğal dil işleme ve öngörü analizleri, kültürel miras yönetiminde yenilikçi yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Vincent et al., 2021).

Yapay zekanın sağlamış olduğu avantajlar şu şekilde açıklanabilir:

1. Belgelenme ve Sayısallaştırma Süreçlerinin İyileştirilmesi: Yapay zeka tabanlı görsel analiz teknikleri, nesnelerin üç boyutlu (3B) tarama, fotogrametri ve görüntü iyileştirme süreçlerinde yüksek doğruluk ve hız sağlamaktadır. Derin öğrenme modelleri, karmaşık yüzey detaylarının otomatik olarak algılanması, eksik tarama bölgelerinin tamamlanması ve yüksek çözünürlüklü dijital temsillerin üretilmesi gibi görevlerde etkin rol oynamaktadır (Remondino & Rizzi, 2010). Bu durum, özellikle kırılgan ve nadir eserlerin daha az fiziksel müdahaleyle belgelendirilmesini mümkün kılmakta ve riskleri azaltmaktadır.

2. Koruma, Restorasyon ve Risk İzleme: Yapay zeka, kültürel mirasın korunmasında hem mikroskobik hem de makroskobik ölçekte kritik avantajlar sunmaktadır. Yapay zekâ destekli izleme sistemleri, yapıların çatlak, deformasyon veya renk kaybı gibi bozulma belirtilerini erken aşamada tespit edebilmektedir (Mazzanti & Tiano, 2018). Bu sayede koruma uzmanları proaktif müdahaleler geliştirebilmekte ve uzun vadeli risk yönetimi daha etkili şekilde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, makine öğrenmesi modelleri, eserlerin bozulma

süreçlerini iklim koşulları, nem değişimleri ve antropojenik etkilerle ilişkilendirerek gelecekteki riskleri tahmin etmektedir (Brimblecombe, 2014).

Dijital restorasyon süreçlerinde de yapay zeka önemli bir rol oynamaktadır. Görüntü tamamlama, renk restorasyonu ve doku iyileştirme gibi uygulamalar, özellikle resim, mozaik ve el yazması gibi görsel medya üzerinde başarıyla kullanılmaktadır (Zhang et al., 2019). Bu teknikler, hem araştırmacılar hem de konservatörler için veri kaybının telafisini kolaylaştırmaktadır.

3. Otomatik Sınıflandırma, Tanıma ve Envanter Yönetimi: Kültürel miras koleksiyonlarının geniş hacmi, manuel sınıflandırma ve kataloglama süreçlerini zaman alıcı hâle getirmektedir. Yapay zeka, büyük veri setlerinin otomatik sınıflandırılması, nesne tanıma ve stil analizi gibi görevlerde yüksek doğruluk oranları sunmaktadır (Kazmi et al., 2022). Görüntü tabanlı makine öğrenmesi modelleri sayesinde müzelerdeki eserler otomatik olarak tür, dönem, malzeme ve ikonografik özelliklere göre sınıflandırılabilir; bu da envanter yönetimini daha verimli hâle getirmektedir.

Ayrıca doğal dil işleme (NLP) teknikleri, arşiv belgelerinin dijitalleştirilmesi, metin tanıma (OCR) süreçlerinin iyileştirilmesi ve eski yazı sistemlerinin çözülmesi gibi alanlarda önemli kolaylıklar sunmaktadır (Stokes et al., 2019). Bu sayede tarihsel belgelerin araştırmacılar tarafından erişimi ve analizi önemli ölçüde hızlanmaktadır.

4. Erişim, Eğitim ve Katılımın Artırılması: Yapay zeka teknolojileri, kültürel mirasın toplumla paylaşılmasında da önemli avantajlar sunmaktadır. Sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) uygulamaları, tarihsel mekânların yeniden canlandırılması ve kullanıcı deneyimlerinin zenginleştirilmesi için kullanılmaktadır (Champion, 2019). YZ destekli içerik kişiselleştirme sistemleri ise ziyaretçilere yaş, ilgi alanı ve öğrenme tercihlerine göre özelleştirilmiş müze deneyimleri sunabilmektedir.

Bu yaklaşımlar, kültürel mirasın daha geniş toplum kesimleri tarafından erişilebilir hâle gelmesini sağlamak ve özellikle genç nesillerde kültürel farkındalığın artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Sınırlılıklar ve Etik Tartışmalar

Yapay zeka uygulamalarının kültürel miras alanında yaygınlaşması bazı teknik ve etik tartışmalar doğurmaktadır.

- Algoritmik önyargılar, özellikle sınıflandırma modellerinde hatalı sonuçlara yol açabilir.
- Dijital restorasyonun “orijinallik” kavramını değiştirme riski bulunmaktadır.
- Veri gizliliği ve kültürel varlıkların dijitalleşmesinde mülkiyet hakkı sorunları hâlen çözülememiştir (Giannini & Bowen, 2019).
- Gelişmiş teknolojilere erişimdeki eşitsizlikler, bazı kültür topluluklarının dijital temsilde geri kalmasıyla sonuçlanabilir.

Bu nedenle, yapay zeka uygulamalarının kültürel miras alanında kullanımı çok disiplinli etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Yapay zekâ ve makine öğrenmesi, kültürel mirasın korunması, belgelenmesi ve aktarılmasında dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. Dijital restorasyon, otomatik belgeleme,

arkeolojik öngörü modelleri ve 3B sayısallaştırma gibi uygulamalar sayesinde hem bilimsel araştırmalar hızlanmakta hem de kültürel varlıkların sürdürülebilirliği güçlenmektedir. Ancak bu teknolojilerin etik ve hukuki boyutlarla birlikte ele alınması gerekmektedir. Yapay zekanın kültürel miras alanındaki gelişimi, önümüzdeki yıllarda disiplinler arası işbirlikleriyle daha da etkili bir hâle gelecektir.

Telif hakları dijitalleştirme projelerinin en kritik sorunlarından biridir. Özellikle modern eserlerin dijital ortama aktarılması, telif yasaları nedeniyle erişim kısıtlamaları doğurmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de dijital kültürel miras çalışmalarında çeşitli kurumların önemli rol oynadığı görülmektedir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu’nun dijital kütüphanesi, Milli Kütüphane’nin dijital koleksiyonları ve Osmanlı Arşivi’nin çevrimiçi platformları bu alandaki önemli örneklerdir.

Üniversite kütüphaneleri, kurumsal akademik arşivler ve açık erişim çalışmalarıyla dijital kültürel mirasın araştırmacılar tarafından daha kolay ulaşılabilir olmasına katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, ulusal standartların eksikliği, dijital koruma stratejilerinin farklı kurumlarda tutarsız uygulanması ve finansman sorunları gibi engeller sürecin bütüncül bir yapıya kavuşmasını zorlaştırmaktadır.

Yapay zekâ kullanımının artmasıyla birlikte el yazması metinlerin otomatik tanınması, eski harfli metinlerin transkripsiyonu, dijital arşivlerde konu sınıflandırma ve içerik analizi süreçleri hızlanmıştır.

Dijital sürdürülebilirlik, uzun vadede dijital materyallerin bozulmadan ve erişilebilir şekilde korunmasını gerektirir. Bunun için düzenli veri göçü, teknolojik güncellemeler ve güvenli depolama altyapısı gereklidir.

Kütüphanelerde dijital dönüşümü yürütecek nitelikli personel eksikliği önemli bir sorundur. Dijital koruma uzmanlığı, veri bilimi bilgisi ve yazılım becerileri artık kritik hale gelmiştir.

Standartlaşma eksikliği, kurumlar arasında veri paylaşımını engellemekte ve ulusal düzeyde dijital kültürel miras politikalarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Ulusal düzeyde dijital koruma stratejileri geliştirilmeli, meta veri standartları uyumlu hale getirilmeli ve kurumlar arası işbirliği artırılmalıdır.

Kütüphane personeline yönelik dijital yeterlilik eğitimleri yaygınlaştırılmalı; dijital laboratuvarlar, veri merkezleri ve uzun süreli depolama altyapıları güçlendirilmelidir.

Dijital kültürel mirasın geleceği, teknolojik yeniliklerin etik, sürdürülebilir ve erişilebilir bir çerçevede uygulanmasına bağlıdır.

Kütüphaneler dijital dönüşüm sürecinde kültürel mirasın korunması, belgelenmesi ve erişime açılması noktasında kritik bir konuma sahiptir. Dijital teknolojilerin doğru kullanılması, kültürel mirasın sürdürülebilirliğini artıracaktır.

Kaynakça

- Antoniou, A., Stork, D. G., & Rapantzikos, K. (2017). Restoration of degraded historical photographs using deep generative models. *Journal of Cultural Heritage*, 28, 69–79.
- Assael, Y., Sommerschild, T., & Shillingford, B. (2022). Restoring and attributing ancient texts using deep neural networks. *Nature*, 603, 280–283.
- Baltrušaitis, T., Ahuja, C., & Morency, L.-P. (2019). Multimodal machine learning: A survey and taxonomy. *IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence*, 41(2), 423–443.
- Brimblecombe, P. (2014). *The effects of air pollution on cultural heritage*. Springer.
- Brusco, N., Boracchi, G., Foi, A., & Wohlberg, B. (2020). Digital restoration of scratched images using patch-based methods. *Journal of Visual Communication and Image Representation*, 70, 102814.
- Champion, E. (2019). *Virtual heritage: A guide*. Routledge.
- Chen, X., Fan, H., Girshick, R., & He, K. (2020). Improved baselines with momentum contrastive learning. *IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 9729–9738.
- Conway, P. (2010). Digital transformations and the archival nature of surrogates. *Archival Science*, 10(2), 127–146.
- Deren, A. S. (2006). *Sanal Ortamda Kültürel Miras Enformasyon Sistemlerinin Kurulması ve Türkiye İçin Durum Analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Floridi, L., & Cowls, J. (2019). A unified framework of five principles for AI in society. *Harvard Data Science Review*, 1(1).
- Giannini, T., & Bowen, J. (2019). *Museums and digital culture: New perspectives and research*. Springer.
- Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. MIT Press.
- Grilli, E., Menna, F., & Remondino, F. (2017). A review of point cloud segmentation and classification algorithms. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 42, 339–344.
- Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2009). *The elements of statistical learning: Data mining, inference, and prediction* (2nd ed.). Springer.
- Jordan, M. I., & Mitchell, T. M. (2015). Machine learning: Trends, perspectives, and prospects. *Science*, 349(6245), 255–260.
- Kazmi, S. A., et al. (2022). Deep learning for cultural heritage classification: A comprehensive review. *Journal of Cultural Heritage*, 54, 190–204.
- Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. E. (2012). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 25, 1097–1105.

- LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436–444.
- Library of Congress. (2022). Digital Collections. <https://www.loc.gov>
- López-Menclero, V. M., & Grande, A. (2011). Virtual archaeology and heritage reconstruction. *Virtual Archaeology Review*, 2(4), 1–5.
- Mazzanti, P., & Tiano, P. (2018). AI-based structural monitoring for heritage conservation. *Heritage Science*, 6, 52.
- Mitchell, T. M. (1997). *Machine learning*. McGraw-Hill.
- Peng, F., Wang, J., Zhang, J., & Wang, C. (2021). Automatic image classification in digital archives using deep neural networks. *Journal of Documentation*, 77(4), 920–940.
- Pescarin, S. (2021). Digital heritage and deep learning: New opportunities for restoration. *Heritage*, 4(3), 1840–1855.
- Qi, C. R., Su, H., Mo, K., & Guibas, L. J. (2017). PointNet: Deep learning on point sets for 3D classification and segmentation. *IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 652–660.
- Redmon, J., Divvala, S., Girshick, R., & Farhadi, A. (2016). You only look once: Unified, real-time object detection. *Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 779–788.
- Ren, S., He, K., Girshick, R., & Sun, J. (2015). Faster R-CNN: Towards real-time object detection with region proposal networks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 28, 91–99.
- Remondino, F., & Rizzi, A. (2010). Reality-based 3D documentation of natural and cultural heritage sites—techniques, problems, and examples. *Applied Geomatics*, 2(3), 85–100.
- Remondino, F. (2014). Photogrammetry for heritage documentation. *ISPRS Annals of Photogrammetry*, 2(5), 177–183.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.
- Schonberger, J. L., & Frahm, J.-M. (2016). Structure-from-motion revisited. *IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition*, 4104–4113.
- Stokes, P., Anderson, G., & Angelelli, C. (2019). NLP for historical document analysis. *Digital Scholarship in the Humanities*, 34(4), 912–928.
- Soydal, İ. ve Küçük, M. E. (2003). Dijital kütüphanelerde standartlar ve protokoller. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(2), 121–146.
- Stanco, F., Battiato, S., & Gallo, G. (Eds.). (2011). *Digital imaging for cultural heritage preservation*. CRC Press.
- Sutton, R. S., & Barto, A. G. (2018). *Reinforcement learning: An introduction* (2nd ed.). MIT Press.
- Szeliski, R. (2022). *Computer vision: Algorithms and applications* (2nd ed.). Springer.

Topol, E. (2019). Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again. Basic Books.

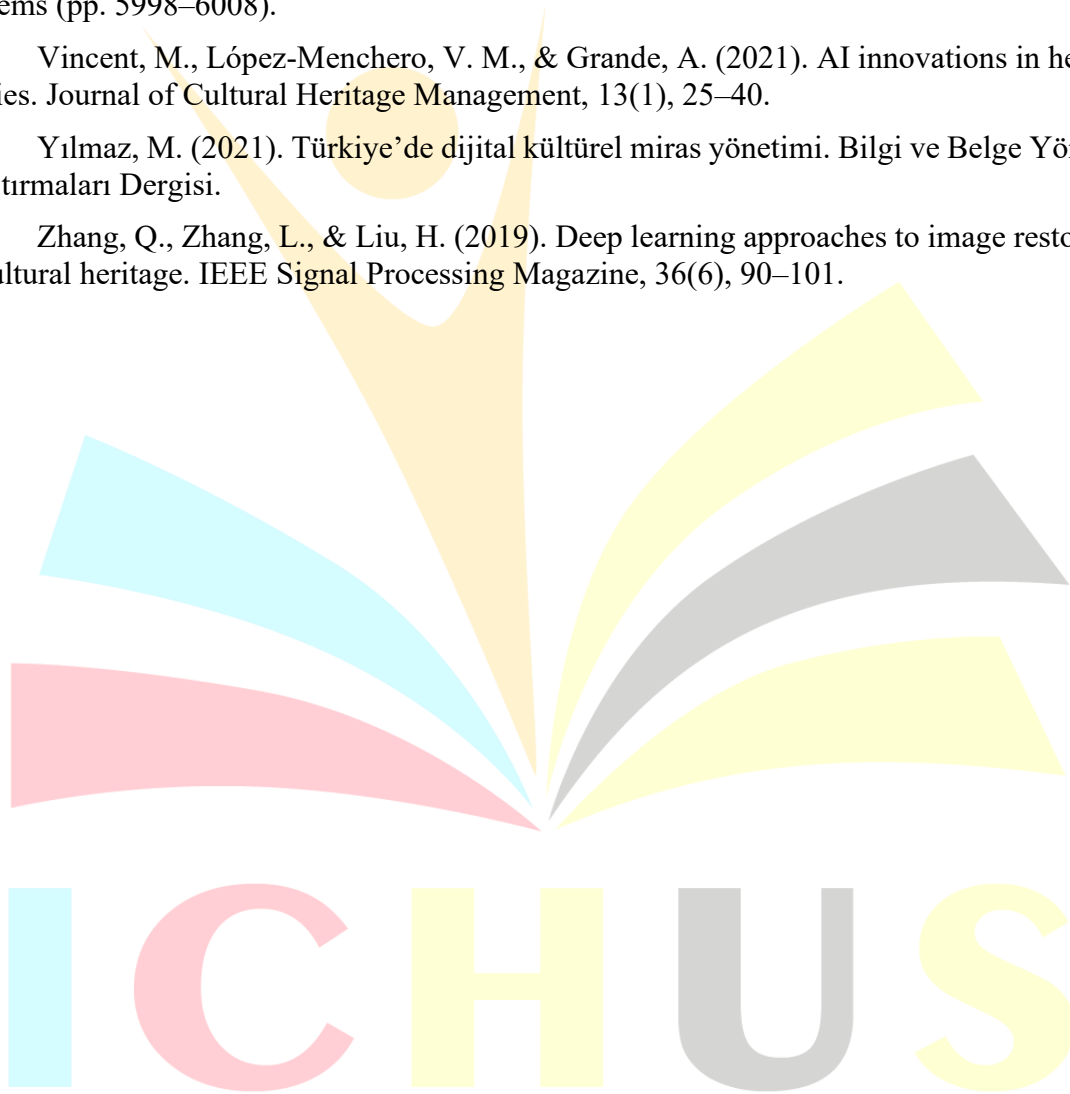
Ülger, D. K., & Külçü, Ö. (2016). Dijitalleştirme Çalışmalarına Kültürel Miras Ölçeğinde Genel Bir Bakış: VEKAM Örneği. Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2(1), 42-55.

Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. In Advances in Neural Information Processing Systems (pp. 5998–6008).

Vincent, M., López-Mencheró, V. M., & Grande, A. (2021). AI innovations in heritage studies. Journal of Cultural Heritage Management, 13(1), 25–40.

Yılmaz, M. (2021). Türkiye’de dijital kültürel miras yönetimi. Bilgi ve Belge Yönetimi Araştırmaları Dergisi.

Zhang, Q., Zhang, L., & Liu, H. (2019). Deep learning approaches to image restoration in cultural heritage. IEEE Signal Processing Magazine, 36(6), 90–101.

Sağlık Çalışanlarında Doomscrolling (Felaket Kaydırması) Düzeyleri: Dijital Risk Maruziyetinin Psikolojik ve Çalışma Yaşamı Boyutları

Ertan DİNÇ¹

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanlarının doomscrolling düzeylerini incelemek ve bu davranışın demografik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada dört maddelik Satıcı (2022) Doomscrolling Ölçeği kullanılmış ve toplam 400 sağlık çalışanından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Betimleyici istatistikler, sağlık çalışanlarının doomscrolling düzeylerinin düşük–orta seviyede seyrettiğini göstermiştir (Doom_mean = 2.796875, SD = 0.79796). Ölçeğin güvenirliği Cronbach alfa katsayısı ile değerlendirilmiş ve alfa değeri 0.71725 olarak hesaplanmıştır. Cinsiyet, medeni durum, hastane türü, görev süresi ve şehir gibi tüm demografik değişkenlere göre bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizleri yapılmış, ancak hiçbir değişkende anlamlı farklılık bulunmamıştır. Bulgular doomscrolling davranışının demografik faktörlerden ziyade psikolojik, bilişsel ve dijital medya kullanım modelleri tarafından açıklandığını göstermektedir. Literatürdeki negatif bilişsel yanlılık, duygu düzenleme güçlükleri ve dijital yayılım mekanizmalarına ilişkin bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, sağlık çalışanlarında doomscrolling’in daha çok mesleki stres, belirsizlik ve risk algısı ile ilişkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, sağlık çalışanlarında dijital medya maruziyetinin yönetilmesine yönelik kurumsal politika ve psikososyal müdahalelerin önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doomscrolling, Sağlık çalışanları, Dijital medya maruziyeti, İşe bağlı stres, Psikolojik sonuçlar

¹ Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi, Orcid: 0000-0002-0345-7781

GİRİŞ

Günümüzde dijital medya kullanımı yalnızca bir bilgi edinme aracı olmaktan çıkmış, bireylerin duygusal, bilişsel ve davranışsal süreçlerini etkileyen çok yönlü bir iletişim ekosistemine dönüşmüştür. Özellikle kriz, afet, salgın ve siyasal belirsizlik dönemlerinde bireylerin olumsuz içeriklere maruziyetini artıran ve literatürde "doomscrolling" olarak adlandırılan olgunun giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Doomscrolling, bireylerin sosyal medya ve haber platformlarında art arda sıralanan negatif içerikleri uzun süre boyunca kontrolsüz biçimde tüketmeye devam etmesi anlamına gelir. Bu davranışın giderek artan düzeyde kaygı, stres, depresif duygu durum, tükenmişlik ve bilişsel yük ile ilişkili olduğu çok sayıda ampirik çalışmada gösterilmiştir. Özellikle pandemi döneminde bu kavramın görünürlüğü artmış, dijital risk iletişiminin psikolojik sağlık üzerindeki etkileri daha yoğun biçimde incelenmeye başlamıştır.

Sağlık çalışanları ise bu bağlamda literatürde özel bir kategori oluşturmaktadır. Sağlık çalışanları yüksek risk, yoğun stres ve yüksek duygusal emek gerektiren iş ortamlarında çalışmakta; travmatik olaylara sık maruz kalmakta ve toplumsal beklentilerin baskısını yoğun biçimde hissetmektedir. Bu nedenle dijital ortamda olumsuz içeriklere sürekli maruz kalmaları, psikolojik iyilik hâlini ve iş performansını doğrudan etkileyebilir. Sağlık çalışanlarının duygu düzenleme süreçleri, risk algıları ve belirsizlik toleransı, doomscrolling davranışının açıklanmasında merkezi bir konumda yer alabilir. Bu çalışma, sağlık çalışanlarının doomscrolling düzeylerini ölçmekte ve bu davranışın demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemektedir.

Kuramsal Çerçeve

Doomscrolling kavramı, medya psikolojisinin duygusal ve bilişsel süreçlere odaklanan alt alanlarında son yıllarda hızla gelişen bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Doomscrolling'ın temel mekanizması insanların negatif içeriklere yönelik bilişsel duyarlılığıdır. Sosyal psikoloji ve nörobilim literatürü, bireylerin negatif uyarılara karşı daha güçlü; pozitif uyarılara kıyasla daha hızlı ve yoğun tepki verdiğini göstermektedir. Soroka vd. (2019) 17 ülkeden katılımcılarla gerçekleştirdikleri büyük ölçekli araştırmada, bireylerin haberlerdeki olumsuz içeriklere karşı evrensel bir "negativity bias" sergilediği, yani olumsuz haberlerin fizyolojik uyarılmayı anlamlı biçimde artırdığı tespit edilmiştir. Bu evrimsel eğilim, dijital medya algoritmalarının işleyişiyle birleştiğinde doomscrolling davranışını besleyen güçlü bir mekanizmaya dönüşmektedir.

Sosyal medya algoritmaları kullanıcı etkileşimini artırmak amacıyla tehdit, kriz ve risk içeren haberleri daha görünür hâle getirir. Bak-Coleman vd. (2021) sosyal medyanın kolektif davranış üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada, olumsuz içeriklerin daha hızlı yayıldığı ve platformların bu içerikleri daha fazla kullanıcıya ilettiği gösterilmiştir. Similar şekilde Guess, Nagler ve Tucker (2020) sosyal medya akışının bireyin risk algısını şekillendirdiğini ve negatif içeriklerin aşırı temsil edildiğini belirtmiştir. Tufekci (2015) ise algoritmik manipülasyonun politik ve toplumsal kriz dönemlerinde bireylerin duygu düzenlemesini ve risk algısını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır.

Doomscrolling aynı zamanda duygu düzenleme stratejilerinin başarısızlığı ile de ilişkilendirilmektedir. Boursier vd. (2021), olumsuz içeriklere aşırı maruziyetin bireylerin kaygı seviyelerini artırdığını ve bunun kaygıyı azaltma motivasyonu ile daha fazla içerik tüketimine yol açtığını, böylece bir döngüsel bağımlılık modelinin ortaya çıktığını göstermiştir. Meier ve

Reinecke (2021) ise dijital medya kullanımının öz-düzenleme süreçleri ile çatışabildiğini ve dijital aşırı maruziyetin uyku bozuklukları, bilişsel yorgunluk ve dikkat dağınıklığı gibi sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir.

Doomscrolling davranışının psikolojik temellerine ilişkin en güncel çalışmalar ise belirsizlik ve risk algısı ile ilişkiyi vurgulamaktadır. Molina vd. (2023) dijital belirsizlik, risk algısı ve kriz kaynaklı stresin doomscrolling’i doğrudan yordadığını; bu davranışın bilişsel aşırı yük ve duygusal çökme duygularını artırdığını ifade etmektedir. Pandemi döneminde yapılan çalışmalar doomscrolling’in bireylerde yalnızca kaygıyı artırmadığını, aynı zamanda depresif duygu durum, umutsuzluk ve tükenmişliği de tetiklediğini göstermektedir (Bendau et al., 2021; Garfin, 2020).

Doomscrolling ve Sağlık Çalışanları

Sağlık çalışanları dijital risk iletişimine daha duyarlı bir gruptur çünkü işin doğası gereği risk, aciliyet, ölüm ve travmatik olaylarla sürekli temas hâlindeyler. Pandemi dönemi bu durumun en açık örneğini oluşturmuştur. Gao vd. (2020), sağlık çalışanlarının sosyal medyayı daha yoğun kullandığını, bunun kaygı ve depresyon düzeylerini anlamlı biçimde artırdığını göstermiştir. Sarwar vd. (2020), COVID-19 döneminde sağlık çalışanlarının medya maruziyeti ile psikolojik stres arasında güçlü ilişkiler olduğunu ifade etmektedir. Aynı dönemde Shao vd. (2021) ve Gu vd. (2025), sağlık personelinin sosyal medya üzerinden aldığı negatif haberlerin duygusal tükenme ve işten ayrılma niyetini artırdığını bildirmiştir.

Sağlık çalışanlarının iş ortamındaki yüksek belirsizlik düzeyi, olumsuz içeriklere karşı duyarlılığı artırmaktadır. Özellikle yoğun bakım, acil servis, pandemi klinikleri ve riskli birimlerde görev yapan sağlık çalışanlarının medya maruziyeti hâlinde daha yüksek kaygı ve tükenmişlik yaşadığı görülmüştür (Sasangohar vd., 2020). Bu nedenle sağlık çalışanlarında doomscrolling davranışını anlamak ve yönetmek örgütsel davranış, sağlık psikolojisi ve kamu sağlığı politikaları açısından stratejik önem taşımaktadır.

Araştırma Soruları ve Hipotezler

Bu çalışmada sağlık çalışanlarının doomscrolling eğilimlerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla beş yönsüz hipotez oluşturulmuştur. Doomscrolling davranışının cinsiyet, yaş, medeni durum veya görev süresi gibi demografik kategorilerle ilişkili olmadığı yönündeki literatür (Boursier vd., 2021; Meier ve Reinecke, 2021; Molina vd., 2023) doğrultusunda hipotezler yönsüz olarak yapılandırılmıştır. Böylece araştırma, demografik özelliklerin doomscrolling düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığını tarafsız biçimde sınamayı amaçlamaktadır.

Cinsiyete Göre Fark Hipotezi

Sağlık çalışanlarının doomscrolling (felaket kaydırması) düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

H₁: Kadın ve erkek sağlık çalışanlarının doomscrolling (felaket kaydırması) ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır.

Medeni Duruma Göre Fark Hipotezi

Medeni durumun doomscrolling (felaket kaydırması) davranışı üzerindeki potansiyel etkilerini incelemek amacıyla ikinci hipotez oluşturulmuştur.

H₂: Evli ve bekâr sağlık çalışanlarının doomscrolling (felaket kaydırması) ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır.

Hastane Türüne Göre Fark Hipotezi

Devlet ve özel hastanelerdeki kurumsal kültürün dijital medya kullanımını etkileyebileceği varsayımıyla üçüncü hipotez test edilmiştir.

H₃: Devlet ve özel hastanelerdeki çalışan sağlık çalışanlarının doomscrolling (felaket kaydırması) ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Görev Süresine Göre Fark Hipotezi

Kurumda geçirilen sürenin iş yükü, stres ve belirsizlik toleransı gibi faktörleri değiştirebileceği göz önünde bulundurularak dördüncü hipotez geliştirilmiştir.

H₄: Kurumdaki görev süresi grupları arasında doomscrolling (felaket kaydırması) açısından anlamlı bir fark vardır.

İle Göre Fark Hipotezi

Bölgesel medya kullanımı veya yerel risk algılarındaki farklılıkların doomscrolling (felaket kaydırması) davranışına yansıyor yansımadığını incelemek üzere son hipotez oluşturulmuştur.

H₅: Sağlık çalışanlarının görev yaptıkları ile göre doomscrolling (felaket kaydırması) ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır.

YÖNTEM

Araştırma nicel bir tasarımla yürütülmüş olup çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar Türkiye genelinde görev yapan sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğü 400'dür. Veri toplama aracında demografik değişkenlere ilişkin soruların yanı sıra dört maddelik Doomscrolling (Felaket Kaydırması) ölçeği olarak Satıcı (2022) ölçeği kullanılmıştır. Maddeler 1 ile 5 arasında değişen Likert tipindedir. Ölçeğin ortalaması DOOM_mean olarak hesaplanmıştır.

Veriler Python ortamında analiz edilmiş; betimsel istatistikler, Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı, bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tablo 1'deki analiz sonuçları doomscrolling davranışının genel olarak düşük-orta düzeyde olduğunu göstermiştir. DOOM_1 maddesinin ortalaması 2.835, DOOM_2'nin 2.7825, DOOM_3'ün 2.7825 ve DOOM_4'ün 2.7875 olarak hesaplanmıştır. Dört madde ortalaması olan DOOM_mean değeri 2.796875'tir. DOOM_mean'in standart sapması 0.79796 olup varyansın örneklem içinde büyük farklılık göstermediği anlaşılmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0.71725 olup kabul edilebilir sınırdan bir iç tutarlılık göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994).

Tablo 1- Doomscrolling Ölçeği Betimsel İstatistikler

Değişken	Ortalama	SS	Min	Max
DOOM_1	2.835	1.134	1.0	5.0
DOOM_2	2.7825	1.106	1.0	5.0
DOOM_3	2.7825	1.1613	1.0	5.0
DOOM_4	2.7875	1.0748	1.0	5.0
DOOM_mean	2.7969	0.798	1.0	5.0

Analizlerde t-testi ve tek yönlü ANOVA sonuçlarında p değerinin .05'in altında olması, gruplar arasında gözlenen farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir; yani bu farkların tesadüfi olarak ortaya çıkma olasılığı düşüktür (Field, 2013). Buna karşılık $p \geq .05$ değerleri, gruplar arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ve H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir.

Aşağıda bilgileri yer alan demografik değişkenlere göre fark analizlerinde ise anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Cinsiyete göre yapılan t-testi analizinde *t* değeri -0.82 ve *p* değeri 0.413 olarak ölçülmüş; bu sonuç kadın ve erkek sağlık çalışanlarının doomscrolling düzeylerinin benzer olduğunu ortaya koymuş ve yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda H_1 reddedilmiştir. Medeni duruma göre yapılan t-testinde *t* değeri 0.07 ve *p* değeri 0.944 'tür; bu da evli ve bekâr katılımcılar arasında hiçbir fark olmadığı anlamına gelmektedir ve medeni durum için yapılan t testi sonucunda H_2 reddedilmiştir. Hastane türüne göre yapılan karşılaştırmada *t* değeri -0.61 ve *p* değeri 0.543 'tür; yani devlet veya vakıf kurumlarında çalışmanın doomscrolling davranışı üzerinde etkisi yoktur ve H_3 reddedilmiştir. Mevcut görev süresi grupları arasında yapılan ANOVA analizinde *F* değeri 0.822 ve *p* değeri 0.482 olarak bulunmuştur; görev süresi ile doomscrolling arasında ilişki olmadığı anlaşılmaktadır ve görev süresi değişkeni için yapılan ANOVA sonucunda H_4 reddedilmiştir. Katılımcıların il değişkenine göre yapılan ANOVA analizinde ise *F* değeri 0.784 ve *p* değeri 0.727 'dir; iller arasında da hiçbir anlamlı fark yoktur ve iller arası fark analizi sonucunda H_5 reddedilmiştir.

Tartışma

Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, doomscrolling davranışının hiçbir demografik değişkene göre anlamlı bir farklılık göstermemesidir. Bu sonuç literatürdeki birçok çalışmayla paralellik göstermektedir. Doomscrolling'ın yapısal olarak bilişsel ve psikolojik süreçlerden beslendiği ve demografik faktörlerden bağımsız olduğu çeşitli çalışmalarda rapor edilmiştir (Elhai vd., 2020; Meier ve Reinecke, 2021; Boursier vd, 2021). Negatif içeriklere yönelik evrensel bilişsel duyarlılık, doomscrolling davranışının cinsiyet, yaş veya medeni durum gibi kategorilerden etkilenmemesine neden olabilir.

Sağlık çalışanlarının mesleki koşulları da bu durumu açıklamaktadır. Sağlık çalışanlarının stresli ve yoğun iş ortamları, belirsizlik ve risk algılarında genel bir yükselişe neden olur. Bu nedenle demografik değişkenler arasındaki farklar ortamın yarattığı ortak psikolojik yük tarafından maskelenmiş olabilir. Walsh vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, sağlık çalışanlarının mesleki stresinin sosyal medyada olumsuz içerik maruziyetini artırdığı ve doomscrolling döngüsüne girmeyi kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde Gao vd. (2020) medya maruziyetinin sağlık çalışanlarında kaygı ve depresyonu artırdığını göstermiştir.

Bu araştırmanın bulguları doomscrolling'ın sağlık çalışanlarında bireysel farklılıklardan çok iş ortamı stresi, duygusal yük ve belirsizlik algısıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Bendau vd. (2023) doomscrolling'ın temel belirleyicisinin risk algısı ve belirsizlik toleransı olduğu yönündeki bulgularıyla doğrudan örtüşmektedir.

Sonuç

Araştırma sonuçları Türkiye'de görev yapan sağlık çalışanlarının doomscrolling düzeylerinin düşük-orta seviyede olduğunu göstermiştir. Ölçeğin güvenilirliği kabul edilebilir düzeydedir. Demografik değişkenlerin hiçbirisi doomscrolling üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Bu bulgular doomscrolling davranışının demografik değil psikolojik ve bilişsel temelli bir davranış olduğunu ortaya koymaktadır.

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Sağlık çalışanları bağlamında bu sonuçlar, dijital medya maruziyetinin yönetilmesi gerektiğini göstermektedir. Kurumların dijital okuryazarlık, medya farkındalığı ve stres yönetimi eğitimleri sunması; çalışanlara psikolojik destek mekanizmaları sağlaması kritik öneme sahiptir. Doomscrolling davranışının sağlık çalışanlarında tükenmişlik ve duygusal yıpranma ile ilişkili olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda kurumsal politika geliştirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Bak-Coleman, J. B., Alfaro, E., Carlson, C. J., EhIman, S. M., Fennell, L., Fox, J., & Yeakel, J. D. (2021). Stewardship of global collective behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(27), e2025764118. <https://doi.org/10.1073/pnas.2025764118>

Bendau, A., Petzold, M. B., Pyrkosch, L., Maricic, L. M., Betzler, F., Rogoll, J., Große, J., Ströhle, A., & Plag, J. (2021). Associations between COVID-19 related media consumption and symptoms of anxiety, depression, and stress. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 271, 283–291. <https://doi.org/10.1007/s00406-020-01171-6>

Boursier, V., Gioia, F., Musetti, A., & Schimmenti, A. (2021). Facing loneliness and anxiety during the COVID-19 pandemic: Do social media use and psychological distress predict wellbeing? *Journal of Affective Disorders*, 281, 55–63. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.586222>

Elhai, J. D., Yang, H., McKay, D., & Asmundson, G. J. G. (2020). Depression and anxiety symptoms are related to problematic smartphone use severity in Chinese young adults: Fear of missing out as a mediator. *Computers in Human Behavior*, 87, 229–236. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2019.04.020>

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (4th ed.). Sage.

Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S. & Dai, J. (2020). Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak. *PLOS ONE*, 15(4), e0231924. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231924>

Garfin, D. R. (2020). The novel coronavirus (COVID-2019) outbreak: Amplification of public health consequences by media exposure. *Psychological Trauma*, 12(1), S5–S6. <https://doi.org/10.1037/hea0000875>

Gu, J., Zhu, P., Chu, Y., Yan, Y., Yang, Y., Guo, J., Xi, B., Zhu, S., Liang, H., Xiao, J., & Huang, J. (2025). Association Between Social Media Use and Burnout Among Primary Health Care Workers During the COVID-19 Pandemic in China: Nationwide Cross-Sectional Survey. *Journal of Medical Internet Research*, 27. <https://doi.org/10.2196/70398>.

Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. A. (2020). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), eaau4586. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>

Meier, A., & Reinecke, L. (2021). Computer-mediated communication, social media, and mental health: A conceptual and empirical meta-review. *Communication Research*, 48(8), 1182-1209. <https://doi.org/10.1177/0093650220958224>

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Sarwar, A., Liaqat, S., Masood, M. U., & Imran, N. (2021). SOCIAL MEDIA EXPOSURE AND MENTAL HEALTH DURING COVID-19 OUTBREAK. *KHYBER MEDICAL UNIVERSITY JOURNAL*, 13(2), 91–6. <https://doi.org/10.35845/kmu.2021.20668>

Sasangohar, F., Jones, S. L., Masud, F. N., Vahidy, F. S., & Kash, B. A. (2020). Provider burnout and fatigue during the COVID-19 pandemic: Lessons learned from a high-volume intensive care unit. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 27(7), 1132–1139. <https://doi.org/10.1213/ANE.0000000000004866>

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Satici, S. A., Gocet-Tekin, E., Deniz, M. E., & Satici, B. (2022). Doomscrolling Scale: Its association with personality traits, psychological distress, social media use, and wellbeing. *Applied Research in Quality of Life*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s11482-022-10110-7>

Shao, R., Shi, Z., & Zhang, D. (2021). Social Media and Emotional Burnout Regulation During the COVID-19 Pandemic: Multilevel Approach. *Journal of Medical Internet Research*, 23. <https://doi.org/10.2196/27015>.

Soroka, S., Fournier, P., & Nir, L. (2019). Affective news and psychophysiology: Evidence for differential emotional responses to political news. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(38), 18888–18892. <https://doi.org/10.1073/pnas.1908369116>

Tufekci, Z. (2015). Algorithmic harms beyond Facebook and Google: Emergent challenges of computational agency. *Colorado Technology Law Journal*, 13, 203–218.

Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Sosyal Entegrasyonu: Eğitim, Sünnet ve Evlilik

Hande Meliha İÇAÇAN¹

Abstract

The term "orphan," referring to a child deprived of paternal or both parental care, is frequently mentioned in the Qur'an and the hadith literature, becoming an integral part of Islamic religious and cultural life. Unlike the detrimental practices of the pre-Islamic Age of Ignorance (Jahiliyya), Islamic teachings emphasized the protection of orphans' rights and property and prescribed their dignified and fair treatment. As a result, Muslim societies developed various charitable and communal mechanisms to meet the needs of orphans.

This study examines how the Ottoman Empire, which endured for centuries, addressed this issue by providing not only material protection but also social opportunities for orphans. In the face of adverse conditions such as epidemics and migrations, the empire kept detailed records of orphans, appointed trustworthy guardians, and established special funds to safeguard inherited property and prevent rights from being lost. Beyond these measures, Ottoman society sought to integrate orphans into communal life through practices largely supported by waqfs and benefactors. Education was one of the primary means of inclusion, with waqfs facilitating literacy and religious instruction to ensure moral upbringing and social mobility. Circumcision ceremonies, often financed by the sultans, symbolized the incorporation of orphans into the wider Muslim community, reinforcing solidarity and dignity. Marriage arrangements further reflected the empire's commitment to orphan welfare, as dowries and weddings were frequently supported to enable orphans to establish stable family structures.

Taken together, these practices demonstrate that the Ottoman Empire, through waqfs and communal solidarity, aimed not only to protect the material rights of orphans but also to secure their cultural and social integration. By focusing on education, circumcision, and marriage, this study highlights the multifaceted ways in which orphans were incorporated into the fabric of Ottoman society.

Keywords: Ottoman Society, Orphans, Waqf, Orphan welfare.

* Bu çalışma, doktora tez savunması öncesinde aranan yayın şartını sağlamak üzere hazırlanmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, handemeliha@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3760-417X

GİRİŞ

“Yütm” kökünden türeyen *yetim* kelimesi sözlükte yalnız başına olmak ve tek kalmak gibi anlamlara gelir (er-Râzî, 1987: 741). İstilâhî manada ise *yetim*, nafakalarının sorumluluğu babalarına ait olan (Cürcânî, 1997: 252) yani henüz bulûğa ermemişken babaları vefat eden çocuklar için kullanılır (Firuzâbâdî, 1993: 1513). Kur’ân-ı Kerîm’de yetim hakları sıklıkla hatırlatılmış, onlara kötü muamelede bulunulmaması gerektiği belirtilerek (Kur’ân, 93:9; 107:2) Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de yetim olduğu vurgulanmıştır (Kur’ân, 93:6). Hz. Muhammed (s.a.v.) yetimlerle iyi ilişkiler kurmuş, onlara çeşitli yardımlarda bulunmuş ve insanlara da bunu tavsiye etmiştir. Açıkça anlaşılacağı üzere Müslüman toplumların yetimlere karşı hassasiyetinin temeli İslâmiyet’in doğduğu yıllara dayanmaktadır. Bu geleneği devam ettiren devletler toplumun tabii bir parçası olan yetimlerin herhangi bir hak kaybı yaşamaması için çeşitli uygulamalar geliştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde de toplumun dezavantajlı gruplarından biri olan yetim çocukların haklarının gözetilmesine dikkat edilmiş, kendileri için velî ve vasîler tayin edilmiştir. Miras yoluyla yetimlere intikal eden mallar korunmaya ve artırılmaya çalışılmıştır (Özcan, 2006: 103-121). İslam hukukunda yetimlerin korunması farz-ı kifâye kapsamında değerlendirildiğinden bu sorumluluk toplumun ortak yükümlülükleri arasında yer edinmiştir (Arı, 2013: 501-503). Özellikle tesis edilen vakıflar yoluyla yetimlerin beslenme, barınma, eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem verilmiştir. Pek çok vakıfta yetimler için paylar ayrılmış, bazıları ise yalnızca yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edilmiştir. Sünnet yaşına gelen yetim çocuklar şehzâdeler için düzenlenen büyük ve görkemli sünnet merasimlerine katılmış, evlilik çağına gelenlere ise maddi desteklerde bulunulmuştur.

Bu araştırma, Osmanlı topraklarında yaşam süren korunmaya muhtaç çocukların eğitim, sünnet ve evlilik örnekleri üzerinden toplumsal hayata katılmalarını konu edinmektedir. Arşiv belgeleri ve bu belgeler üzerine yapılan araştırmalardan yararlanılarak yürütülen çalışma, yetimlerin refahı için bireysel ve toplumsal olarak gösterilen çabaları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yetimlerin İhtiyacını Karşılamada Vakıfların Önemi

İnsanoğlu başlangıçtan günümüze toplumdaki barış ve huzurun temelini oluşturan sosyo-ekonomik gelişmeleri desteklemiştir. Sosyal dengenin sağlanması ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesinde rol oynayan en önemli kurumlardan biri şüphesiz vakıflardır. Sözlükte “durmak, alıkoymak” gibi anlamları olan *vakıf* kavramı temelde bir mülkün kullanım hakkının kamunun menfaatine bırakılmasını ifade eder (Pakalın, 1983: 577). Vakfı tesis eden kişi yani *vâkıf* vakıf kurma ehliyetini hâiz, bulûğ çağına ulaşmış bir birey olmalı ve ayrıca vakfettiği malın da sahibi konumunda bulunmalıdır (Yediyıldız, 1985: 4547). Osmanlı şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi’nin de belirttiği üzere, vakıf kuran kişi mevkûfu şahitler huzurunda tescil ettirip mütevellîye teslim etmedikçe vakıf geçerli sayılmazdı (Demirtaş, 2019: 30-31). Tüm bu sürecin ardından tesis edilen vakıf “Şart-ı vâkıf nass-ı şârî gibidir” ibaresi gereğince vâkıfın belirttiği şartlar değiştirilmeksizin uzun yıllar işlevini sürdürürdü. Yönetim el değiştirip vakıf kurulan bölge başka bir devlet tarafından yönetilmeye başlasa dahi vakıfların işlevleri büyük ölçüde devam ettirilmiş ve yeni vakıflar da ilave edilerek birikimli bir ilerleme sağlanmıştır. Söz gelimi, 16. yüzyıl Osmanlı’sında Kudüs’te varlığını sürdüren vakıflara bakıldığında, Eyyûbîler döneminden önce tesis edilmiş 4 vakıf bulunduğu, Eyyûbîler

döneminde 9 ve Memlükler döneminde ise 28 yeni vakıf kurulduğu görülmektedir (G. Güneş ve H. Güneş, 2018: 118).

Vakıf kurumunun başlangıcını farklı kültür ve topluluklara isnad edebilmek de (Köprülü, 1983: 356-367), İslâmiyet'in sosyal hayata dair ortaya koyduğu temel prensiplerden biri olan yardımlaşma fikri gereğince vakıflar, İslam toplumunun önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Öyle ki bu kurumlar, eğitim-öğretim faaliyetlerinden sağlık hizmetlerine, belediye işlerinden dini müesseselere kadar çok yönlü bir toplumsal işlev üstlenmiştir. Bu kapsamlı oluşum ile yalnızca insanı değil hayvanları ve doğayı da düşünen sistemli bir yapı var edilmiştir.

Toplumda farklı yaşam koşullarına sahip bireylerin yaşam standartlarını iyileştirme amacı taşıyan vakıf sistemindeki örnekler arasında yetimler için tesis edilmiş pek çok vakıf karşımıza çıkar. Zira küçük yaşta ebeveyn kaybı yaşamış bu çocuklar toplumun dezavantajlı gruplarının başında gelmektedir. Örneğin, Eyyûbîler ve Memlükler dönemlerinde Mısır'da yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş çok sayıda vakıf bulunmaktaydı (Özkan, 2005: 24). Yine benzer dönemlerde hüküm sürmüş Dulkadiroğulları Beyliği'nde de yetimlere tahsis edilen vakıfların varlığı bilinmektedir. Dönemin vakfiyelerinden öğrendiğimize göre, yetim çocuklara ve ihtiyaç sahiplerine imaretlerde pişen yemeklerden ikram edilerek yeme-içme ihtiyaçları karşılanmaktaydı (Savaş, 2011: 9).

Vakıf müessesesi Osmanlı Devleti'ne kendisinden önce hüküm sürmüş diğer devletlerden intikal etmiş olsa da bu kurumların Osmanlı toplumunda altın çağını yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer ifadeyle Osmanlı'da kent yapısının ana karakteri vakıflar eliyle oluşturulmuştur. Hemen her alanda gerek hükümdarlar, hanım sultanlar ve önemli mevkilerde bulunan devlet adamları tarafından gerekse halk eliyle çok sayıda vakıf tesis edilmiş ve bu vakıflar uzun seneler boyunca bazen yüzyıllarca işlevlerini sürdürmüştür. Sayının çokluğunun anlaşılabilmesi adına örnek vermek gerekirse 16. asırda yalnızca İstanbul'da halk tarafından kurulmuş 3.180 vakıf kayıtlara geçmiştir (Barkan ve Ayverdi, 1970: VIII, XVII). Osmanlı döneminde kurulan toplam vakıf sayısının ise 35 binin üzerinde olduğu düşünülmektedir (Öztürk, 1999: 37).

Osmanlı vakıflarının başlangıcı devletin kuruluşuna dayanır. Bununla beraber devletin gücü arttıkça vakıfların sayısında da artış görülmektedir. Orhan Gazi'nin İznik'te bir medrese inşa ettirmesi, Adapazarı, Bursa gibi çeşitli yerlerde vakıflar kurması Osmanlı dönemine ait elimizdeki erken örnekleri göstermektedir (Berki, 1962: 127-130). İstanbul'un fethiyle beraber Fatih Sultan Mehmed şehirde yetim ve muhtaçları önceleyen vakıflar tesis etmiştir. Bu dönemde eğitimde yetimlere öncelik hakkı tanınmış ve kendilerine her gün ücretsiz yemek verilmiştir (*Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, 1938: 252, 257). Bursa'da karşımıza çıkan bir başka örnekte de Hoca Nasuh Mektebi'nde öğrenim gören talebeye mübarek günlerde özel yemekler pişirilmesi istenmiştir (Maydaer, 2009: 141).

Vakıfların bazıları ise yetimlere harçlık desteği sağlamaktaydı. Örneğin, 15. yüzyılda Mevlânâ Hüsrev tarafından kurulan vakfın giderleri arasında *eytâm-ı fukarâ* da bulunmaktadır (Canatar, 2004: 252-253). Başka bir örnekte de vâkıf mahallenin yetimlerine her sene 15'er akçe harçlık verilmesini istemiştir (Canatar, 2004: 347-348). Yetimlere yıldan yıla bilhassa bayramlarda yeni elbiseler giydirilmesi de bir gelenek haline gelmiş ve bu durumu destekleyen pek çok vakıf kurulmuştur. İstanbul'da Sultan II. Bayezid tarafından tesis edilen imaret vakfı kayıtlarında yetimlerin elbise masraflarına dair bir gider kalemi bulunmaktadır (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi* [BOA], TS.MA.d., 1337).

18. Yüzyıla gelindiğinde de vakıflar aracılığı ile pek çok yeni kütüphane, çeşme, mektep inşa edilmiştir. Bu dönemde güç ve zenginlik göstergesi olarak hemen her yerde ve her konuda vakıf görmek mümkündür. Mısır özelinde yapılan bir araştırmada da artan vakıf sayısına dikkat çekilmektedir. Bilhassa vakıf kuran kadınların sayılarında artış olmuş ve Mısır'ın soylu ve zengin aileleri varlıklarını önemli ölçüde bu uğurda sarf etmişlerdir. 18. Asırda yalnızca Mısır'da yaklaşık 500 vakıf tesis edilmiştir (Özkan, 2005: 33-34). Aynı dönemde Halep'te ise 485 yeni vakıf kurulmuştur (Selçuk, 1965: 26). Bu dönemde kurulan vakıflarda da dul, yetim ve ihtiyaç sahiplerinin öncelendiği dikkat çekmektedir. Bu örneklerden birinde Şeyhülislâm Mustafa Mehmed Efendi yoksullara pirinç ve yağ desteğinde bulunan bir vakıf kurmuştur (Ceco ve Aslıvar, 2012: 53-55). Bu yardımlar sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin 19. yüzyılda 22 bin kuruş nakif para vakfeden Zekiye Hatun, gelirleri ile dul hanımlara kömür alınmasını ve her yıl Kurban bayramlarında yetim bir kız ve bir erkek çocuğun baştan aşağı giydirilmesini şart koşmuştur (Çam vd., 2018: 76-77). Sultan II. Mahmud'un kerîmesi Âdile Sultan da garip, fukara ve yetim kadınların ücretsiz bir şekilde ikamet edebilmesi için bir misafirhane inşa ettirmiştir. On dört odası, mutfağı ve kileri bulunan bu misafirhane ihtiyaç sahiplerin kullanımına tahsis edilmiştir. (Çam vd., 2018: 48-49). Ayrıca evlilik çağına gelen yetimlerin evlendirilmesi, çeyiz masrafları için kurulan vakıflar da bulunmaktadır. Bu detaylar ilgili başlıklar altında açıklanacağı için burada sadece kısaca bilgilendirme yapılmıştır.

Yetimlerin Eğitimi

İslam dininde ilim tahsilinin her Müslüman için gerekli olduğu anlayışı hakimdir. Bu nedenle İslam toplumlarında eğitim küçük yaşlardan itibaren önce aile içerisinde başlar, daha sonra mektepler, camiler ve medreselerde devam eder. Yetim çocukların eğitimi de üzerinde önemle durulan temel konulardan biri olmuştur. Zira, henüz küçük yaşta yetim kalan çocukların hayat boyu maddi manevi destekleyecek anne babasını kaybeden çocuğun gelecekteki yaşam koşullarını büyük ölçüde belirleyecek olan husus eğitimidir. Dolayısıyla toplumun ciddi meselelerinden biri olarak görülen bu konuda çeşitli devlet politikaları uygulanmış ve yanı sıra ferdî olarak pek çok vakıf tesis edilmiştir.

Osmanlı öncesi Müslüman toplumlarca kurulan eğitim kurumlarına bakıldığında bunların vakıflar eliyle desteklendiği görülmektedir. Örneğin, Eyyübîler döneminde pek çok mektep inşa edilmiş ve bazıları yalnızca yetim çocukların eğitime tahsis edilmiştir (Dündar, 2014: 100-104). Memlûkler döneminde de yetimlere olan hassasiyet devam etmiş ve dönemin sultanlarından Mansûr Kalâvûn, Mansûriyye Medresesi'ni yaptırırken bitişine eytâm için bir mektep de inşa ettirmiştir. Bir başka Memlûk Sultanı olan Kansu Gavri de Kahire'de yetimlerin eğitim öğretim faaliyetleri için bir mektep yaptırmıştır (Zeydan, 2007: 397-398). Önde gelen ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta da yetimler için kurulan çok sayıda vakfın varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri olan Mercâniye Medresesi Vakfı 14. yüzyılda kurulmuş ve Osmanlı döneminde de işlevini sürdürmüştür. 16. Yüzyıla ait kayıtlardan anlaşıldığına göre vakfın gelirlerinin bir bölümü mektep çocukları için harcanmıştır (al-Rubaye, 2023: 211). Anadolu topraklarında da benzer örnekler bulunmaktadır. Örneğin, Candaroğulları Beyliği'nden İsmail Bey tarafından Kastamonu'da bir eğitim kurumu ve imaret inşa edilmiştir. Vakfiye kaydına her mahalleye yetimlere okuma yazma öğretecek takva sahibi evli bir muallim atanma şartının eklenmesi dikkat çekicidir (Yüksel, 2007: 46).

Osmanlı hakimiyeti döneminde evvelce uygulanan güzel örnekler benimsenerek geliştirilmiş ve çeşitlendirilmiştir. Bu dönemde de ilköğretimin gerçekleştirildiği kurumlar *mektep* ismiyle bilinirdi. Çocuklar henüz *sabi* oldukları çağda, beş altı yaşlarında mektebe

başladıkları için bu kurumlar *sıbyan mektebi*, hemen her mahallede bulunmaları sebebiyle ise *mahalle mektebi* şeklinde isimlendirilmiştir (Pakalın, 1983: 281). Osmanlı'da mektepler hükümdarlar, hanedan üyeleri, tüccar, esnaf ve ilim alamları tarafından yaptırılmaktaydı. Bursa sıbyan mektepleri üzerine yapılan bir çalışmada klasik dönemde Bursa mekteplerinin %25'inin tüccar grubu tarafından ve %19'unun ilim adamları eliyle yaptırıldığı görülmektedir. Hanedan mensupları tarafından inşa ettirilen mekteplerin oranı ise %13 olarak karşımıza çıkmaktadır (Hızlı, 1995: 49).

Mekteplere muallim tayin edilirken belirli kriterlere dikkat edilmiştir. Bilhassa bu kimselerin merhametli ve salih müminler olmaları tercih sebebidir. II. Bayezid Külliyesi'nde olduğu gibi bazı mekteplerde muallimin hafız olması istenmiştir (Akakuş, 2011: 351). Sultan III. Ahmed'in vâidesi Gülnûş Emetullah Sultan'ın inşa ettirdiği mektep mualliminin dini bütün, şefkatli ve öğretme hususunda mahir olması tercih edilmiştir (BOA, TS.MA.d., 7027, 8a). Taşköprü-zâde Ahmed Efendi de muallimlerin görev ve sorumluluklarına değinirken muallimin öğrencileri kendi evladı gibi görmesi gerektiğini söylemiştir. Zira öğretmen talebeyi ahlakı ile etkilemelidir ve bu ancak öfkeli davranışlardan uzak durabilen bir muallim için mümkün olabilir (Korkmaz, 2019: 217-223). 18. Yüzyıla tarihlenen bir mühimme kaydında eğitimde liyakat sahibi ehil muallimlerin tercih edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır (BOA, A.DVNS.MHM.d., 114/811-814). Muallimliğe yakışmayan davranışlar sergileyen kimseler ise görevden uzaklaştırılmıştır. Bu örneklerden birinde yine 18. asırda İskilib'de Cafer Efendi Camii imam ve muallimi Ali ve hatip olan kardeşi Mustafa uygunsuz davranışları nedeniyle görevden alınmıştır (BOA, HAT., 1447/13).

Mektep yaşına gelen çocuklar herhangi bir ücret talep edilmeksizin (Özcan, 2019: 287-300) *bed-i besmele cemiyeti* yahut *âmin alayı* şeklinde adlandırılan tören eşliğinde dualar ve ilahilerle eğitim öğretim hayatlarına başlardı (Öcal, 1991: 63). Öğretim programları ile ilgili detaylar vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Genel itibari ile Kur'ân-ı Kerim'i güzel okuma, edebî ve dinî ilimler ve güzel yazı yazma dersleri öğretilmektedir. Erken dönemde yazı yazma becerisi kazandırmak üzere ayrı bir muallimin varlığına pek rastlanmazken 18. asırda mekteplerde çoğunlukla meşk hocaları da yer alır. Örneğin, bu dönemde Sultan I. Abdülhamid'in tesis ettiği vakıfta mektebe muallim, halife, meşk hocası ve Arapça-Farsça dersleri verebilecek bir öğretmen görevlendirilmiştir (Cunbur, 1964: 20). Aynı dönemde Üsküdar'da Hacı Selim Ağa tarafından yaptırılan mektepte de talebenin haftanın iki günü zanaat ve yazı dersleri alması istenmiştir (*Hacı Selim Ağa Vakfiyesi*, 25b).

Hassas bir konu olan yetimler meselesi, Osmanlı eğitim sistemi içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Bu durum erken dönemden itibaren açıkça dikkat çekmekte olup Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde, dârü'tta'limde öğrenim görececek öğrencilerde öncelik hakkının yetimlere ait olduğu açıkça ifade edilmektedir (*Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, 1938: 257). II. Bayezid döneminde de benzer bir uygulama takip edilerek inşa edilen mektep *yetimlere ve sıbyân-ı fukarâya* tahsis edilmiştir (Akakuş, 2011: 351). II. Bayezid'in damadı Yahya Paşa da Üsküp'te kurduğu kapsamlı vakıfta mektepte 20 öğrenciye eğitim verilmesini ve bunlardan yetim ve yoksul olanlara günlük 10 akçe harçlık verilmesini istemiştir (Omerov, 2016: 29). Ayrıca mektep çocuklarına yemek ikramı ve yıllık kıyafet desteği de bir gelenek haline gelmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde talebeye harçlık ve kıyafet desteği sağlandığı bilinmektedir (*Süleymaniye Vakfiyesi*, 1962: 152-153).

Vakıf hizmetlerinden faydalanmada yetim ve ihtiyaç sahiplerine öncelik verileceği çoğu zaman aşikâr olsa da vakfiyelerinde bilhassa “yetim” ibaresinin vurgulandığı

pek çok vakıf karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, oldukça erken bir tarihte, 1491 senesinde Bursa’da inşa edilen Hoca Ece Mektebi’nde 25 yetimin okuyacağı ve bu çocukların her sene Kurban bayramlarında giydirileceği vakfiye detaylarına eklenmiştir (Maydaer, 2009: 127). Aynı dönemde yine Bursa’da yer alan Kemal Bey Mektebi de 10 yetim öğrenciye ev sahipliği yapmaktaydı (Hızlı, 1995: 79). 1521 senesinde bu kez İstanbul’da inşa edilen bir başka mektep ise 5 yetimin bayram öncesinde elbise ihtiyaçlarını karşılama görevi üstlenmişti (Canatar, 2004 : 61-62). Hanım sultanlarca tesis edilen vakıflarda da yetimler unutulmamıştır. Söz gelimi Kanûnî Sultan Süleyman’ın vâlidesi Ayşe Hafsa Hatun, Manisa’da bir vakıf kurarak burada bulunan mektebi yoksul ve yetim çocukların eğitim öğretimine ayırmıştır (Konyalı, 1969: 48-49). III. Murad’ın annesi Nurbânû Vâlide Sultan tarafından kurulan vakıf da ihtiyaç sahibi çocukları giydirme vazifesi üstlenmiştir (Sabırlı, 2019: 94).

18. Yüzyıla gelindiğinde geçmişte tesis edilen vakıf müesseselerinin sürekliliği korunmuş, bunun yanı sıra yeni vakıflar da kurulmuştur. Bu vakıfların bir kısmı talebeye burs vererek geçimlerini sağlayacak yaşa gelene kadar onları maddi olarak desteklemeyi amaç edinmiştir. Vakfiyelerde ihtiyaç sahibi öğrencilerin belirlenmesine yönelik özel maddeler yer almakta, bu tespitlerin ardından çoğunlukla aylık periyotlarla yetim ve ihtiyaç sahibi öğrencilere burs tahsis edilmekteydi. Örneğin 18. yüzyıla ait bir belgede belirtildiği üzere, İstanbul’da bulunan Bihruz Ağa Mektebi talebesinin ihtiyaçları için İstanbul kahve rüsumu mukataasından olmak üzere toplam 120 akçe verilmiştir (BOA, C.MF., 83/4136).

Öğrencilere verilmek üzere ayrılan tutarlar vakfın büyüklüğüne göre değişmekteydi. 18. Asır kaptân-ı deryâlarından biri olan Kaymak Mustafa Paşa İstanbul Kasımpaşa’da bir cami ve mektep yaptırmış ve burada öğrenim görecekt 15 öğrenciye aylık 15’er akçe burs verilmesini istemiştir (Aktepe, 1969: 20-25). III. Ahmed’in kızı Zeynep Sultan da inşa ettirdiği mektepte eğitim alacak 40 öğrencinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her birine günlük 1 akçe ödenmesini şart koşturmuştur (*Zeynep Sultan Vakfiyesi*, 13b). I. Abdülhamid’in vâkıfı olduğu mektepte 60 öğrenci için günlük 2’şer akçe ayrılırken (Cunbur, 1964: 20), eşi Nakşidil Sultan’ın daha sonraları tesis ettiği vakıfta ise bu tutar 40 öğrenci için günlük 10’ar akçe şeklinde belirlenmiştir (Bayraklı, 2021: 167-169).

Talebeye burs ve yemek ikramının yanında genellikle yılda bir veya iki kez bayramlarda giydirilmek suretiyle kıyafet desteği sağlayan vakıflar da bulunmaktadır. Böylece bayram sevinci yaşayan çocukların yeni kıyafetlerle mutlu edilmesi amaçlanmıştır. Mektep çocuklarını giydiren vakıflardan biri, bir mimar olan Hacı İvaz Paşa tarafından Bursa’da kurulan vakıftır. Burada öğrenim gören eytâma alınan giysiler için yıldan yıla 720 ila 857 akçe arasında değişen tutarlar ödenmiştir (Maydaer, 2009: 124). 18. Yüzyılda da vakfiyelerde mektep talebesine sağlanan kıyafet desteği ile ilgili örnekler karşımıza çıkmaktadır. Mostar’da 1702 senesinde inşa edilen ve Çavuşbaşı Yusuf Ağa’nın vâkıfı olduğu mektepteki 20 talebe için Ramazan bayramlarında yeni elbiseler satın alınmak üzere yıllık 50 kuruş ayrılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu öğrenciler her gün İkinci ezanı ardından 3 İhlas ve 1 Fatiha Sûresi okuyacak ve hasıl olan sevabı Hz. Muhammed’in (s.a.v.), ashâbının ve vâkıfın ebeveyninin ruhlarına gönderecektir (Çam ve Ademi, 2016: 606-607).

Vakfiyelerde çocuklar için alınacak elbiselere dair detaylar da yer almaktadır. Çoğunlukla talebe baştan aşağı yeni kıyafetlerle donatılır ve bayrama sevinçle girmesi sağlanırdı. Örneğin, Sadrazam Râmi Mehmed Paşa’nın vakfına ait mektepte Kur’ân öğrenen talebeye Ramazan bayramları arefesinde birer mest, ayakkabı, kapama, kavuk ve kuşak verilme geleneği uygulanmıştır (Değirmenci 2019: 99-100). 18. Asrın nüfuzlu isimlerinden Hacı Selim

Ağa da Üsküdar'da yer alan mektepteki 20 öğrenciye Ramazan aylarında elbise alınarak çocukların giydirilmesini istemiştir (*Hacı Selim Ağa Vakfıyesi*, 24b-25a).

Bu yüzyılda hanımların tesis ettiği vakıflarda da öğrenciye kıyafet desteği örnekleri oldukça fazladır. Bunlardan biri III. Ahmed'in vâlidesi Emetullah Sultan'ın küçük çocukların okuma yazma eğitimi almaları için vakfettiği mekteptir. Burada öğrenim görececek 50 çocuğun her birine her sene kapama, kavuk, kuşak, mest ve papuç alınması kararlaştırılmıştır (BOA, TS.MA.d., 7027). Yine III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan da yaptırdığı mektebin 40 öğrencisine kıyafet desteği verilmesi şartını vakfiyeye eklemiştir (*Zeynep Sultan Vakfıyesi*, 13b). Bir başka örnek olarak Mihrişah Vâlide Sultan'ın vakıfları zikredilmelidir. III. Selim'in annesi olan Mihrişah Sultan'ın gerek İstanbul Eyüp Sultan'da inşa ettirdiği kapsamlı külliye, gerekse Anadolu'da tesis ettiği vakıflar sıbyan mektebi talebesine burs ve kıyafet desteği sağlamıştır (Kala ve Akarçeşme, 2019: 54-67).

Râmî Kadın tarafından 1750'li yıllarda tesis edilen vakıfta ise öğrenim gören 27 çocuğun kapama, mest gibi yeni elbiselerle giydirilmesi için 800 akçe ayrılmıştır (*Râmî Kadın Vakfıyesi*, 9b). 1759 senesi İstanbul'da bir başka mektepte de şalvar, kuşak, mest ve ayakkabı ile çocuklar giydirilmiştir (BOA, TS.MA.d., 4284). Nuruosmaniye evkâfı giderlerinde aynı dönemde talebe için satın alınan elbiseler kayıt altına alınmıştır (BOA, TS.MA.d., 4284). 18. Yüzyıl sonlarında Canfedâ Hatun, İstanbul'da kurduğu vakıfta Hz. Peygamber (s.a.v.) için mevlid okutulmasını, aşure ikramı yapılmasını ve yetim çocuklar için kıyafet temin edilmesini istemiştir (Ceco ve Aslıvar, 2012: 46). Tekirdağ'da 1790 senesinde Ümmü Gülsüm Hanım da bir vakıf tesis ederek bu vakfın gelirlerinden ayrılacak 100 kuruş ile yetim ve muhtaç çocuklara Ramazan aylarında fes, yemeni, papuç, gibi giysiler alınmasını istemiştir (Öztürk, 2003: 30).

Yemek, burs, elbise, desteği yanı sıra talebeyi farklı yönlerden destekleyen vakıflar da bulunmaktadır. 18. Yüzyılda kurulan Ebubekir Paşa Vakf'i'nde olduğu gibi bazı vakıflar eğitim kurumuna yakacak temini sağlayarak talebenin daha rahat koşullarda ilim öğrenmesini istemiştir (Ceco ve Aslıvar, 2012: 55-57). Aynı dönemde Tosunzâde Mehmed de tesis ettiği vakıfta öğrencilerin sıcak suyla abdest almalarını sağlayacak bir görevli tayin etmiştir (Çam, 2017: 146).

İlim yolunda emek harcayan öğrencileri senede bir veya birkaç kez pikniğe götürerek mutlu etmeyi amaç edinmiş vakıflar da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sadrazam Kemânkeş Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıf 2000 akçe ayırarak bununla mektep talebesini her sene bir kez İstanbul Okmeydanı yahut Davudpaşa'ya geziye götürmekteydi (*Kemânkeş Kara Mustafa Paşa Vakfıyesi*, 12b). Bir diğer örnek Üsküdar'da mektep öğrencilerini yazdan yaza pikniğe götüren Hacı Selim Ağa Vakf'i'dir (*Hacı Selim Ağa Vakfıyesi*, 25a-25b). Melek Ahmed Paşa'nın kızı Fatma Hanım da 18. asırda tesis ettiği vakıfta öğrencilerin yılda iki kez pikniğe götürülmesini istemiştir (Ceco ve Aslıvar, 2012: 67). Yine bu dönemde Emetullah Sultan ve Karahasanzâde Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım da vakıflarında bu detaya yer vermişlerdir (Çam vd., 2018: 70-75).

18. Asrın sonlarına doğru artan maddi sorunlar nedeniyle uzun seneler işlevini sürdüren vakıfların bazılarında aksaklıklar yaşanmıştır. Söz gelimi, Hayyat Muslihiddin Mektebi'nde öğrenim gören çocuklara her sene alınan elbiselerin alınmadığına dair bir belge kaydedilmiş ve çözüm olarak İstanbul Gümrüğü'nden günlük 20 akçenin öğrencilere giysi parası olarak ayrılmasına karar verilmiştir (BOA, C.MF., 127/6321).

Sünnet Törenleri ve Toplumsal Katılım

Arapça *hitân* sözcüğü için dilimizde kullanılan *sünnet* kavramı erkeğin cinsel organındaki fazla derinin cerrahi işlem ile alınmasını ifade etmektedir (Şemseddin Sami, 2012: 585). Sünnet işleminin ilkel toplulukların pek çoğu tarafından uygulandığı ortaya konmuş olmakla birlikte bu ameliye çoğunlukla Tanrı ve Hz. İbrahim arasındaki ahdin sembolü olarak İbrahimî gelenekle özdeşleştirilmiştir (Gürkan, 2010: 156). Semavî dinlerde var olan bu gelenek İslâmiyet döneminde de devam etmiştir. Bir başka ifadeyle, fitrat gereği yapılan işlerden biri sayılan sünnet, İslam'ın bir şîârı olarak Müslüman toplumlar tarafından benimsenmiş ve İslam kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir (Bozkurt, 2010: 157-158).

Sünnet törenlerinin bir düğün edasıyla gerçekleştirilmesi geleneğinin sahabe döneminde başladığını söyleyebiliriz. Zira sahabeden Osman b. Ebu'l-Âs davet edildiği bir sünnet düğününe iştirak etmemiş ve gerekçe olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken böyle bir uygulamanın bulunmadığını belirtmiştir (Yaran, 1994: 16). Sahabe dönemi ve sonrasında da Müslüman toplumlar yetişkinliğe ilk adımın bir sembolü olarak gördükleri sünneti, bireysel veya toplu gerçekleştirilen türlü eğlenceler eşliğinde icra etmişlerdir. Dikkat çeken uygulamalardan biri toplumda öksüz, yetim, kimsesiz, ihtiyaç sahibi çocukların da toplu sünnet düğünlerine iştiraklerinin sağlanmasıdır. Ayrıca bu çocuklara maddi desteklerde de bulunulmuştur. Örneğin, Memlükler döneminde yetim çocuklara sünnet sırasında çeşitli hediyeler ve giysiler alındığı bilinmektedir. Nitekim dönemin kâdıkudâtı olan Şemseddin Ebû Abdullah es-Sâlihî çocukluk hatıralarını aktarırken yetim olduğunu ve sünnet töreninde kendisine 60 dirhem harçlık verildiğini ifade etmiştir (Zeydan, 2007: 399).

Türk kültüründe de birlik ve beraberliğin bir göstergesi olarak bu düğünler önemli bir yer tutmaktadır. Bu organizasyonlar aracılığıyla toplumun her kesiminden insan şenlikler eşliğinde bir araya gelmektedir (Berber, 2009: 1-11). Osmanlı Devleti'nde bir nevi gövde gösterisi olan sünnet merasimleri tam bir şenlik havasında geçer ve herkes katılabilirdi. Bu düğünler günlerce, bazense aylarca sürer ve hiçbir harcamadan kaçınılmazdı. Tüm resmî törenlerde olduğu gibi hangi gün hangi etkinlik ve şenliklerin yapılacağına dair detaylı programlar hazırlanır ve bu hazırlıklara aylar öncesinden başlanırdı (Ertuğ, 1999: 133-142). Osmanlı'da düğün ve şenlikler *sûrnâme* adı verilen edebî eserlerde detaylı şekilde işlenmiştir. Bu metinler şehzâdelerin sünnetleri, padişah kızlarının evliliklerini veya doğumları gibi *Sûr-ı Hümayûn*lar hakkında kaleme alınırdı (Nutku, 1994: 16-18). Sûrnâmeler aracılığıyla gerçekleştirilen şenliklere dair gün gün ayrıntılı bilgiler tespit edilebilmektedir.

Şehzâdelerin sünnet düğünlerinde yaşı gelen diğer çocuklar da sünnet edilir, bu gelenek *sadaka-i hitân* ismiyle anılırdı. Her ne kadar sünnet düğünlerine toplumun ileri gelenlerinin çocukları katılabilse de bu kadim uygulama yetimler ve ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarının katılımını esas almaktaydı (Arslan, 2009b: 15). Sünnet olacak çocukların isimleri düğün hazırlıkları başlayınca sûr kâtibi tarafından toplanırdı. Bu başvurular bazen çocukların anne babaları, bazen bir akrabaları bazense bizzat kendileri tarafından yapıldı. Bu konuyla ilgili sunulan arzuhalere bakıldığında çoğunlukla çocuğu sünnet ettirecek maddi imkânın bulunmayışından bahsedildiği görülmektedir. Örneğin 18. yüzyıla ait bir kayıta, müteveffâ Bağdad Ağası'nın evlatları Ahmed ve Hasan'ın fakir olmaları sebebiyle sünnet ettirilmelerine dair bir talep yer almaktadır (BOA, TS.MA.e., 322/33). Başka bir talep ise Galata sakinlerinden Mustafa'nın oğlunun sünnet edilmesi için deftere kaydının yapılmasına dair bir belgede karşımıza çıkmaktadır (BOA, TS.MA.e., 322/10). Örneklerin de desteklediği üzere sünnet hiç de ucuz olmayan bir işlem ve herkes tarafından yerine getirilmesi zordu. Sünnet töreni

masraflarının başka bir aile büyüğü tarafından karşılanmasını ifade eden kirvelik de bu şartlar nedeniyle gelişmiştir (Nutku, 2002: 68-69). Bu nedenle çocukların eşsiz eğlenceler ve türlü şenlikler eşliğinde toplu sünnet düğünlerine iştirakleri aileler için önemli bir imkândır.

Düğün hazırlıkları haberini alan aileler kaleme aldıkları arzuhallerde sebebini de belirterek çocuğun bu törene kabulünü rica etmişlerdir. Bunların büyük bir bölümünde sünneti yaptıracak maddi yeterliliğe sahip olunmadığı belirtilirken yetimliğin söz konusu olduğu durumlarda bilhassa bu detay ifade edilmiştir. Bu örneklerden bazılarında ‘... *eytâm Mehmed bilâ-sünnet...*’, ‘...*bu iki nefer yetîm kullarının...*’, ‘...*Hasan eytâm olub bilâ-sünnet...*’ gibi açık ifadelerle çocuğun tüm masraflarının padişah tarafından karşılanacağı bu düğüne katılımının ihtiyaca binâen olduğu vurgulanmıştır (Al, 2019: 160-163).

Yetimler için yapılan başvurulara bakıldığında bu arzuhallerin genellikle teyze, anneanne, amca, dayı gibi yanlarında ikamet ettikleri akrabaları tarafından sunulduğu görülmektedir. Örneğin 18. yüzyıla tarihlenen bir arzuhalde Fatma Hanım yeğeni Hasan’ın yetim olduğunu da belirterek yapılacak olan merasimde sünnet edilmesini istemiştir. Başka bir misalde de bir büyük annenin yetim kalan torunu için bir arzuhal sunarak sünnet edilmesi talebi karşımıza çıkmaktadır. Yetimler kendileri de arzuhal sunabilirlerdi. Söz gelimi iki yetim kardeş sundukları arzuhalde ‘...*babamız ve vâlidemiz olmayup...*’ şeklinde belirtilerek sünnet olma talebinde bulunmuşlardır. Mahalle sakinleri de çevrelerinde müşahade ettikleri yetim ve ihtiyaç sahibi çocukların bu törenlere katılımı için çaba sarf etmişlerdir. Örneğin Mustafa isimli bir yetim, berber olan ustası Yusuf tarafından hitân defterine kaydettirilmiş ve sünnet olması sağlanmıştır (Al, 2019: 163).

Sûr emîni tarafından hitân defterine kaydedilen çocukların beden ölçüleri alınır ve her biri için yeni giysiler hazırlanırdı. Birer çuka, takke, kuşak, kapama, papuç tedarik edilen çocuklara hangi gün sünnet edileceklerine dair bir pusula verilirdi (Ferâhî, 2016: 240). Muhtelif günlerde sünnet edilen çocuklardan günü gelenler yeni elbiseleriyle padişahın ve seyircilerin önünden geçerek sünnet edilir ve daha evvel hazırlanan çadırlara giderek dinlenirlerdi. Düğünlerde çocukları eğlendiren kuklacılar, hokkabazlar, canbazlar da bulunur ve bunlar çocukların acılarını unutmalarına katkı sağlardı. Yine bu düğünlerde ateş ve alevle gerçekleştirilen çeşitli gösteriler, ziyafetler ve alay geçitleri eksik olmazdı (Arslan, 2011: 471-477).

Osmanlı Devleti’nde öne çıkan sûr-ı hümayûnlardan ilki 1582 yılında III. Murad’ın oğlu III. Mehmed için yapılan ve yaklaşık iki ay boyunca devam eden düğündür. Hazırlıkları yaklaşık bir sene süren bu görkemli merasim için dört bir yana davet mektupları gönderilmiş ve düğüne yoğun katılım sağlanmıştır (Arslan, 2009a: 9-10). Bu şenlikler eşliğinde yaklaşık 3.000 kimsesiz ve ihtiyaç sahibi çocuğun sünneti de gerçekleştirilmiştir. Her birine kaftan, başlık, kuşak gibi giysiler verilen çocuklar baştan aşağı temiz ve yeni kıyafetleriyle mutlu bir şekilde törendeki yerlerini almışlardır. Bu düğünün ayrıntılı bir şekilde kaleme alındığı Ferâhî Sûrnâmesi’nde bu detaylar ‘... *ve zikr olunan tente altında cerrâhlar hâzır olup Cuma gün bade’s-salâ şehrin fukarâ ve gurebâdan olan oğlancıklarına salâ dinildi ve zikr olunan oğlancıklar üç bin kadar oğlan sünnet eylediler ...*’ ifadeleriyle anlatılmaktadır (Ferâhî, 2016: 240).

Sûrnâmelerde yerini alan bir başka düğün, 1675 yılında IV. Mehmed’in şehzâdeleri Mustafa ve Ahmed’in sünnet merasimleri ve kızı Hatice Sultan’ın Mustafa Paşa ile evliliği münasebetiyle düzenlenmiştir. Altı ay süren hazırlıklar yapılmış ve büyük kalabalıklar eşliğinde pek çok çocuk sünnet edilmiştir. Abdi Sûrnâmesi’nde belirtildiğine göre, İstanbul ve Edirne’den

her gün ortalama 300 çocuk olmak üzere yaklaşık 3.500 şehirli ve köylü çocuğun sünnet merasimi gerçekleştirilmiştir (Arslan, 2011: 477).

1720 senesinde Sultan III. Ahmed'in oğulları Bayezid, Mehmed, Mustafa ve Süleyman için İstanbul'da bir sünnet düğünü yapılmıştır. Bu görkemli düğün için Edirne, Niğbolu, Sofya taraflarından cerrahlar, berberler, çengiler, kuklacılar, canbazlar, zurnacılar İstanbul'a çağırılmıştır (BOA, MAD.d., 6889). Yine hazırlıklar sırasında eğlence hususunda yetenekli canbaz ve oyuncuların düğüne katılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d., 129/1089-1101). Hazırlıklar tamamlandığında günlerce sürecek şenlikler başlamış ve her bir gün için çeşitli gösteri ve eğlenceler düzenlenmiştir (And, 2020: 77-89). Düğünün detaylarını kaleme alan Seyyid Vehbî, verilen ziyafetler için on bin sını kullanıldığını kaydeder. Sekiz bin tavuk, üç bin horoz, iki bin hindi, bin ördek ve yaklaşık iki bin güvercin temin edilmiştir (Arslan, 2009b: 14). Tüm bu sayısal veriler düğünün büyüklüğünün anlaşılması hususunda önemlidir. Hazırlanan çadırlarda sünnet çocuklarına ve davetlilere ikramlar sunulmuştur. Şenliklerin altıncı günü bilhassa ihtiyaç sahipleri doyurulmuştur (And, 2020: 77).

Sadrazam İbrahim Paşa ve Yeniçeri ağasının talepleri üzerine bu düğünde onların çocukları da sünnet edilmiş ve onlar için de şeker bahçeleri ve nahiller hazırlanmıştır (Arslan, 2009b: 15). Vak'anüvis Râşid Mehmed Efendi *Târîh*'inde bu düğünde sünnet olmak için hıtân defterine 5.000 çocuğun kaydedildiğini belirtirken bu durumu "... *arzuhal ile gelüp cem' ve defter olunan beş bin mikdârı etfâle ...*" şeklinde ifade etmiştir (Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013: 1188). Tüm masrafları Sultan III. Ahmed tarafından karşılamak üzere binlerce ihtiyaç sahibi, yetim ve kimsesiz çocukların sünnet işlemi gerçekleştirilmiştir. Toplam 23 gün süren şenliklerin 15 günü çadırlarda geçmiştir (Hâfız Mehmed Efendi, 2016 : 18). Sûrnâmelerden hareketle düğünün ikinci günü 138, üçüncü günü 284, dördüncü günü 262, beşinci günü 228 çocuğun sünnet edildiği gibi ayrıntılı sayısal veriler tespit edilebilmektedir (Vehbî, 2008: 139, 163, 164, 190). Düğünün diğer günlerinde de çocuklar sünnet edilmesine rağmen on beşinci güne gelindiğinde hâlâ sünnet edilmeyi bekleyenler bulunmaktaydı (Arslan, 2011: 342). Topkapı Sarayı'nda Cebahâne girişinde çadırlar kurulmuş ve sünneti gerçekleştirilememiş 532 çocuk daha sünnet edilerek düğün tamamlanmıştır. Vehbî, sünnet çocuklarının acılarının son bulması ve ağızlarının tatlanması için kendilerine bal suyu ikram edildiğini kaydetmiştir (Vehbî, 2008: 398).

Hıtân defterlerinde sünnet çocuklarının isimleri listelenmiştir. Bu defterlerde bazı isimlerin yanında *yetim* ibaresi bulunurken bazılarında ise çocuğun ismi yazılmaksızın yalnızca yetim olduğu belirtilmiştir (BOA, TS.MA.d., 7689). 1833 senesine ait bir belgede de Edirne'de Mirliya Davudpaşa Livâsı'nda sünnet çocuklarıyla beraber kimsesi bulunmayan sıbyanın da sünnet edildiği ve ayrıca bu çocukların giydirilip yedirildiği anlaşılmaktadır. Buradaki bîkes çocukların şenlikler eşliğinde sünnet edildiği ve herkesin durumdan memnun kalarak padişaha dualar ettiği kaydedilmiştir (BOA, HAT., 311/18387). Sûr-ı Hümâyûn şenliklerine katılan çocukların çokluğu ve verilen örnekler, Osmanlı toplumunda sünnet törenlerinin güçlü bir toplumsal dayanışma örneği olarak icra edildiğini ortaya koymaktadır.

Evlilik ve Aile Kurma

Nûr Sûresi'nin 32. âyetinde geçen "*İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin ...*" ifadesinden açıkça anlaşılabacağı üzere İslâmiyet evlilik müessesesini ve evlendirmeyi teşvik eder. (Kur'an, 24:32). Evliliğe geçiş süreci aralarında evlenme engeli bulunmayan kadın ve erkeğin hukukî ve ahlakî sorumlulukları

şahitler huzurunda kabul etmeleriyle tamamlanır ve böylece nikah akdi gerçekleşir (Atar, 2007: 112-117).

Akıllı ve bulûğa ermiş kişiler için evlilik bağının oluşum süreci normal ve olağan akışında ilerler. Fakat bu akit taraflar henüz evlenme ehliyetine sahip değilken, bulûğa ermemişken yahut temyiz çağına dahi ulaşmamışken de tesis edilebilir. Velînin evlendirme yetkisi ile gerçekleşen bu durum *velâyet-i icbâr* şeklinde adlandırılır. Bu velâyet hakkını hâiz olan kimse velîsi olduğu kişinin rızasını almadan evlendirme yetkisine sahiptir (Apaydın, 2013: 15-19).

Velâyet meselesinde mezheplerin görüşleri farklılaşır. Hanefî mezhebine göre velâyet önceliği mirastaki intikal sırasına göre değişir. Bir başka ifadeyle velâyet hakkı sırasıyla baba, dede, anne baba bir erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, amca ve bunların çocuklarına geçer. Şayet bu akrabalar bulunmuyorsa velâyet önceliği anne ve anne tarafı akrabalarına aittir (Cin, 1988: 71-73). Velâyet hakkını geniş bir zümreye tanıyan Hanefî mezhebi -çocuk için olumsuz bir durum oluşmaması adına- velîleri iki gruba ayırır. Birinci grup baba ve dededen müteşekkil olup kalan akrabalar ikinci grupta yer alırlar. Bu ayrıma göre, şayet baba ve dede velîsi bulunduğu küçüğü evlendirirse bu evlilik itiraza açık değildir. Fakat amca, dayı, kardeş gibi diğer akrabalar tarafından evlendirilen çocuk bulûğa erdiğinde duruma itiraz edebilir ve muhayyerlik hakkını kullanarak kendisi adına gerçekleştirilen evlilik akdinin bozulmasını sağlayabilir (Aydın, 2020: 57-59).

Osmanlı arşiv kayıtlarında bulûğ çağına ulaştıktan sonra mahkemeye başvurarak nikah akdini fesheden gençlere dair pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan biri 17. yüzyılda Galata Mahkemesi kayıtlarına geçen İsmihan'ın nikahına aittir. İsmihan henüz küçük yaştayken annesi Rabia Hatun tarafından evlendirilmiş fakat bulûğ çağına erdiğinde bu nikahın feshini istemiştir (Galata Mahkemesi, 90 Numaralı Sicil: 67). 18. yüzyıl kayıtlarında yer alan bir örnekte ise Fatıma adlı genç kız mahkemeye başvurarak küçük yaşta Mehmed Emin ile kıyılan nikahının feshini talep ettiğini belirtmiştir. Annesinin babası tarafından evlendirilen Fatıma'nın nikah akdinin iptali gerçekleştirilmiştir (Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil: 328). Aynı dönemde bugün Yunanistan'ın liman kentlerinden biri olan Balyabadra'da gerçekleşen bir hadisede de küçük yaşta Tayyibe isimli kız annesi Emine Hatun tarafından dengi olan ve yine küçük yaşta bulunan Mehmed Said ile evlendirmiştir. Fakat Tayyibe bulûğa ulaştığında bu nikahı devam ettirmemiştir (BOA, C.ADL., 10/686).

Velîlere küçüğü evlendirebilme izni yine mahkeme tarafından verilmekteydi. Davudpaşa Mahkemesi'nin 18 yüzyıla ait kayıtlarından öğrendiğimize göre henüz dokuz yaşlarında bulunan ve yetim kalan Rukiye için halası Havva Hanım bir başvuruda bulunmuş ve kendisinden başka bir akrabası bulunmayan Rukiye'yi evlendirmek için izin almıştır (Davudpaşa Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil: 178). Gaziantep'te yaşanan bir başka hadisede de küçük yaşta yetim kalan Ayşe isimli kız çocuğu üvey babası ile geçinemeyince teyzenin yanında yaşamaya başlamıştır. Mahalleden Mürsel isimdeki bey, bu duruma üzülerken kendisi de henüz küçük yaşta olan oğlu ile Ayşe'yi evlendirmek istemiş ve bunun üzerine kızın teyzesi mahkemeye başvurarak evlendirme izni talebinde bulunmuştur. Bu nikaha bazı şartlarla izin verilmiştir. Buna göre 3 sene zifaf gerçekleşmeyecek ve bulûğa erdiğinde şayet Ayşe isterse evlilik sürecektir (Kıvrım, 2007: 366). Velîsinin izni ve bilgisi dışında bir başkası tarafından evlendirilen küçüğün nikahı ise geçerli sayılmazdı. Mahkeme kayıtlarına geçen 17. yüzyılda İstanbul'da gerçekleşen bir hadisede Aişe Hanım velîsi olduğu Rabia'nın kendisinin izni

dışında evlendirildiğini söyleyerek başvuruda bulunmuş ve nikahın geçerli olmadığını ispat etmiştir (Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil: 214).

Yetimler -bilhassa kendileri ile ilgilenecek yakın akrabaları bulunmayan küçük yaştaki çocuklar- savunmasız durumları için tehlikelere açık hale geldiklerinden bir çözüm önerisi olarak iyi ve güvenilir aile çocukları ile evlenmeleri fikri isabetli bulunmuştur. Söz gelimi İstanbul'da 18. yüzyılda yaşanan bir olayda küçük bir yetim kıza yüklü miktarda mal ve nakit para kalmıştır. Çocuk için tayin edilen ilk vasî bu paraların bir kısmını zimmetine geçirerek ortadan kaybolmuş, ikinci vasî de aynı şekilde malların bir kısmına el koymuştur. Duruma şahit olan Bâbüssaâde Ağası Ahmed Bey bir arzuhal sunarak kızın evlenmesinin kendisi için daha güvenli olacağını belirterek bu evlilik için Atik Ali Paşa Vakfı mütevellisi İbrahim Ağa'nın oğlunu önermiştir (BOA, TS.MA.e., 864/22).

Geride kalan yetimlerin evlilik masrafları için terekelerden belirli miktar para ayrılan örneklerle de rastlanmaktadır. Örneğin 18. yüzyıla tarihlenen bir kadı sicilinden öğrendiğimize göre, Ömer Çelebi vefat ettiğinde geride küçük bir kız çocuğu kalmış, anne Rukiye Hatun başvuruda bulunarak durumu izah etmiş ve terekeden çeyiz masrafı için pay ayrılmasına karar verilmiştir (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi, 59 Numaralı Sicil: 59). Arşiv kayıtlarında 18. yüzyıldaki ortalama evlilik masraflarına dair fikir veren bir belge bulunmaktadır. 1727 tarihli bu belgede yetim bir kızın çeyizi için yapılan harcamaların ayrıntılı listesi yer almaktadır. Buna göre, çeyiz için altın bir bilezik, perde, yastık, yorgan, seccade ve ocak perdesi satın alınmış, terzilik gerektiren işleri tamamlanmış ve tüm masraflar için üç yüz seksen iki akçe harcanmıştır (BOA, C.DH., 157/7847).

Hemen her alanda olduğu gibi vakıflar, evlilik hususunda da yetim ve ihtiyaç sahibi gençlere destek olmuştur. Hz. Muhammed'in yetim bir genç kızın çeyiz masraflarını karşıladığı bilinmektedir (Yılmaz, 2016: 62). Bu sünneti devam ettirmek isteyen hayırseverler evlenecek ihtiyaç sahibi gençlere yardım eden vakıflar tesis etmiştir. Bunlardan biri Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi İsmihan Sultan' ait vakıftır. İsmihan Sultan İstanbul'da 1573 yılında bir vakıf tesis ederek yetim, ihtiyaç sahibi bekar ve dul hanımlardan evlenmek isteyenlere destek olmuştur. Bu genç kızlara ve dul hanımlara çeyiz için eşya alınmış ve nakit para yardımıyla bulunulmuştur (Ceco ve Aslıvar, 2012: 94-95). Yine 16. yüzyıl İstanbul'unda Mehmed Çelebi iki menzil vakfetmiştir. Bunların kiraya verilerek gelirlerinin 2 akçesinin kızına, mescid imamının maaşına, tamirata, bir ilim talabesinin giydirilmesine sarf edilmesini belirten Mehmed Çelebi, kalan para ile de her yıl bir veya iki yetimin evlendirilmesini istemiştir (Canatar, 2004: 679-680). Ayşe Revnak Hanım tarafından 17. asırda tesis edilen vakıfta da vakfın gelirlerinden ihtiyaç sahibi genç kızlar için çeyiz parası ayrıldığı görülmektedir (*Ayşe Revnak Hanım Vakfiyesi*, 61a). Bu amaçla tesis edilen bir başka vakıf da Görice köyünden Ali Ağa'ya aittir. Ali Ağa gayrimenkullerini ve bir miktar nakit parasını dul kadınlar, muhtaç ve zor durumda olan genç kızlara çeyiz alınması için vakfetmiştir. Vefatından sonra mirasçıları asılsız belgeler sunarak vakfın iptaline çalışmışlar, lakin duruma müdahale edilerek işleyişin sürdürülmesi sağlanmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d., 118/814).

SONUÇ

Bu çalışma, Osmanlı toplumunda yetimlerin sosyal hayata katılmaları ve onlara sunulan çeşitli imkânları konu edinmektedir. Arşiv belgeleri ve vakfiyelere yansıyan örneklerden açıkça anlaşılabileceği üzere, Osmanlı'da yetimlere özel bir hassasiyet gösterilmiş ve küçük yaşta hayatın zorlukları ile karşılaşmış bu çocukların ihtiyaçlarının giderilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu çabalar arasında vakıflar merkezi bir rol oynamaktadır. Gerek hükümdarlar, hanım sultanlar ve

nüfuzlu kimseler tarafından kurulan büyük vakıflar gerekse halk tarafından tesis edilen görece daha küçük vakıflar yetimler için çeşitli imkânlar sunmuştur. Bunların başında şüphesiz eğitim imkânı gelmektedir. Pek çok vakfiyede mektepte eğitim görece çocuklar arasında önceliğin yetimlere ait olduğu açıkça kaydedilmiştir. Bu çocukların yeme-içme ihtiyaçları karşılanmış, kendilerine bayramlarda yeni giysiler hediye edilmiştir.

Sünnet yaşı gelen çocuklara sultanlar tarafından finanse edilen ihtisamlı sünnet törenlerine katılma imkânı sunulmuştur. Şehzâdeler için düzenlenen bu merasimler şenlikler eşliğinde günlerce devam etmekteydi. Sosyal statü ayrımı yapılmaksızın zengin-fakir binlerce çocuğun bu merasimlerde sünnet edilmesi, uygulamanın kapsayıcı niteliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte o dönemde sünnet işleminin oldukça maliyetli olduğu düşünüldüğünde, bu törenlerin ihtiyaç sahibi yetim çocuklar açısından ne denli önemli bir sosyal destek mekanizması oluşturduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Yetimlerin evlilik süreçlerinde vakıfların sunduğu destekler de toplumsal düzen açısından önemli katkılar sağlamıştır. Yetim kızlara sunulan barınma imkânları ve evlenecek gençler için çeyiz parası yardımları ile maddi yetersizlik nedeniyle doğacak mağduriyetlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca velîleri tarafından evlendirilen küçüklerin ileride muhayyerlik haklarını kullanabilmesi sosyal adaletin korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu uygulamalar bireysel haklar ve toplumsal sorumlulukların dikkatle dengelendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, vakıfların Osmanlı yetimlerinin yaşamındaki çok yönlü etkilerini göstermekte ve eğitim, sünnet, evlilik gibi temel toplumsal süreçlerde yetimlerin desteklenmesinin kapsamlı bir sistemle gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.DVNS.MHM.d., 114/811, 114/812, 114/813, 114/814; A.DVNS.MHM.d., 118/814; A.DVNS.MHM.d., 129/1089, 129/1090, 129/1091, 129/1092, 129/1093, 129/2094, 129/1095, 129/1096, 129/1096, 129/1097, 129/1097, 129/1098, 129/1099, 129/1100, 129/1101.

BOA, C.ADL., 10/686.

BOA, C.DH., 157/7847.

BOA, C.MF., 83/4136; C.MF., 127/6321.

BOA, HAT., 311/18387; HAT., 1447/13.

BOA, MAD.d., 6889.

BOA, TS.MA.d., 1337; TS.MA.d., 4284; TS.MA.d., 7027; TS.MA.d., 7689.

BOA, TS.MA.e., 322/10; TS.MA.e., 322/33; TS.MA.e., 864/22.

Ayşe Revnak Hanım Vakfiyesi. [Yazma]. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, Koleksiyon no: 04027.

Hacı Selim Ağa Vakfiyesi. [Yazma, Fotokopi]. Süleymaniye Kütüphanesi, Koleksiyon no: 00020.

Kemânkeş Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi. [Yazma]. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, TİEM Yazma Eser Koleksiyonu, Koleksiyon no: 04645.

Râmî Kadın Vakfiyesi. [Yazma]. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, TİEM Yazma Eser Koleksiyonu, Koleksiyon no: 02183.

Zeynep Sultan Vakfiyesi. [Yazma]. Türk ve İslam Eserleri Müzesi, TİEM Yazma Eser Koleksiyonu, Koleksiyon no: 02195.

Basılı Kaynaklar

Akakuş, R. (Haz.). (2011). *İstanbul'da Sultan II. Bayezid külliyesi ve Arapça-Osmanlıca vakfiyeleri*. İstanbul: Bayezid Camii ve Külliyesini Koruma Derneği.

Aktepe, M. (1969). XVIII. yüzyıl vezirlerinden Kapdân-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyeler. *Vakıflar Dergisi*, 8, 15-35.

Al, E. (2019). *1720 Sûr-ı Hümayûn hazırlıkları ve organizasyonu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

And, M. (2020). *Kırk gün kırk gece: Osmanlı düğünleri, şenlikleri, geçit alayları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Apaydın, H.Y. (2013). Velâyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınevi. 43, 15-19.

Arı, A. (2013). Yetim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınevi. 43, 501-503.

Arslan, M. (2009a). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: İntizâmî Sûrnâmesi (Sûrnâme-i Hümayûn) (Topkapı Sarayı ve Süleymaniye Kütüphanesi nüshaları)* (2. cilt) İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.

Arslan, M. (2009b). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Vehbî Sûrnâmesi (Sûrnâme-i Hümayûn) (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 6099)* (3. cilt) İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.

Arslan, M. (2011). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri: Lebib Sûrnâmesi, Hâfız Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi, Abdi Sûrnâmesi, Telhîsu'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı* (4-5. cilt) İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.

Atar, F. (2007). Nikâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 33, 112-117.

Barkan, Ö.L. ve Ayverdi, E.H. (1970). *İstanbul vakıfları tahrîr defteri: 953 (1546) târîhli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Bayraklı, Z.Ç. (2021). *Nakşidil Valide Sultan Vakıfları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Berber, O. (2009). Türk kültüründe eğlence ve birlik unsuru olarak düğünler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10, 1-11.

Berki, A.H. (1962). Vakıf kuran ilk Osmanlı padişahı. *Vakıflar Dergisi*. 5, 127-130.

Bozkurt, N. (2010). Sünnet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 38, 157-159.

Canatar, M. (2004). *İstanbul vakıfları tahrîr defteri 1009 (1600)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Ceco, S. ve Aslıvar, Ş. (2012). *İstanbul'un 100 vakfı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Cin, H. (1988). *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Cunbur, M. (1964). I. Abdülhamid vakfiyesi ve Hamidiye kütüphanesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 22/1-2, 17-68.

Çam, M. ve Ademi, R. (2016). *Bosna Hersek vakfiyeleri* (2. cilt) Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Çam, M. (2017). Osmanlı vakıflarında ilginç şartlar ve uygulamalar. *Vakıf ve Sivil Toplum Sempozyumu*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 137-150.

Çam, M., Hacıömeroğlu, B. ve Şahin, A. (Haz.). (2018). *Vakıf kuran kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Değirmenci, H. (2019). *Arşiv belgeleri ışığında İstanbul sur dışındaki sıbyan mektepleri (Rumeli yakası)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Demirtaş, H.N. (2019). *Fetvalarla Osmanlı vakıfları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Dündar, M. (2014). *Mısır Eyyûbilerinde eğitim ve öğretim faaliyetleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Ebu't-Tahir Mecdüddin b. Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzâbâdî. (1993). *el-Kâmûsü'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Ertuğ, Z.T. (1999). Osmanlı devletinde resmî törenler ve birkaç örnek. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 9, 133-142.

Fatih Mehmet II vakfiyeleri. (1938). Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Ferâhî (2016). *Sûrnâme: Bir Özge Âlem, Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği*, (M. Özdemir., Thk.). Ankara: Grafiker Yayınları.

Güneş, G.A. ve Güneş, H.H. (2018). XVI. yüzyıl Kudüs'ünün vakıfları: bir Osmanlı şehrinin tarihsel vakıf ağı. *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. (İlker, K., Ed.) İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Gürkan, S.L. (2010). Sünnet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 38, 155-157.

Hâfız Mehmed Efendi (2016). *1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü: Sûr-ı Hümayûn*, (Kahraman, S.A., Ed.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.

Hızlı, M. (1995). *Bursa mahkeme sicillerine göre Osmanlı klasik döneminde Bursa sıbyan mektepleri*. Bursa: Rahmet Yayınları.

Kala, E.S. ve Akarçeşme, İ. (2019). *Mihrişah Valide Sultan vakfı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.

Kıvrım, İ. (2007). XVII. Yüzyılda Gaziantep şehrinde ailenin oluşumu (1650-1700). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 22, 357-392.

Konyalı, İ.H. (1969). Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın vakfiyesi ve Manisa'daki hayır eserleri. *Vakıflar Dergisi*. 8, 47-56.

Korkmaz, M. (2019). Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminde öğretmen-öğrenci ilişkilerinin ahlaki boyutu: Taşköprülü-zâde örneği. *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Köprülü, M.F. (1983). *İslâm ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kürkçüoğlu, K.E. (Haz.). (1962). *Süleymaniye Vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.

Maydaer, S. (2009). *Osmanlı klasik döneminde Bursa'da bir semt: Hisar*. Bursa: Emin Yayınları.

Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî. (1987). *Muhtârü's-Sıhah*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nutku, Ö. (1994). Düğün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 10, 16-18.

Omerov, M. (2016). *Vakfiyelere göre XV-XVIII. asırlarda Makedonya'da vakıflar ve işlevleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Öcal, M. (1991). Âmin alayı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 3, 63.

Özalp. Y. (Ed.). (2011). *Dulkadiroğulları'na ait vakfiyeler üzerine bir çalışma*. Kahramanmaraş: Medyammar Basım.

Özcan, T. (2006). Osmanlı toplumunda yetimlerin himayesi ve eytâm sandıkları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14, 103-121.

Özcan, T. (2019). Vakıf ve eğitim: Osmanlılarda eğitim hizmetlerinin finansmanı. *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans*. (Aydın, F. vd. Ed.) İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Özkan, A. (2005). *Mısır vakıfları: Osmanlı devri ve öncesi*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR).

Öztürk, N. (1999). Sosyal ve siyaset açısından Osmanlı dönemi vakıfları. *Osmanlı*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 5, 34-43.

Öztürk, N. (2003). *Azınlık vakıfları*. Ankara: Altınküre Yayınları.

Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. (3. cilt). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. (Özcan. A. vd. Ed.). (2. cilt). İstanbul: Klasik Yayınları.

Al-Rubaye, W.S. (2023). *Osmanlı döneminde Bağdat vakıfları (1534-1830)*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Sabırlı, T. (2019). *Dindarlık, ekonomi ve sosyal hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan vakfı üzerine bir inceleme (1582-1826)*. İstanbul: Libra Kitap.

Selçuk, F. (1965). Vakıflar (başlangıçtan günümüze kadar) "Islamic society in the West". *Vakıflar Dergisi*. 6, 21-29.

Seyyid Şerif Cürcânî. (1997). *Arapça Türkçe terimler sözlüğü: Kitâbu't-Ta'rifât*. İstanbul: Bahar Yayınları.

Şemseddin Sami. (2012). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi.

Vehbî. (2008). *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in düğün kitabı*. (Tulum, M. Ed.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yaran. R. (1994). Düğün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. 10, 15-16.

Yediyıldız, B. (1985). Vakıf. *Yeni Türk Ansiklopedisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 12, 4546-4573.

Yılmaz, C. (Ed.). (2011). *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666-1667)*. İstanbul Kadı Sicilleri. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yılmaz, C. (Ed.). (2012). *Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663)*. İstanbul Kadı Sicilleri. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019). *Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil (H. 1143 / M. 1730-1731)*. İstanbul Kadı Sicilleri 64. İstanbul: Kültür AŞ.

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Yılmaz, C. (Ed.). (2019). *Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (H. 1162-1163 / M. 1749-1750)*. İstanbul Kadı Sicilleri 73. İstanbul: Kültür AŞ.

Yılmaz, C. (Ed.). (2019). *Davud Paşa Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1196-1197 / M. 1782-1783)*. İstanbul Kadı Sicilleri 79. İstanbul: Kültür AŞ.

Yılmaz. Ş. (2016). *H. Peygamber'in yetimlere karşı davranışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Yüksel, A. (Ankara, 2007). Anadolu beyliklerinde vakıflar. *Vakıflar Dergisi*. 30, 30-50.

Zeydan, Y.A.A. (Mart 2007). Ri'âyetü'l-eytâm fi'l-asri'l-Memlûkî (H. 648-923/M. 1250-1517). *Mecelletü'l-Müerrihi'l-'Arabî*. 15, 389-417.

İnsansız Hava Araçlarında İş Sağlığı ve Güvenliği

İbrahim NAKAY¹

Ömer Faruk ÖZTÜRK²

Özet

İnsansız Hava Araçları (İHA) faaliyetlerinin artan kullanımı, bu alandaki iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin önemini artırmıştır. İHA'ların hızla yaygınlaşması, farklı sektörlerde (tarım, lojistik, güvenlik, medya vb.) kullanımını artırmakta ve bu da yeni iş sağlığı ve güvenliği risklerini beraberinde getirmektedir. Özellikle, İHA'lar ile çalışan operatörlerin, bakım personelinin ve diğer ilgili çalışanların güvenliği, bu alandaki önemli bir endişe oluşturmıştır. Toplumda iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi gerektiğine dair artan bir farkındalık ve bu alanda yapılan yatırımların etkin bir şekilde kullanılabilmesi için iş güvenliğinin sağlanması gerekliliği, bu tez konusunun önemli bir toplumsal nedenini oluşturmaktadır.

İHA'lar ile ilgili mevzuat ve standartların henüz tam olarak olgunlaşmamış olması, bu alandaki İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) tedbirlerinin yeterince belirlenmemiş olmasına yol açmaktadır. Kuramsal açıdan, insan-makine etkileşimi, teknoloji kullanımının riskleri ve güvenlik önlemlerinin bilimsel temelleri üzerine yapılacak araştırmalar, İHA'ların etkin ve güvenli bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli çerçeveyi oluşturacaktır. Bu, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması ve potansiyel tehlikelerin minimize edilmesi adına önemli bir akademik gerekliliktir. Sonuç olarak, hem toplumsal hem de kuramsal düzeyde, İHA faaliyetlerinin güvenli bir şekilde yürütülmesi için iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin geliştirilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

İnsansız Hava Araçları (İHA) askeri operasyonlarda giderek artan oranda kullanılmakta ve operasyonel verimlilik sağlamaktadır. Ancak, İHA operasyonlarında görev alan personel için fiziksel, psikolojik ve teknik kaynaklı yeni iş sağlığı ve güvenliği (İSG) riskleri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, askeri alanda İHA faaliyetlerinde uygulanan İSG tedbirlerini betimsel araştırma yöntemiyle incelemekte; mevcut riskleri, alınan önlemleri ve uygulamaların etkinliğini değerlendirmektedir. Çalışmada yangın, elektriksel riskler, motor çalıştırma güvenliği, psikososyal riskler gibi başlıca alanlardaki tedbirler analiz edilmiştir. Sonuçlar, İSG uygulamalarının genel olarak yeterli olduğunu ancak sürekli iyileştirme ve eğitimlerin artırılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca psikososyal destek programlarının

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0004-3258-1011, ibrahimnakay@hotmail.com

² Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Fakültesi, Kimya Bölümü, ORCID: 0000-0002-9244-6805. ofozturk@comu.edu.tr

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bu tez, askeri İHA operasyonlarında güvenliğin artırılması için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Araçları, SİHA, Silahlı İnsansız Hava Araçları, İş Sağlığı ve Güvenliği, Askeri Operasyonlar, Risk Yönetimi, Güvenlik Kültürü.

GİRİŞ

Savunma sanayisindeki teknolojik ilerlemeler, askeri operasyonların yürütülme biçiminde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimlerin en önemlilerinden biri İnsansız Hava Araçlarının (İHA) yaygınlaşmasıdır. İlk dönemlerde yalnızca keşif ve gözetleme amaçlı kullanılan İHA'lar günümüzde saldırı kabiliyeti kazanmış ve çok amaçlı görevler icra edebilir hale gelmiştir. ABD, İsrail, Rusya ve Çin gibi ülkeler İHA'ları modern savaş doktrinlerinin merkezine yerleştirirken, Türkiye de son yıllarda geliştirdiği yerli ve milli İHA'larla bu alanda önemli bir aktör konumuna yükselmiştir.

İHA'ların bu denli kritik bir rol üstlenmesi, beraberinde yeni güvenlik gereksinimlerini doğurmuştur. Askeri alanda İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG), yalnızca sahada görev yapan askerlerin değil, aynı zamanda teknoloji ile iç içe çalışan tüm personelin korunmasını kapsamaktadır. İHA sistemlerinin tasarımından, üretimine, bakımından ve uçuş operasyonlarına kadar her aşamada insan faktörü bulunmaktadır. Bu nedenle, İHA'ların etkin ve güvenli bir şekilde kullanılabilmesi için İSG tedbirlerinin titizlikle uygulanması zorunludur.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda, düşman filolarının izlenmesi, füzelerin şaşırtılması, elektronik istihbaratın elde edilmesi, radyo sinyallerinin yönlendirilmesi, limanların denizden gelebilecek saldırılara karşı savunulması, anti-denizaltı sistemlerinin (sonar şamandıralarının vb.) konumlandırılması ve izlenmesi gibi görevlerde kullanılmaktadır (Gertler, 2015; NATO, 2022).

Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nda, keşif operasyonları, düşman hareketlerinin izlenmesi, nükleer, biyolojik veya kimyasal kontaminasyonların tespiti, elektronik istihbaratın toplanması, hedeflerin belirlenmesi ve izlenmesi ile kara mayınlarının tespiti ve imhası gibi çeşitli işlevleri yerine getirmektedir (Gertler, 2015; Lin & Singer, 2014; NATO, 2022).

Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda ise uzun menzilli ve yüksek irtifalı gözetleme, radar sistemlerinin karıştırılması ve devre dışı bırakılması, elektronik istihbaratın toplanması, hava üslerinin güvenliğinin temin edilmesi, hasarın değerlendirilmesi ve patlamamış bombaların etkisiz hale getirilmesi görevlerinde İHA'lar kullanılmaktadır (Gertler, 2015; Lin & Singer, 2014; NATO 2022).

İHA, 21. yüzyılın en kritik savunma teknolojilerinden biri haline gelmiştir. Başlangıçta gözetleme ve keşif amacıyla geliştirilen bu sistemler, günümüzde istihbarat toplama, hedef tespiti, lojistik destek, elektronik harp ve doğrudan taarruz gibi çok geniş bir görev yelpazesinde kullanılmaktadır. Özellikle riskli bölgelerde insanlı uçuşların yerine geçmesi, operasyonel maliyetlerin düşmesi ve uzun süreli görev kabiliyeti sunması, İHA'ların stratejik önemini her geçen gün artırmaktadır. Türkiye de bu alanda kendi milli İHA sistemlerini geliştirerek dünyada öncü ülkeler arasında yerini almıştır. Ancak teknolojinin hızlı gelişimi, beraberinde İSG açısından yeni riskler ve sorunlar da getirmiştir.

İHA operasyonları, görünürde uzaktan kontrol edilen cihazlardan ibaret gibi görünse de gerçekte çok disiplinli bir çalışma süreci gerektirir. Operasyonlar sırasında bakım personeli, mühendisler, operatörler, yer destek birimleri ve güvenlik personeli gibi birçok farklı meslek grubu görev almaktadır. Bu nedenle İHA kullanımında iş sağlığı ve güvenliği sadece uçuş emniyeti ile sınırlı olmayıp, sahada görev yapan tüm personelin güvenliğini kapsamaktadır. Örneğin, yakıt ikmali sırasında meydana gelebilecek bir sızıntı yangına sebep olabilir; motor çalıştırma sırasında pervane veya rotor teması ciddi yaralanmalara yol açabilir; uzun süreli ekran başı görevleri operatörlerde göz yorgunluğu ve dikkat kaybına sebep olabilir. Tüm bu

durumlar, İSG tedbirlerinin askeri İHA operasyonlarında ne kadar kritik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Askeri operasyonların doğası gereği, bu riskler sivil havacılıktan farklı bir boyut kazanmaktadır. Operasyon alanlarında altyapı eksiklikleri, yoğun tempo, gizlilik gereklilikleri ve bazen düşman tehdidi altında çalışılması gibi koşullar, güvenlik önlemlerini daha da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla sivil havacılıkta uygulanan standart güvenlik tedbirlerinin doğrudan uygulanması yeterli değildir; askeri operasyonlara özgü ilave önlemlerin geliştirilmesi gerekir. Bu bağlamda, İSG tedbirlerinin yalnızca bir prosedür gerekliliği değil, operasyonel başarının ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, askeri İHA faaliyetlerinde İSG uygulamalarını kapsamlı bir şekilde incelemek, risk faktörlerini belirlemek ve uygulanabilir çözüm önerileri sunmaktır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak mevcut araştırmaların bulguları özetlenmiş, ardından yöntem kısmında kullanılan araştırma yaklaşımı açıklanmıştır. Bulgular bölümünde yangın, elektriksel riskler, mekanik tehlikeler ve psikososyal faktörler detaylı şekilde incelenmiştir. Tartışma kısmında elde edilen bulgular literatürle karşılaştırılmış, sonuç ve öneriler kısmında ise hem teknik hem de organizasyonel düzeyde uygulanabilecek çözüm yolları ortaya konulmuştur.

Bu araştırmanın önemi, yalnızca teorik bir çerçeve sunmakla sınırlı değildir. Türkiye'nin son yıllarda artan İHA üretim kapasitesi ve operasyonel kullanımı, İSG konusunu daha da güncel hale getirmiştir. Nitekim ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen bazı kazalar, güvenlik önlemlerinin sürekli güncellenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma hem literatüre katkı sağlamayı hem de uygulayıcılar için somut öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

İHA, modern askeri doktrinlerde istihbarat, gözetleme, keşif ve gerektiğinde taarruz kabiliyeti ile stratejik öneme sahiptir. İHA kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bakım, lojistik, yakıt ikmali ve işletme süreçlerinde yeni İSG riskleri ortaya çıkmıştır. Askeri operasyon koşulları, sivil uygulamalara kıyasla daha yüksek tempo, sınırlı altyapı ve operasyonel gizlilik gerektirdiği için İSG tedbirleri özel adapte edilmelidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; İHA operasyonlarında mevcut İSG uygulamalarını değerlendirmek, karşılaşılan başlıca riskleri belirlemek ve uygulanabilir iyileştirme önerileri geliştirmektir. Çalışma tarama modeline dayalı betimsel bir araştırma olup literatür, mevzuat ve saha raporları temel veri kaynakları olarak kullanılmıştır.

YÖNTEM

1.İnsansız Hava Araçlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Tedbirleri

İHA askeri operasyonlarda yüksek verimlilik sağlamakla birlikte, yer destek faaliyetlerinde ciddi İSG risklerini de beraberinde getirmektedir. Yakıt ikmali, motor testleri, batarya değişimi, statik elektrik boşaltımı ve bakım süreçleri, doğrudan insan faktörünün etkili olduğu kritik aşamalardır. Bu nedenle, İHA operasyonlarının güvenliği yalnızca teknolojik önlemlerle değil, aynı zamanda yer personelinin korunmasına yönelik tedbirlerle de sağlanmaktadır (Bennett, 2018).

2. Yakıt İkmali Sırasında Güvenlik Tedbirleri

İHA'ların büyük bölümü yakıt ikmali gerektiren içten yanmalı motorlara sahiptir. Yakıt ikmali sırasında en önemli risk unsuru yangın ve patlamadır. Yakıtın yüksek derecede yanıcı olması, en küçük kıvılcımın dahi ciddi sonuçlara yol açabilmesine neden olmaktadır.

Bu süreçte alınan temel tedbirler şunlardır:

Yangın söndürme cihazlarının hazır bulundurulması: İkmal yapılan her noktada uygun tipte (özellikle köpük ve kuru kimyevi tozlu) yangın söndürücüler hazır bekletilmektedir (Shah & Younas, 2020).

İHA'larının operasyonel alanlarında, özellikle **yakıt ikmali ve bakım süreçlerinde** yangın riski önemli bir iş sağlığı ve güvenliği konusudur. İkmal yapılan her noktada, olası yangın veya patlama riskine karşı uygun tipte yangın söndürme cihazlarının bulundurulması zorunludur. Bu bağlamda, özellikle **köpük tipi ve kuru kimyevi tozlu** yangın söndürücülerin hazır bulundurulması, yakıt sızıntısı veya elektriksel kısa devre kaynaklı yangınların kontrol altına alınmasında etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Shah & Younas, 2020).

Ayrıca, acil durum müdahale planlarının hazırlanması, operatörlerin ve bakım personelinin **yangın eğitimi** alması, yangın söndürme ekipmanlarının **periyodik kontrollerinin** yapılması ve acil çıkış noktalarının açık şekilde işaretlenmesi, İHA operasyonlarında güvenlik kültürünün sürdürülebilirliğini artıran temel uygulamalardır.

Elektrik sistemlerinin kapatılması: İkmal esnasında motor ve elektrik sistemlerinin çalıştırılması kesinlikle yasaktır. Personel yakıt ikmali öncesinde statik elektrik boşaltım noktalarında statik yükü boşaltmaktadır. Ayrıca İHA'ların topraklaması yapılmaktadır.

Koruyucu ekipman kullanımı: Personelin antistatik eldiven, gözlük ve yanmaz tulum giymesi zorunlu tutulmaktadır.

Sigara ve açık ateş yasağı: İkmal alanı çevresinde kıvılcım oluşturabilecek tüm unsurlar yasaklanmıştır.

Alınan bu önlemler sayesinde, yakıt ikmali sırasında meydana gelebilecek yangın riskleri büyük ölçüde kontrol altına alınmaktadır (NATO, 2018).

3. Motor Yer Çalıştırma Güvenliği

İHA motorlarının yer testleri, uçuş öncesi kontroller ve bakım sonrası denemeler sırasında yüksek gürültü, sıcaklık ve mekanik yaralanma riski ortaya çıkmaktadır. Özellikle pervanelerin ani hareketi, ciddi yaralanmalara yol açabilmektedir. Ayrıca İHA gövdesinde bulunan vida vb. parçaların motor yer çalıştırılması esnasında yerinden çıkması durumunda pervane itkisi ile geriye doğru parçanın sıçramasına, İHA'nın pervanesine ve emniyetli mesafede bulunmayan personel varsa bunlara zarar verme riski mevcuttur.

Bu nedenle uygulanan önlemler:

Emniyetli mesafe kuralı: Motor çalıştırıldığında yalnızca yetkili personel belirlenmiş güvenli bölgede bulunabilir.

Uyarı levhaları ve bariyerler: Test alanı çevresine uyarı işaretleri konulur ve bariyerlerle sınırlandırılır.

Kişisel koruyucu donanım: Kulak koruyucular ve koruyucu gözlüklerin kullanılması zorunludur. Tvaryanas ve Thompson (2006), motor testlerinde en sık görülen meslek hastalıklarının işitme kaybı ve titreşime bağlı kas-iskelet rahatsızlıkları olduğunu vurgulamaktadır.

4. Batarya Güvenliği ve Yangın Önlemleri

Elektrikli ve hibrit İHA’larda kullanılan lityum polimer ve lityum iyon bataryalar, yüksek enerji yoğunluğu nedeniyle büyük risk taşımaktadır. Bataryalarda termal kaçak (thermal runaway) oluşması durumunda patlama ve yangın meydana gelebilir.

Bu nedenle alınan tedbirler:

Yangın söndürücülerin hazır bulundurulması: Özellikle batarya yangınlarına uygun sınıf D yangın söndürücüler bulundurulmaktadır (Cummings, 2017).

Batarya depolama kutuları: Hasarlı veya tam şarjlı bataryalar, özel yalıtımlı kutularda saklanır.

Şarj prosedürleri: Bataryalar yalnızca yetkili personel tarafından ve gözetimli alanlarda şarj edilir. Shah ve Younas (2020), batarya güvenliği prosedürlerinin uygulanmaması durumunda bakım personeline ciddi yanık vakaları görülebildiğini belirtmektedir.

5. Statik Elektrik Boşaltımı

Yakıt ikmali ve bakım faaliyetleri sırasında personelin üzerinde biriken statik elektrik, yangın riskini artırmaktadır. North Atlantic Treaty Organization (NATO 2018) yönergelerine göre, statik elektrik özellikle kuru hava koşullarında daha yoğun bir tehlike oluşturmaktadır.

Alınan önlemler:

Statik elektrik boşaltım istasyonları: Personel işlem öncesinde özel iletken yüzeylere temas ederek üzerindeki yükü boşaltır.

Antistatik bileklik ve ayakkabı kullanımı: Operatörler ve bakım personeli elektrostatik boşaltım ekipmanlarıyla donatılmaktadır.

Topraklama: İkmal ve bakım araçları, statik elektriğin güvenli şekilde boşaltılması için topraklama kablolarıyla desteklenmektedir.

6. Motor Soğuma Süresi

İHA operasyonları sonrasında motor parçaları ve egzoz sistemleri aşırı sıcaklık taşımaktadır. Bu sıcaklık, bakım sırasında yanık yaralanmalarına veya yanıcı maddelerin tutuşmasına yol açabilir.

Bu nedenle:

Motorun soğuması beklenmeden bakım yapılmaz.

Isı ölçer cihazlarla sıcaklık kontrolü yapılır.

Soğutma fanları veya doğal soğuma süreci uygulanır.

Bennett (2018), motor soğuma sürelerine uyulmamasının özellikle bakım personeline ciddi yanık yaralanmalarına neden olduğunu ifade etmektedir.

7. Kamera ve Gövde Ekipmanlarının Değişimi

İHA'larda kamera ve sensör sistemleri sık sık değiştirilmekte veya bakım görmektedir. Bu süreçte elektrostatik boşalma, optik parçaların zarar görmesi ve personelin elektriksel risklere maruz kalması olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle;

Gövdenin açılması öncesinde topraklama yapılır.

Personel yalnızca yetkinlik belgesine sahip teknisyenlerden seçilir.

Optik parçalar için özel koruma kutuları kullanılır.

Gürcan (2020), hassas sensör değişimlerinde yapılan ihmallerin hem personel güvenliği hem de aracın görev başarısı üzerinde ciddi etkiler doğurabileceğini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, İHA'larında İSG tedbirlerinin askeri alandaki uygulamalarını kapsamlı biçimde incelemiştir. Yapılan literatür incelemesi, saha uygulamaları ve risk analizleri sonucunda aşağıdaki temel bulgulara ulaşılmıştır:

İHA operasyonları insansız değildir: İnsansız hava araçlarının adından kaynaklanan algının aksine, bu araçların güvenli bir şekilde işletilmesi için geniş bir personel grubunun (operatörler, bakım teknisyenleri, yer destek ekibi) sürekli olarak görev yaptığı görülmüştür. Dolayısıyla, İSG tedbirleri bu personeli korumak açısından kritik öneme sahiptir (Singer, 2009; Cummings, 2017).

Teknik riskler ön plandadır: Yakıt ikmali sırasında yangın tehlikesi, batarya patlaması, motor testlerinde pervane yaralanmaları ve statik elektrik kaynaklı kazalar en sık karşılaşılan risklerdir. Bu risklerin büyük bölümü önleyici tedbirlerle kontrol altına alınabilmektedir (Shah & Younas, 2020).

Psikososyal riskler göz ardı edilmemelidir: İHA operatörleri uzun süreli ekran takibi ve görev stresine maruz kalmaktadır. Yorgunluk, dikkat dağınıklığı ve tükenmişlik gibi sorunlar, operasyonel başarısızlıklara yol açabilmektedir (Tvaryanas & Thompson, 2006).

Uluslararası standartlar yön verici rol oynamaktadır: NATO STANAG'ları başta olmak üzere uluslararası güvenlik standartları, TSK dahil birçok ülkenin İHA operasyonlarında referans alınmaktadır. Ancak yerel koşullara özgü ek tedbirlerin geliştirilmesi gerekmektedir (NATO, 2018; Ivanov, 2019).

Risk analizi araçları etkili sonuçlar vermektedir: FMEA, HAZOP ve Bow-Tie gibi yöntemlerle yapılan analizlerde, yakıt ikmali ve batarya güvenliği en yüksek risk seviyesine sahip süreçler olarak öne çıkmıştır. Bu analizler, alınan tedbirlerin etkinliğini değerlendirmede önemli bir araçtır (Bennett, 2018).

Sonuç olarak, İHA'ların askeri operasyonlardaki kullanımının artmasıyla birlikte iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin yalnızca teknik değil, aynı zamanda organizasyonel, eğitimsel ve psikososyal boyutlarıyla da ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Bennett, R. (2018). Military applications of occupational safety: Lessons from unmanned systems. *Defense Studies*, 18(3), 245–263.
- Cummings, M. (2017). Automation and accountability in decision support system interface design. *Journal of Cognitive Engineering and Decision Making*, 11(2), 79–95.
- Gertler, J. (2015). U.S. Unmanned Aerial Systems. Congressional Research Service.
- Gürçan, M. (2020a). Türkiye'nin İHA stratejisi ve askeri doktrine etkileri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 19(2), 45–67.
- Ivanov, A. (2019). Russian military drone operations: Safety and maintenance protocols. *Journal of Slavic Military Studies*, 32(4), 411–428.
- Lin, P., & Singer, P. W. (2014). *Drones and the future of armed conflict*. Brookings Institution.
- NATO. (2018). NATO standardization agreement (STANAG) for unmanned aircraft systems operations. Brussels: NATO Standardization Office.
- NATO. (2022). *Unmanned Aircraft Systems in Allied Operations*. NATO Publications.
- Shah, S., & Younas, M. (2020). Safety issues in unmanned aerial vehicle maintenance. *Journal of Military Technology*, 12(1), 33–47.
- Shah, S. A. A., & Younas, M. (2020). Fire safety measures in unmanned aerial vehicle ground operations. *Journal of Safety Engineering*, 9(2), 45–52.
- Singer, P. W. (2009). *Wired for war: The robotics revolution and conflict in the 21st century*. Penguin Press.
- Tvaryanas, A., & Thompson, B. (2006). Fatigue and the unmanned aerial vehicle operator. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, 77(5), 573–580.

Economic Reform without Transformation: Reproduction of Patrimonial Capitalism in Saudi Arabia in the Bin Salman Era

İlke CİVELEKOĞLU¹

Abstract

Patrimonial capitalism diverges structurally from both liberal capitalism—characterized by the primacy of market mechanisms—and state capitalism—marked by pervasive state intervention—by virtue of its reliance on informal, personalized networks of patronage grounded in loyalty between the state and elite constituencies. Accordingly, rather than categorizing patrimonial capitalism as a corrupt or dysfunctional economic formation, it is more analytically appropriate to conceptualize it as a distinct mode of socioeconomic organization and as a specific variant within the broader capitalist repertoire.

Building on and extending Schlumberger's (2008) theoretical framework, this study examines through the empirical case of Saudi Arabia, whether the economic reform agendas pursued by authoritarian regimes in the Gulf have the potential to achieve a substantive transformation of patrimonial capitalism. The study argues that the objectives articulated under the Vision 2030 Program during the Bin Salman era function less as a project of reconfiguring Saudi Arabia's patrimonial capitalist order toward a Western-style liberal capitalist model, and more as an attempt to preserve the existing political-economic architecture while deepening the Kingdom's integration into the Western-led global economy. In this sense, the study argues that the reforms championed by King Bin Salman under Vision 2030 should be interpreted not as a genuine endeavor toward structural transformation, but rather as a rational strategy of power consolidation aimed at reinforcing his political authority vis-à-vis both domestic constituencies and external actors. The conceptual approach adopted in this study offers significant theoretical contributions to the broader effort to understand the mechanisms underpinning the persistence and adaptability of authoritarian regimes in other developing countries.

Keywords: Patrimonial Capitalism, Neopatrimonialism, Saudi Arabia, Vision 2030, Bin Salman

¹ Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce), icivelekoglu@ticaret.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8892-0802

GİRİŞ

Kapitalizmin tarih içerisinde farklı biçimlerde kurumsallaştığı görülmektedir. Bu çeşitlilik içinde **patrimonyal kapitalizm**, devlet ile seçkin gruplar arasında gelişen gayriresmî, kişisel ve karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler ağıyla öne çıkmaktadır. Söz konusu yapı, piyasa mekanizmalarının belirleyici olduğu **liberal kapitalizmden** ve devlet müdahalesinin baskın olduğu **devletçi kapitalizmden** temel yönleriyle ayrılmaktadır. Dolayısıyla patrimonyal kapitalizmi yozlaşmış veya işlevsiz bir ekonomik sistem olarak değil, alternatif bir sosyoekonomik örgütlenme biçimi ve kapitalizmin özgün bir çeşidi olarak ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Vasieleva-Dienes ve Schmidt, 2019: 257).

Bu çalışma, Schlumberger'in (2008) kuramsal çerçevesini genişleterek, patrimonyal kapitalizmin Körfez ülkelerindeki otoriter rejimlerin uyguladığı ekonomik reformlar ile dönüşüp dönüşmeyeceği sorunsalını Suudi Arabistan örneği üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel savı, Bin Selman döneminde Suudi Arabistan'da uygulanmaya başlanan ekonomik reformların, yaygın varsayımların aksine, patrimonyal kapitalizmi bir siyasal iktisat biçimi olarak dönüştürmekten ziyade onu yeniden ürettiği yönündedir. Bu doğrultuda çalışma, patrimonyal kapitalizmin yozlaşmış bir yapı olarak değil, özgül tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullar içinde biçimlenen rasyonel bir iktidar stratejisi olarak kavramsallaştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki otoriter rejimlerin sürekliliğine ilişkin dinamiklerin çözümlemesinde de önemli kuramsal katkılar sağlayacaktır.

Kral Selman 2015 yılında tahta çıktığında oğlu Muhammed bin Selman veliaht prens olarak krallığın ekonomik olarak yeniden yapılanmasından sorumlu kılınmıştı. Bin Selman, en başından itibaren petrole dayalı ekonominin köklü dönüşümü topluma ve uluslararası aktörlere vaat etti. Geçtiğimiz süreç içerisinde Suudi devletinin siyasal iktisadına baktığımızda Bin Selman'ın veliaht prens iken başlattığı reformlar ve belirlediği stratejik hedefler, neopatrimonyal ilişkiler ağını muhafaza ederek ülkeyi Batı'nın öncülük ettiği küresel ekonomiye entegre etmeyi hedeflediğini göstermektedir. Bu çalışmada savunulacağı üzere Bin Selman döneminin şimdiye kadar süregelen ekonomik yeniden yapılanma hamlesi, köklü bir dönüşümden ziyade yapının sürekliliğine dair işaretler sunmaktadır. Bu durumda, Bin Selman'ın Vizyon 2030 kapsamında yürürlüğe koyduğu reformlar ile patrimonyal kapitalist düzeni sınırlı değişikliklerle muhafaza ederek siyasi iktidarının sürekliliğini sağlamaya çalıştığı savı daha önem kazanmaktadır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde neopatrimonyal siyasi rejimlerin siyasal iktisadı olarak karşımıza çıkan patrimonyal kapitalizm tartışılacaktır. Bu bağlamda patrimonyal kapitalizmin özellikleri ve Batı'da görünen liberal kapitalizmden temel farkları ayrıntılı olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde Arap ülkelerinde görmekte olduğumuz kapitalizmin hem rantiyer hem de patrimonyal özellikler taşıdığı vurgulanarak Arap coğrafyasının siyasal iktisadının genel bir resmi çizilecektir. Sonraki bölümde Suudi Arabistan özelinde kapitalizm ele alınacak ve mevcut Kral Selman iktidarında yaşanan ekonomik reformların yapı üzerindeki etkileri incelenecektir. Son olarak çalışma, Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen ekonomik dönüşüm adımlarının, patrimonyal kapitalist düzeni yeniden üreten bir siyasi strateji olduğunu belirterek sonlanacaktır.

Patrimonyal Kapitalizmi Anlamak

Körfez ülkelerinin siyasi yapısı neopatrimonyal olarak tanımlanmaktadır (Adham ve Hammer, 2021; Baumann, 2019). Neopatrimonyalizm bir siyasi rejim olarak siyasi iktidarın hukukten sınırlanmadığı rejimlerdir. Bu rejimlerde güç kişisel ilişkiler ağı içinde gayriresmî olarak icra edilir. İktidar sahibi, ordu, iş çevreleri ve bürokrasi gibi çeşitli “çekirdek elit çevrelerle” kişisel sadakate dayalı ilişkiler kurar (Adham ve Hammer, 2021: 4581; Schlumberger, 2008: 626). Yöneten, bu elit gruplar arasındaki çıkar çatışmalarında bir hakem rolü üstlenir ve aralarındaki rekabeti dengeleyerek rejimin istikrarını korur. Elitler arası rekabet, herhangi bir grubun tek başına iktidara alternatif bir güç merkezi haline gelmesini engellediği için işlevseldir (Schlumberger, 2008: 626). Neopatrimonyal sistemlerde kişisel bağlar ve ilişkiler, modern kurumlarla iç içe geçer. Bir başka deyişle neopatrimonyal rejimler kişiselleşmiş yönetim ile modern devlet aygıtlarının birleşmesinden doğan melez yapıları ifade eder (Robinson, 2013: 136). Kurumlar karar alma mekanizmaları ve bürokratik çerçevesi ile modern ancak iktidar sahiplerinin güç pratiği açısından gayriresmî ve kişiselleşmiştir. Bu sebeple liberal demokratik rejimlerde gördüğümüz özerk ya da güçlü kurumlara bu yapılarda rastlanmaz.

Ekonomik süreçler ve sonuçlar, aktörlerin sahip oldukları güç konumları ve kaynak dağılımları dikkate alınmadan tam olarak anlaşılamaz. Neopatrimonyal siyasi rejimlerin ekonomik yapısı patrimonyal kapitalizm olarak tanımlanabilir. İncelediğimizde bu ekonomik yapının bir takım temel ayırt edici özelliklere sahip olduğunu görürüz. Kabaca bunlar:

1. Resmî ve gayriresmî kuralların eşzamanlı varlığı (çoğu zaman gayriresmî kuralların resmî kurallara üstün gelmesi)
2. Hukukun üstünlüğünün zayıflığı (Mülkiyet ve sözleşme haklarının ancak kişisel bağlantılar aracılığıyla güvence altına alınabilmesi)
3. Kârlı sektörlerin elit kontrolü altında olması (En yüksek getirili ekonomik sektörlerin seçkin gruplar tarafından denetlenmesi sebebiyle bu sektörlerle dış müdahalenin sınırlanması, zayıf mülkiyet hakları)
4. Kişisel ilişkilerin baskınlığı (Böylelikle demokratik olmayan yönetim biçimlerinde patrimonyal kapitalist sistemlerin gelişmesinin kolaylaşması)
5. Ekonomik ve siyasi kayırmacılık (Devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü gayriresmî ağlar ve patronaj ilişkileri aracılığıyla sürdürmesi)
6. Reformun seçkin çıkarlarına bağımlılığı (Reformların hızının ve kapsamının, iktidardaki elitlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde belirlenmesi)
7. Yüksek düzeyde izlek bağımlılığı (Sistemin mevcut güç dağılımını yeniden üretmesi ve değişime dirençli olması) şeklinde özetlenebilir (Robinson, 2013: 138).

Patrimonyal kapitalist sistemlerde, biçimsel kurallar ile gayriresmî normlar arasındaki denge Batı tipi liberal kapitalizmden belirgin biçimde farklıdır. Batı’da hukukun üstünlüğü çerçevesinde bağımsız yargı mekanizması işletilirken, patrimonyal kapitalizmde gayriresmî kurallar en az formel kurallar kadar belirleyicidir ve hatta çoğu zaman onlara üstün hale gelir. Bunu, siyasi iktidarın kişiselleşmiş yapısının ve çoğunlukla ataerkil toplumsal dokunun doğal sonucu olarak okumak mümkündür (Schlumberger, 2008: 634).

Bu sistemde yasalar keyfi olarak değil, iktidardaki siyasi ve ekonomik elitlerin çıkarlarını —özellikle iktidarın devamını— koruyacak şekilde uygulanır. Mülkiyet hakları ve sözleşme güvenceleri, “doğru” kişilerle, yani elitlerle kurulan kişisel ilişkiler aracılığıyla sağlanabilir. Bu nedenle patrimonyal kapitalizmde hukukun üstünlüğünün yokluğu, tesadüfi değil, sistemin işleyiş mantığının asli unsuru olarak tercih edilmektedir (Schlumberger, 2008: 634).

Patrimonyal kapitalizm, hem piyasayı bozarak rekabeti sınırlandırdığından hem de bu sistemde gayriresmî kurallar, resmî kurallara baskın geldiğinden bu yapıdan liberal kapitalizme geçiş oldukça güçtür. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir husus patrimonyal sistemlerin devamlılığında en büyük riskin mali kriz ile ortaya çıkması hususudur. Bu durum, patrimonyal ağların sürdürülmesi ve temel devlet işlevlerinin finanse edilmesi için gereken kaynakların, ülkenin üretebileceği ya da uluslararası borçlanmayla sağlayabileceği düzeyi aşması hâlinde ortaya çıkar. Mali kriz esnasında gelirler daralacağından, yapı iç çatışmalara açık hale gelebilir. Bir başka deyişle mali kriz durumunda elitler, kaynakların paylaşımı konusunda hem birbirleriyle hem de devlet bürokrasisiyle rekabete girme ihtimali ile karşı karşıya olduklarından, patrimonyal kapitalizmin siyasi ve ekonomik istikrarsızlık üretme potansiyeli de artış gösterebilecektir. Ancak gerçek bir dönüşüm, ya patrimonyal elitlerin ekonomi üzerindeki kontrolünü ortadan kaldıracak bir siyasi kopuş (devrim, savaş, darbe vs.) ya da siyasi ve ekonomik kuralları yeniden yazabilecek kadar güçlü yeni aktörlerin ortaya çıkması ile mümkün olur (Robinson, 2013).

Buradan da anlaşılacağı üzere bu tür yapılar doğası gereği değişime dirençlidir. Reform için içeriden ve dışarıdan (küresel ekonomik entegrasyon sağlamak için) gelen baskılar filtrelendir (Robinson, 2013: 138). Bunun sebebi patrimonyal kapitalizmin meşruiyetini yönetilenlerden değil, öncelikle seçkinlerin kendi aralarındaki mutabakatından almasıdır. Bu nedenle reformlar gerçekleşse bile, tıpkı Schlumberger’in (2008) Arap devletleri üzerine yaptığı analizinde belirttiği gibi, yerel elitlerin gücünü koruyacak biçim ve hızla ilerler. Bir başka deyişle patrimonyal kapitalizm, yapısal reformlara rağmen elit grupları ekonomik olarak kayırmaya devam etmektedir. Ekonomik kalkınma için yapılacak reformlar eğer seçkinlerin aleyhine olarsa—yani ekonomik ayrıcalıklarını kaybedeceklerse— bu durumda seçkinlerin değişime karşı çıkma güduları yüksek olacaktır¹. Ekonomik çeşitlenme, yani elitlerin kontrolü dışında kalan sektörlerin gelişimi, bu nedenle oldukça zordur (Robinson, 2013: 138). Bu durum iki sonuç doğurur. Birincisi, patrimonyal kapitalizmi sürdüren yüksek dereceli izlek bağımlılığı pekişir yani patrimonyal kapitalizmin siyasi yerleşikliği güçlenir. (Schlumberger, 2008). İkinci olarak, devlet kalkınma için etkin bir araç olamaz; özel girişim ise elit çıkarlarına gömülü kaldığı sürece kalkınmacı bir rol üstlenmez. Bu sebeple patrimonyal kapitalist ülkelerin kalkınma pratiği oldukça sancılı olur.

Siyasi olarak patrimonyal kapitalist sistemler demokratik bir ortamda var olamaz; çünkü bu yapı, yöneticinin halkın onayına tabi olmadığı bir siyasi düzen gerektirir. Demokratik rekabetin yokluğu, siyasi ve ekonomik elitlerin kuralları kendi çıkarlarına göre uygulamasına olanak tanır. Juego’nun (2018) da bahsettiği gibi otoriter bir siyasi düzen bu yapının kendini en rahat sürdürebileceği ortamı sağlar: zira otoriter rejimlerde, siyasi iktidar yalnızca siyasi

¹ Toplumun çoğunluğu kalkınmadan fayda sağlama potansiyeline sahip olsa da, reform talebiyle örgütlenme ve harekete geçme teşvikleri düşüktür. Çünkü reform sürecine katılmak maliyetlidir; buna karşılık, reformun başarıya ulaşması durumunda elde edilecek faydalar “bedavacı” bir şekilde paylaşılır (Robinson, 2013: 140) .

söylem ve kurumlar üzerinde değil, aynı zamanda ekonomik kaynaklar ve servet dağılımı üzerinde de tek el sahibidir.

Arap Kapitalizmi: Rantiyer mi? Patrimonyal Kapitalist mi?

Adham ve Hammer (2021), Weberci “neopatrimonyalizm” (Eisenstadt, 1973) ve “rantiyer devlet teorisi”ne² (Beblawi ve Luciani, 1987; Mehdavy, 1970) dayanarak, Arap ülkelerinde devlet ile toplum aktörlerinin himaye (patronaj) ve rant dağıtım mekanizmaları aracılığıyla etkileşime girdiğini savunur. Arap coğrafyasında devlet, bir yandan zor kullanımı ve kooptasyon (co-optation) mekanizmalarıyla hem vatandaşları hem de elitleri sisteme entegre eder. Ancak açık baskının maliyetli ve riskli olması nedeniyle, rejim petrol gelirlerini kullanarak geniş bir himaye ağı (patronaj) oluşturmayı ihmal etmez (Schwarz, 2004; Levins, 2013). Siyasi sadakat karşılığında verilen ödüller arasında iş lisansları, geniş arazi tahsisleri ve devlet aygıtında üst düzey görevler bulunur. Adham ve Hammer göre bu durum neopatrimonyal sistemlerde siyasal iktidarın kişisel ilişkiler ağı üzerinden gayriresmî biçimde yürüdüğüne göstergesidir. Yazarlara göre himaye ağı aracılığı ile siyasal iktidar, elitler ve diğer toplumsal aktörlerle arasında sadakat, bağımlılık ve tahakküm unsurları içeren hiyerarşik ve asimetrik bir ilişki tesis eder (Adham ve Hammer, 2021: 4581).

Luciani’ye göre rantier devletin oluşumu tarihsel olarak miras alınan toplumsal ilişkiler üzerine kuruludur ve rantier devlet ile kabilecilik ve patrimonyalizm arasında seçici bir yakınlık bulunmaktadır:

“Segmentlere (kabilelere) bölünmüş toplumları yöneten patrimonyal devletler, otoriter rantier devletlerin özgül bir alt türünü oluşturur. Bu yönetim biçiminin rantier devlet için özellikle uygun olduğu ileri sürülmüştür; çünkü devlet hükümdarın mülkü olarak görülür ve hükümetin temel işlevi, bölünmüş toplumda dengeyi korumaya yönelik dağıtımcı bir rol oynamaktır.” (Luciani, 2016: 118)

Beblawi’nin (1990) rantier devlet teorisine dair temel hipotezleri de patrimonyal kapitalizm ile rantier devlet arasındaki simbiyotik bağı destekler mahiyettedir. Beblawi’ye göre petrol gelirleri devleti topluma karşı daha özerk kılar. Devlet, vergi toplamak suretiyle halktan kaynak “çekmek” yerine, petrol gelirlerini vatandaşlarına “dağıtır”. İşte bu dağıtım patrimonyal kapitalist sistemdeki gibi kaynakların hamilik ağları üzerinden yeniden dağıtılmasıdır. Beblawi bunun emek ve üretkenlik arasındaki bağı koparacağını ve sonunda “rantiyer zihniyetin” ortaya çıkacağını savunur. Devlet, emeğin rolünü asgariye indirirken bir yandan da bankalar ve petrokimya şirketleri gibi kilit sektörlerdeki mülkiyetini koruyarak ekonomik kontrolü elinde tutar. Rejime sadık kadroları stratejik kurumlara yerleştirir. İş dünyasıyla ve dinî/kabilevi elitlerle gayriresmî ilişkiler kurar. Böylece iş grupları risk almadan kazanç sağlayan rantierlere dönüşür (Hertog, 2010).

Bu durum önemli sonuçlar doğurur. Gayriresmîliğin baskınlığı ve formel kuralların siyasi ve ekonomik elitlerin çıkarlarını koruyacak biçimde araçsallaştırılması, mülkiyet ve sözleşme güvencelerinin liberal kapitalist düzenden farklı olarak kişisel siyasal bağlarla

² Rantiyer devlet teorisi, petrol gelirlerinin devlet-toplum ilişkilerini belirlediği varsayımıyla başlar. Teorinin devletin toplum karşısındaki özerkliğini güçlü biçimde vurgulaması, Orta Doğu’daki petrol zengini devletlerde otokrasi ve ekonomik kalkınma ilişkisine dair bir dizi hipotezin ortaya atılmasına yol açmıştır. Bir rantier devlet, rantın doğrudan devlete aktığı devlet olarak tanımlanır (Beblawi, 1990: 87–88). Bu kurama göre rant, “doğanın bir armağanı” olarak görülür ve üretken olmayan bir gelir biçimidir (Beblawi, 1990: 85–86). Körfez ülkelerinde ihraç edilen petrolden gelen gelirler devletin elinde toplanır ve devlet bu kaynakları topluma dağıtır.

sağlanabilmesine yol açar (Adham ve Hammer, 2021: 4582). Bu bağlamda toplum, patrimonyal kapitalizmde olduğu gibi kaynak tahsisi yoluyla biçimlenir. Dahası rantiyer devletlerde patrimonyal kapitalizm geleneksel siyaset biçimlerine dayalı olarak kendiliğinden yeniden üretilir. Sonuçta bu ülkeler hem rantiyer hem patrimonyal kapitalist olarak varlıklarını devam ettirirler.

Arap ülkelerinin rantiyer-patrimonyal kapitalist yapılarında yöneten ile toplumsal aktörler arasındaki asimetrik ilişkilerin kurulma ve sürdürülme mekanizması “vasta (wasta)” olarak bilinir: yani, maddi veya manevi fayda sağlayabilecek konumdaki kişi, bu faydayı akrabalarına, dostlarına ve iş ortaklarına sunar (Adham ve Hammer, 2021). Körfez ülkelerindeki petrol gelirleri siyasal iktidar ile seçkinler ve siyasal iktidar ile toplum arasında bir bölüşüm mekanizması olarak vasta görevini görür. Suudi devleti de bu durumdan azade değildir. Tarihsel olarak aşiret temelli toplumsal yapılar ile petrol zenginliğinin birleşiminden doğan bir neopatrimonyal rant devleti olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda petrol ihracatına bağımlı diğer Körfez ülkeleri ile önemli bir benzerlik gösterir. Bir sonraki bölümde Suudi Arabistan’ın siyasal iktisadi sisteminin Selman yönetimi ile beraber geçirdiği değişiklikler detaylı olarak ele alınacaktır.

Bin Selman Döneminde Suudi Arabistan’da Patrimonyal Kapitalizmin Yeniden Üretimi

Kral Selman, Ocak 2015’te tahta çıkmasından kısa süre sonra oğlu ve bugün Suudi Arabistan’ın kralı kabul edilen Muhammed Bin Selman’ı savunma bakanı olarak atamış, ayrıca bin Selman’ı devletin petrol tekeli, ulusal yatırım fonu ve ekonomik politika kurumlarının başına getirmiştir. İktidarını takip eden iki yıl içinde Kral Selman, oğluna meydan okuyabilecek tüm olası rakipleri sistematik biçimde etkisizleştirmiştir. Haziran 2017’de, Kral Selman’ın Muhammed bin Nayif’i görevden alarak oğlunu veliaht prens ilan etmesi, kraliyet ailesi içinde daha önce görülmemiş bir güç hamlesi olmuştur. Bu gelişme, tahtın babadan oğula geçişini güvence altına almış, geleneksel hiyerarşik denge ve uzlaşma ilkelerini devre dışı bırakmıştır (Herb, 1999: 99–108).

Nisan 2016’da bin Selman, Suudi ekonomisinin köklü biçimde yeniden yapılandırılmasını hedefleyen Vizyon 2030 planını ilan etmiştir. Plan, devlet-toplum ilişkilerinde radikal bir dönüşüm vadetmektedir. Bu program çerçevesinde devlet sübvansiyonlarının ve kamu istihdamının azaltılması, dolaylı vergilerin artırılması ve temel kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi öngörülmektedir (Saudi Vision 2030). Bu “vizyon”, McKinsey Global Institute tarafından hazırlanan bir politika raporuna dikkat çekici biçimde benzediğinden (Ghafar, 2016), Riyad’daki iş çevreleri arasında Suudi Planlama Bakanlığı “McKinsey Bakanlığı” olarak adlandırılmıştır (Raval ve Hume, 2016).

Veliaht Prens olduğu dönemde bin Selman ile yapılan röportajlar genellikle seçilmiş gazetecilerin katıldığı, teknokrat danışmanlarla çevrili gece yemekleri biçiminde gerçekleşmekteydi. Bu ortamlar, bin Selman’ı “bürokrasiye sabrı olmayan, dinamik bir entelektüel” ve “yorulmak bilmeyen bir değişim sürükleyicisi” olarak idealize eden bir imajın yaratılmasına olanak sağlamıştır (Waldman, 2016). Bin Selman, Suudi gençliğine yönelik söyleminde de “karbon sonrası bir geleceğe” dair kendi kuşağının “farklı rüyalarını” gerçekleştirdiğini iddia eden bir lider görüntüsü çizmiştir (Waldman, 2016). Ayrıca, Suudi Arabistan’ın ilerlemesini engellediğini öne sürdüğü muhafazakâr dinî elitler ile yolsuzlukla anılan iş çevrelerine karşı mücadele verdiğini iddia etmiştir. Henry ve Springborg’a (2010: 9) göre bin Selman, “küreselleştirici” (globaliser) bir lider olarak, Suudi Arabistan’ı küreselleşmeden izole tutmak isteyen “ahlakçılar” (moralisers) koalisyonuna karşı

konumlamaktadır. Ekim 2018’de Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesi, bin Selman’ın uluslararası meşruiyetini sarsmış; buna karşın içeride daha sert bir otoriter konsolidasyon sürecini tetiklemiştir.

Ağırlıklı olarak Selman’ın öncülüğünde şekillenen ekonomik reformlar Vizyon 2030 Programında belirtildiği haliyle Suudi Arabistan’ın petrole olan bağımlılığını azaltmayı, bu bağlamda ülkenin ekonomisini çeşitlendirmeyi ve küresel piyasalarla daha güçlü biçimde bütünleşmeyi amaçlamaktadır (Saudi Vision 2030). Bu çerçevede Selman, Suudi Arabistan’ın ekonomik girdilerini petrol dışı kaynaklarla çeşitlendirmek ve enerji sektörü dışındaki alanlarda güçlü, sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapmakta, özellikle güneş, rüzgâr ve doğal gaz alanlarında özel sektör yatırımlarını teşvik etmektedir. Selman bir yandan da 600 milyar dolarlık gibi yüksek bir bütçeye sahip Kamu Yatırım Fonu aracılığıyla spor ve eğlence sektörüne (filmler ve televizyon dizileri) yatırım yapmaktadır. Vizyon 2030 kapsamında gerçekleşen bu geniş çaplı Suudi yatırımları, ekonomik çeşitlilik, büyüme ve küresel tanınırlığın artmasına yönelik katalizör görevi görürken, mevcut yönetimin toplum nezdinde popülerliğine ve aldığı desteğe de katkı sunmaktadır (Civelekoğlu ve Özoral, 2024).

Bin Selman’ın devlet petrol şirketini (Aramco) kısmi özelleştirilmesi, ülkenin kuzeybatısında Mısır-Ürdün sınırına yakın yerde inşa edilmesi planlanan tamamı ile yenilenebilir enerjiye ve yapay zeka teknolojilerine dayalı ve yabancı yatırımcı için ilgi odağı olması beklenen yeni bir mega-şehir inşası gibi büyük projeleri, uluslararası danışmanlarla sürdürdüğü yakın çalışma, kapalı bir ekonominin dışarıya açılma hedefleri doğrultusunda olumlu gelişmeler olarak görülebilir. Hatta daha ileri giderek patrimonial kapitalist yapının Batı’nın liberal kapitalist sistemine benzeyecek şekilde dönüşmeye başladığı da söylenebilir. Baumann’a göre (2019: 30) ise, Bin Selman’ın bu reformları otoriter rantiyer devletin yerini almayacak; tersine, bu yapıyı daha da kökleştirecektir. Bu sistemin dönüşümüne yardımcı olacak yeni aktörler olarak görebileceğimiz doğrudan yabancı yatırımı düşündüğümüzde, Baumann’a göre yabancı yatırımcının kâr edebilmesi yerel gayriresmî ağları iyi tanıdığı ölçüde gerçekleşeceğinden ve bu ağlar Krallık’ta değişken ve şeffaf olmayan yapılar olduğundan, dış yatırımcı açısından yüksek düzeyde belirsizlik hala devam etmektedir. Dolayısıyla “daha istikrarlı ve demokratik kurumlara sahip ülkeler daha fazla doğrudan yatırım çeker” ilkesine uygun olarak yatırımcı için Suudi Arabistan’ın cazibe merkezi haline gelmesi de kuşkuludur.

Planlanan ve gerçekleşen reformlar şu anki durum itibarı ile Bin Selman’ın kontrolü ve vizyonu çerçevesinde gerçekleşmiş olması sebebiyle kârlı sektörlerin belirlenmesinde ve denetiminde hala kendisinin kontrolünün geçerli olduğunu göstermektedir. Muhammed bin Selman’ın ekonomi alanındaki en önemli önceliklerinden biri de rejim ile ekonomik elitler arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemek olmuştur. Bu bağlamda, kendisini merkeze alarak ekonomik elitlerin etki alanını daraltmış ve elitlerle kurduğu asimetrik ilişkilerde kendine bağlılığı esas almıştır. (Bsheer, 2018). Bu durum Suudi Arabistan’da hala kişisel ilişkilerin baskınlığının sürdüğünü ve reformların yöneticilerin çıkarlarına bağımlı olduğunu göstermektedir. Hukukun üstünlüğünün güvence altına alınabilmesine yönelik girişimlerin eksikliği, gayriresmi kuralların eşzamanlı varlığını hatta dominyonunu işaret etmektedir. Bütün bunlar daha önce bahsedilen patrimonial kapitalizmin özelliklerinin ülkede hala geçerli olduğunu ve yapılan ekonomik reformların yapısal dönüşümü hedeflemediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bin Selman döneminin patrimonial kapitalizmi yeniden ürettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ:

Patrimonyal kapitalizm, yalnızca ekonomik bir sistem olarak değil, aynı zamanda **iktidarın sürdürülmesi** açısından da işlevsel olduğundan yönetenler açısından bu yapıyı dönüştürmek iyi bir siyasi strateji olarak gözükmebilir. Suudi Arabistan örneği, bu durumu açık biçimde ortaya koymaktadır. Suudi Arabistan’da yürütülen ekonomik dönüşüm girişimleri, patrimonyal kapitalizmin içsel bir kırılma yaşamaksızın küresel ekonomiyle bütünleşme kapasitesini artırmaya yönelik araçsal mekanizmalar olarak gözükmektedir. Muhammed bin Selman’ın Vizyon 2030 Reformları, dışarıdan liberal bir kapitalist yapıya geçiş izlenimi verse de, temelde Kral’ın hem Suudi toplumunda hem de uluslararası aktörler nezdinde desteğini sağlamlaştırmaya yönelik görünmektedir.

Özetle, patrimonyal kapitalizmi, özünde yozlaşmış bir yapı olarak değil, belirli tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullar çerçevesinde rasyonel bir iktidar stratejisi olarak değerlendirilme gerekliliğini doğmaktadır. Bu bakış açısı, gelişmekte olan ülkelerdeki otoriter rejimlerin istikrar dinamiklerini çözümleme açısından da önemli kuramsal katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

Adham A. ve Hammer A. (2021). Understanding Arab capitalisms: Patrimonialism, HRM and work in Saudi Arabia. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(21), 4578-4602

Baumann, H. (2019, Şubat). The transformation of Saudi Arabia's rentier state and 'the international'. *Globalizations*, 16(7), 1165-1183

Beblawi, H. (1990). The Rentier State in the Arab World. G. Luciani (Ed.), *The Arab State* (s. 85-98). Berkeley: University of California Press.

Beblawi, H. ve Luciani, G. (1987). *The Rentier State*. London: Croom Helm.

Bsheer, Rosie (2018, 22 Mayıs). How Mohammed bin Salman has transformed Saudi Arabia. Erişim tarihi: 17.11.2025, <https://www.thenation.com/article/archive/how-mohammed-bin-salman-has-transformed-saudi-arabia/>.

Civelekoğlu, İ. ve Özoral, B. (2024). Suudi Arabistan'ın spor diplomasisi: Bir ülkenin uluslararası imaj dönüşümünün kavramsal arka planı. *International Journal of Social Sciences*, 8(36), 474-493

Eisanstadt, S. N. (1973). *Traditional patrimonialism and modern neopatrimonialism*. Beverly Hills: Sage Publications

Henry, C., & Springborg, R. (2010). *Globalization and the politics of development in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hertog, S. (2010). The sociology of Gulf rentier systems: Societies of intermediaries. *Comparative Studies in Society and History*, 52(2), 1-37

Juego, B. (2018). Authoritarian neoliberalism: Its ideological antecedents and policy manifestations from Carl Schmitt's political economy of governance. *Administrative Culture*, 19(1), 105-136.

Levins, C. M. (2013). The rentier state and the survival of Arab absolute monarchies. *Rutgers Journal of Law and Religion*, 8, 388-423.

Luciani, G. (2016). Oil and political economy in the international relations of the Middle East. L. Fawcett (ed.), *International Relations of the Middle East* (s. 105-130). Oxford: Oxford University Press.

Mahdavy, H. (1970). The patterns and problems of economic development in a rentier state: The case of Iran. M. A. Cook (Ed.), *Studies in Economic History of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.

Raval, A. ve Hume, N. (2016, 10 Ocak). Saudi Aramco listing presents challenge for investors. *Financial Times*. Erişim tarihi: 17.11.2025, <https://www.ft.com/content/0f331bde-b784-11e5-b151-8e15c9a029fb#axzz44ji2fZYA>

Robinson, N. (2013). Economic and political hybridity: Patrimonial capitalism in the post-Soviet sphere. *Journal of Euroasian Studies*, 4, 136-145

Saudi Vision 2030. *A Story of Transformation*. Erişim tarihi: 17.11.2025, <https://www.vision2030.gov.sa>

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Schlumberger, O. (2008). Structural reform, economic order, and development: Patrimonial capitalism. *Review of International Political Economy*, 15(4), 622-649

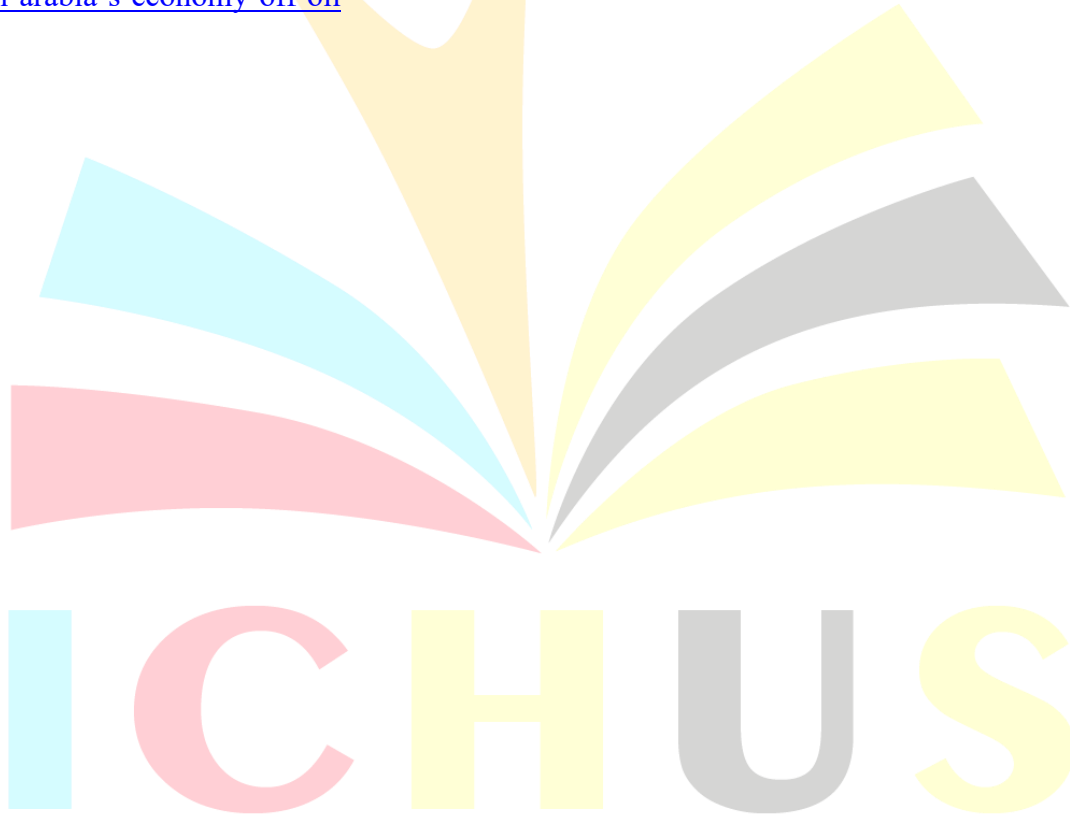
Schwarz, R. (2004). *State formation process in rentier states: The Middle Eastern case*. Erişim tarihi: 17.11.2025,

chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.columbia.edu/itc/journalism/stille/Politics%20Fall%202007/Readings%20--%20Weeks%201-5/The%20Rentier%20State%20in%20the%20Middle%20East.pdf

Vasileva-Dienes, A. ve Schmidt, V.A. (2019). Conceptualising capitalism in the twenty-first century: the BRICs and the European periphery. *Contemporary Politics*, 25(3), 255-275

Waldman, P. (2016, Nisan 21). The \$2 Trillion Project to Get Saudi Arabia's Economy Off Oil. *Bloomberg Businessweek*. Erişim tarihi: 17.11.2025,

<https://www.bloomberg.com/news/features/2016-04-21/the-2-trillion-project-to-get-saudi-arabia-s-economy-off-oil>

Dört Kangal Köpeğinde Karşılaşılan Ankyloglossia'nın Cerrahi Sağaltımı

İlker ŞEN¹

Abstract

Congenital anomalies of the tongue are rarely encountered in dogs. Among these anomalies, the most commonly reported are microglossia, bird tongue, lateral protrusion, ankyloglossia, and macroglossia. Because the tongue plays a crucial role in food and water intake in dogs, many disorders affecting its structure or function require surgical treatment. Owing to the tongue's unique anatomical and functional characteristics, various specialized surgical techniques have been described for correcting lingual abnormalities. Successful outcomes have generally been reported when techniques that preserve the structural integrity of the tongue are employed, except in cases requiring procedures that involve removal of a large portion of the tongue. It has been emphasized that surgical approaches aiming to preserve lingual architecture facilitate healthy food and water intake, support normal growth and development, and help prevent future complications related to nutritional deficiencies. The study material consisted of four Kangal Shepherd dogs of different sexes and ages, all presented to our clinic with complaints of stunted growth and inability to gain weight. Clinical examination revealed that these dogs had difficulty feeding due to ankyloglossia, a congenital anomaly that prevented proper use of the tongue and resulted in inadequate nutrition. After routine preoperative procedures, the lingual frenulum was surgically released in all four dogs. During the postoperative follow-up period, the tongue exhibited markedly improved mobility, and food and water intake occurred without difficulty. In conclusion, surgical intervention in cases of ankyloglossia was found to rapidly improve the animals' quality of life, resulting in normalization of food intake and supporting healthy growth and development.

Keywords: Ankyloglossia, dog, surgery, treatment.

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Veteriner Fakültesi Cerrahi Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0001-8288-4871, e-mail: ilkersenn@yandex.com

GİRİŞ

Ankiloglossi, dilin ventral yüzeyini ağız tabanına bağlayan frenulumun normalden kısa, kalın veya fibrotik olmasıyla karakterize edilen konjenital bir anomalidir ve köpeklerde nadir bildirilmesine rağmen klinik açıdan önemli sonuçlara yol açabilmektedir (Grundmann ve Hofmann, 2006). Dil, oral kavite içinde besinin manipülasyonu, su içme, yalama davranışı, termoregülasyon ve vokalizasyon gibi çok sayıda temel fonksiyonun gerçekleşmesinde aktif rol oynar. Bu nedenle dilin hareket açıklığındaki herhangi bir kısıtlılık, özellikle hızlı büyüme dönemindeki yavru köpeklerde belirgin beslenme zorluklarına, kilo alımında geriliğe ve gelişim bozukluklarına neden olabilir (Harvey, 1993).

Veteriner literatüründe ankiloglossi çoğunlukla kediler ve bazı brachycephalic ırklar üzerinden bildirilmiş olsa da, büyük ırk köpeklerde spesifik olgu sunumları oldukça sınırlıdır (Verstraete & Lommer, 2012). Kangal köpekleri gibi büyük ve hızlı büyüyen ırklarda, yetersiz oral fonksiyon büyüme hızını doğrudan etkileyebilmekte ve fizyolojik gelişim üzerinde daha ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu olgularda dil mobilitesinin yetersizliği, besin alımının uzaması, gıdanın ağızdan düşmesi, su içmede zorlanma gibi belirtilerle kendini gösterebilir (Özaydın vd., 2000; Anwar ve Purohit, 2012)

Ankiloglossinin cerrahi sağaltımı, özellikle frenuloplastinin doğru teknikle uygulanması durumunda oldukça başarılıdır ve oral fonksiyonlarda kısa sürede belirgin düzelme sağlar. Cerrahi serbestleştirme sonrası dilin normal fizyolojik hareketlerine kavuşması, beslenme etkinliğini artırarak büyüme geriliğini ortadan kaldırmakta ve yaşam kalitesini anlamlı şekilde yükseltmektedir (Kumar vd., 2016).

Bu çalışmada, ankiloglossiye bağlı dil hareket kısıtlılığı ve beslenme güçlüğü görülen dört Kangal köpeğinde uygulanan frenuloplasti operasyonunun klinik sonuçları değerlendirilmiş; özellikle bu anomalinin büyüme çağındaki büyük ırk köpeklerdeki önemi, cerrahi müdahalenin etkinliği ve postoperatif iyileşmenin fonksiyonel açıdan sonuçları tartışılmıştır.

YÖNTEM

Bu olgu serisi, ankiloglossi nedeniyle beslenme güçlüğü yaşayan dört Kangal köpeğinin klinik değerlendirmesi ve cerrahi sağaltım sürecini kapsamaktadır. Çalışmaya dahil edilen hayvanlarda yaş, cinsiyet, vücut ağırlığı ve klinik semptomlar kaydedilmiş, tüm olgular aynı cerrahi ve anestezi protokole tabi tutulmuştur. Çalışmaya dört safkan Kangal köpeği dahil edilmiştir. Olguların tamamı, dil hareketlerinde belirgin kısıtlılık, dili ağız dışına uzatamama ve buna bağlı yetersiz beslenme, mama ağızdan düşürme veya beslenme süresinin aşırı uzaması şikayetleri ile kliniğe getirilmiştir. Olgulara ait yaş, cinsiyet ve ağırlık bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Olgulara ait yaş, cinsiyet ve ağırlık bilgileri.

Olgu No	Yaş (ay)	Cinsiyet	Ağırlık
1	4 aylık	Dişi	16.1 kg
2	5 aylık	Erkek	18.4 kg
3	3 aylık	Dişi,	11.2 kg
4	3 aylık	Erkek	11.5 kg

Tüm köpeklerde ankiloglossiye düşündürülen belirgin frenulum kısılığı ve dil mobilitesinde ileri derecede kısıtlama gözlenmiştir (Resim 1). Her olguda rutin fiziksel muayene, oral kavite değerlendirmesi ve vücut kondisyon puanlaması yapılmıştır. Preoperatif dönemde tüm olguların hematolojik ve biyokimyasal parametreleri referans aralıklarda bulunmuş, anestezi açısından risk teşkil eden herhangi bir sistemik bozukluk tespit edilmemiştir. Tüm olgulara standart bir inhalasyon anestezi protokolü uygulanmıştır. Preoperatif açlık süresi 8 saat olarak planlanmıştır.

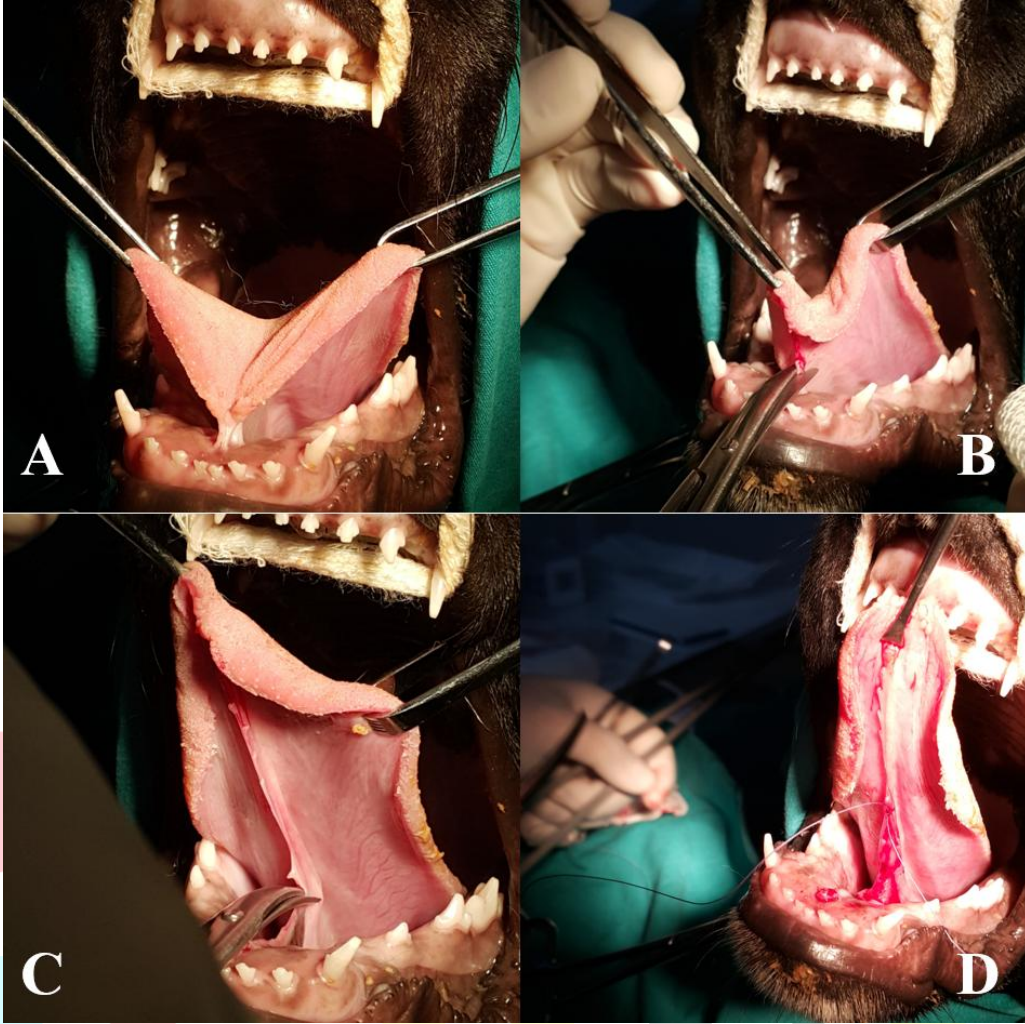
Resim 1. A ve B) Olgu no 2'ye ait ankyloglossia'nın preoperatif görünümü.

Premedikasyon için İM yolla medetomidin 10 µg/kg + butorfanol 0.2 mg/kg uygulanarak sedasyonun gelişmesi için 10 dakika beklendi. Daha sonra induksiyon amacıyla İntravenöz kateterizasyon sonrası propofol 4 mg/kg IV yolla verilerek etkili entübasyon için yeterli çene gevşemesi sağlandı. Endotrakeal entübasyon sonrası, %100 oksijen eşliğinde %2–2.5 izofluran ile inhalasyon anestezisi sürdürüldü. Kalp atım hızı, solunum sayısı, SpO₂, kapnografi ve refleksler standart olarak izlendi. Operasyon tamamlandıktan sonra anestezi uygulaması sonlandırıldı ve Medetomidin etkisinin geri döndürülmesi için operasyon sonunda atipamezol 50 µg/kg IM uygulandı.

Cerrahi Teknik

Tüm olgular aynı cerrahi prosedüre tabi tutulmuştur. Köpekler ameliyat masasına sternal yatış pozisyonunda yerleştirilmiş, alt çene hafif kaudal destekle stabilize edilmiştir. Dil dışarı alınarak cerrahi alan tam görünür hale getirilmiştir. Oral kavite steril serum ile irriga

edilmiş, dil ventral yüzeyi povidon iyot solüsyonu ile antiseptik olarak hazırlanmıştır. Daha sonra dil altındaki anormal derecede kısa frenulum, makas ve bistüri yardımıyla kontrollü bir şekilde orta hat boyunca serbestleştirildi. Dilin kaudal yönde hareket kabiliyeti değerlendirilmiş, gerekli görülen olgularda frenulumun daha kaudal segmentleri de gevşetilmiştir. Cerrahi saha, oral mukozaya uygun 4/0 emilebilir sütür materyali (poliglaktin 910) ile kapatıldı. Hemostaz tüm olgularda minimal müdahale ile sağlandı (Resim 2).

Resim 2. Olgu no 2'ye ait intraoperatif görüntüler. **A)** Ankiloglossia'nın kontrolü, **B ve C)** dil bağının serbestleştirilmesi, **D)** yara hattının emilebilir dikiş materyaliyle kapatılması.

Hastaların anestezisi sonlandırılmış ve uyanma süreci boyunca oksijen desteği sağlanmıştır. İlk 24 saat yumuşak gıda ile beslenme önerilmiş, ağız içi travmadan kaçınmaları için sert mama verilmemiştir. Gerekli olgularda analjezik (meloksikam 0.1 mg/kg) ve antibiyotik (amoksisilin-klavulanik asit 12.5 mg/kg İV/PO) protokolleri uygulanmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya dahil edilen dört Kangal köpeğinde ankiloglossi nedeniyle gerçekleştirilen cerrahi müdahalenin ardından postoperatif iyileşme süreci düzenli olarak izlenmiştir. Tüm olgular operasyon sonrası stabil şekilde uyanmış, erken postoperatif dönemde herhangi bir

komplikasyon (kanama, enfeksiyon, ödem, dehidrasyon veya ağrıya bağlı beslenme reddi) gözlenmemiştir.

Postoperatif 10. gün kontrolünde, tüm köpeklerde dilin ileri–geri uzatma, lateralizasyon ve oral kavite içinde pozisyonlama hareketleri belirgin şekilde artmış ve fonksiyonel olarak normal sınırlara yaklaştırmıştır (Resim 3). Cerrahi saha muayenesinde oral mukozanın düzgün bir şekilde iyileştiği, eksudat veya yangı bulgusuna rastlanmadığı görülmüştür. Bu kontrolde tüm olgularda, operasyon sırasında konulan emilebilir sütür materyalinin kalan segmentleri sedasyon altında güvenli şekilde uzaklaştırılmıştır.

Resim 3. Olgu no 2'ye ait Postoperatif 10. gün değerlendirmesi. **A)** Dilin serbest haldeki durumu, **B ve C)** dilin laterale ve dorsale yönlendirilmesi.

Postoperatif dönemde hiçbir olguda enfeksiyon, hematoma, yara ayrışması, ağrıya bağlı beslenme kısıtlılığı veya tekrar eden dil hareketi kısıtlılığı gibi komplikasyonlara rastlanmamıştır.

Postoperatif 30. günde hasta sahipleri ile yapılan telefon görüşmeleri sonucunda, tüm olgularda iyileşmenin tam olduğu belirlenmiştir. Sahiplerin ifadesine göre köpeklerin tamamında: Dil hareketleri tam fonksiyonel düzeye ulaşmış, mama alma, su içme ve yalama davranışları tamamen normale dönmüş, beslenme süresi ve çiğneme etkinliği preoperatif döneme kıyasla belirgin şekilde iyileşmiş, operasyon sonrası dönemde kilo artışı gözlenmiş, genel sağlık durumlarının iyi olduğu değerlendirilmiştir.

TARTIŞMA

Veteriner literatüründe dil bağı anomalileri çoğunlukla buzağı, keçi ve köpeklerde tanımlanmış olup, büyük ırk köpeklerdeki klinik etkileri hakkında halen sınırlı veri bulunmaktadır (Temizsoylu ve Avki, 2003). Dil mobilitesinin kısıtlanması, oral kavite içinde besinin pozisyonlanamamasına, mamaların ağızdan düşmesine, su içmenin zorlaşmasına ve öğün sürelerinin uzamasına yol açarak günlük enerji alımını düşürmektedir. Bu durum özellikle büyük ırklarda, büyüme hızının yüksek olduğu dönemlerde daha ciddi fizyolojik etkiler yaratır (Kılıç ve Sarierler, 2004; Alkan vd., 2013).

Bu olgu serisi, Kangal köpeklerinde ankiloglossia'nın klinik etkilerini ve cerrahi frenuloplastinin başarı oranını değerlendiren veteriner cerrahi alanındaki çalışmalardan birini oluşturmaktadır. Tüm olgularda preoperatif dönemde belirgin dil hareket kısıtlılığına bağlı beslenme zorlukları ve buna eşlik eden büyüme geriliği dikkat çekmektedir. Olguların hepsi sahipleri tarafından gelişim geriliği ve gıda alımındaki zorluk nedeniyle kliniğe

başvurmuşlardır. Postoperatif süreçte olguların hepsinde kilo artışı gözlenmiş ve hayvan sahipleri ile yapılan telefon görüşmelerinde ise gıda ve su alımının tamamen normale döndüğü bildirilmiştir. Bu durum, ankiloglossinin yavru gelişimi üzerindeki potansiyel etkisini desteklemekte ve klinik önemi vurgulamaktadır.

Cerrahi frenuloplasti, insan tıbbında olduğu gibi veteriner hekimlikte de ankiloglossinin standart sağaltımı olarak kabul edilmektedir (Kumar vd., 2016). Bu çalışmada tüm olgularda aynı cerrahi teknik uygulanmış, operasyon sonrası dilin hareket açıklığında belirgin artış sağlanmış ve hiçbir postoperatif komplikasyon gözlenmemiştir. Postoperatif 10. günde dil fonksiyonlarında belirgin düzelme izlenmiş ve sütürlerin uzaklaştırılmasını takiben oral fonksiyon tamamen normal sınırlara dönmüştür. Postoperatif 30. gündeki telefon görüşmelerinde sahiplerin tümü, köpeklerin yeme-içme davranışlarının tamamen normale döndüğünü ve hayvanların anlamlı derecede kilo aldığını bildirmiştir. Bu durum, ankiloglossiye bağlı beslenme bozukluğunun cerrahi müdahale sonrası hızla düzeldiğini ve dil fonksiyonunun büyüme üzerinde kritik rol oynadığını göstermektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular, literatürde bildirilen yüksek cerrahi başarı oranlarıyla uyumludur.

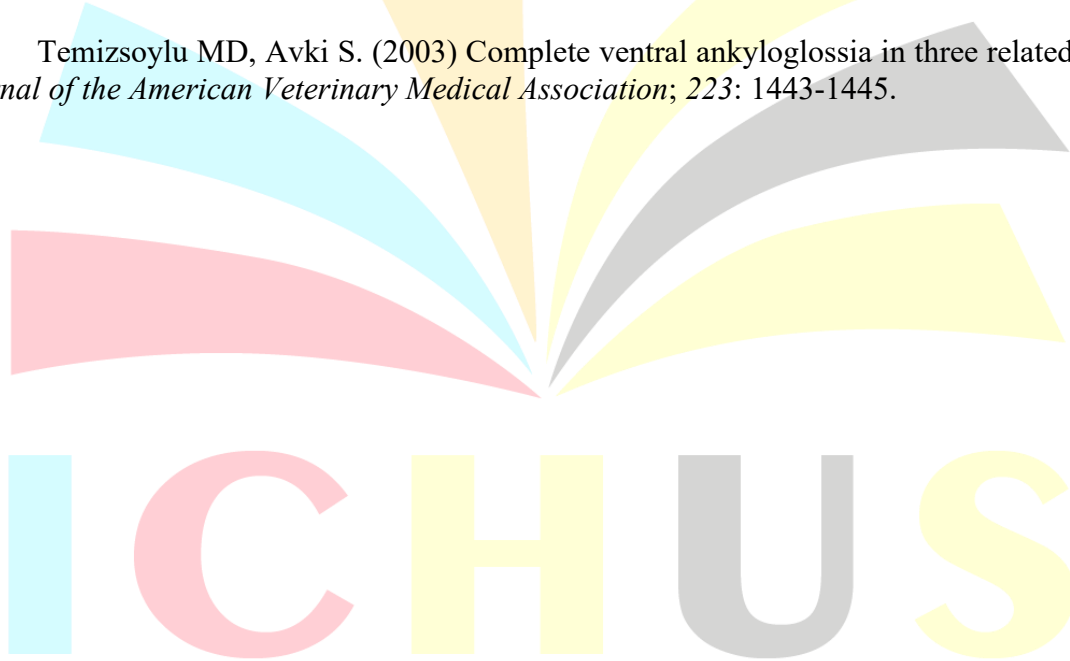
SONUÇ

Bu çalışmada, Kangal köpeklerinde ankiloglossinin frenuloplasti ile cerrahi sağaltımının klinik sonuçları değerlendirilmiştir. Dil hareketlerinin kısıtlanması, büyüme dönemindeki yavruarda belirgin beslenme güçlüğüne ve gelişim geriliğine yol açmaktadır. Frenuloplasti, tüm olgularda komplikasyonsuz şekilde uygulanmış ve kısa sürede tam fonksiyonel iyileşme sağlanmıştır. Postoperatif dönemde yeme-içme davranışlarının normale dönmesi ve kilo alımının başlaması, operasyonun klinik etkinliğini desteklemektedir. Sonuç olarak ankiloglossinin büyük ırk köpeklerin gelişim döneminde büyüme geriliğine neden olduğundan gözden kaçmaması gereken önemli bir oral anomalidir ve erken cerrahi müdahale klinik başarıyı ve hayvanın gelişimini artırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alkan F, Koç Y, Tepeli C, Albasan H, Altan S. (2013) Management of complete and partial ankyloglossia in kangal shepherd dogs. *Res Opin Anim Vet Sci*; 3: 462-465.
- Anwar S, Purohit GN. (2012) Ankyloglossia and its surgical correction by frenuloplasty in a she-camel calf (*Camelus dromedarius*). *Open Veterinary Journal*; 2: 23-25.
- Grundmann S, Hofmann A. (2006) Ankyloglossie bei einem Anatolischen Hirtenhund (Kangal). *Schweizer Archiv für Tierheilkunde*; 148: 417-420.
- Harvey CE. (1993) Oral cavity. In: Slatter DH (Editor). Textbook of Small Animal Surgery. 1st Edition, Philadelphia: Saunders.
- Kılıç N, Sarierler M. (2004) Surgical correction of a congenital ankyloglossia in an Anatolian shepherd dog. *Ind Vet J*; 81: 1271-1272.
- Kumar PR, Prasad VD, Sreenu M, Bhagyaraju D, Bose VSC. (2016) Frenuloplasty for congenital ankyloglossia in a calf. *International Journal of Science, Environment and Technology*; 5: 3834-3837.
- Özaydın İ, Demirkan İ, Özba B, Cihan M. (2000) Kangal ırkı bir köpekte karşılaşılan doğmasal kalıcı frenilum linguae ve lingua bifida olgusu. *Kafkas Üniv Vet Fak Derg*; 6: 107-109.
- Temizsoylu MD, Avki S. (2003) Complete ventral ankyloglossia in three related dogs. *Journal of the American Veterinary Medical Association*; 223: 1443-1445.

EPDAD ve CAEP Standartlarının Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bağlamında Karşılaştırılması: Kavramsal Bir İnceleme

İpek Su TÜRKMEN¹

Mustafa ŞEKER²

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de öğretmen yetiştirme programlarının ulusal akreditasyon sistemi olan Öğretmenlik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD) ile Amerika Birleşik Devletleri’nde öğretmen eğitiminde uluslararası standartlarda kalite güvencesi sağlayan Eğitimci Hazırlama Akreditasyon Konseyi (CAEP) standartlarını, özellikle Sosyal Bilgiler Öğretmenliği lisans programlarının kendine özgü yapısı bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma süreci, temel nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan doküman incelemesi tekniği kullanılarak detaylı bir şekilde yürütülmüştür. Bu doğrultuda, güncel 2021 EPDAD ve 2022 CAEP standart dokümanlarının yanı sıra, akreditasyon süreçlerine ve sosyal bilgiler eğitimi alanına ilişkin ilgili ulusal ve uluslararası literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen araştırma bulguları, EPDAD’ın genel çerçevesinin büyük ölçüde CAEP’ten esinlenmiş bir yapı sergilemekle birlikte, sosyal bilgiler öğretmenliğinin tarih, coğrafya ve siyaset bilimi gibi alanları içeren disiplinlerarası doğasına ve demokratik vatandaşlık eğitimi boyutuna standartlar düzeyinde yeterince güçlü bir vurgu yapmadığını açıkça göstermektedir. Bu bulgular ışığında, CAEP’in özellikle kanıta dayalı Veri Analizi süreçlerine ve kurumsal gelişimi hedefleyen Sürekli İyileştirme döngülerine odaklanan sistematik yapısının, Türk öğretmen yetiştirme sisteminde yer alan akreditasyon standartlarının evrimine ve niteliğinin artırılmasına önemli ölçüde yol gösterebileceği tespit edilmiştir. Çalışmamız, EPDAD’ın Sosyal Bilgiler Öğretmenliği akreditasyon süreçlerinin; CAEP’in benimsediği, programın mezun öğrenci başarısı üzerindeki doğrudan etkisini (Program Impact) ölçme zorunluluğu ve eğitim fakülteleri ile uygulama okulları arasındaki uygulama ortaklıklarının niteliğini (Clinical Partnerships) derinleştirme odaklı stratejik yaklaşımlarından etkin bir biçimde yararlanabileceği sonucuna varmaktadır. Bu sonuç, söz konusu yaklaşımların sisteme entegre edilmesiyle EPDAD’ın alan özgünlüğünü ve kalite güvencesi mekanizmalarını güçlendirebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: EPDAD; CAEP; Sosyal Bilgiler Öğretmenliği; Akreditasyon; Program Değerlendirme

¹ İpek Su TÜRKMEN, Orcid: 0000-0002-1124-0048

² Mustafa ŞEKER Orcid: 0000-0002-6397-0579

GİRİŞ

Öğretmen yetiştirme programlarının niteliği, bir ülkenin eğitim sisteminin başarısını doğrudan etkileyen ve gelecekteki toplumsal refahı şekillendiren en kritik unsurların başında gelmektedir. Küreselleşen dünyada, öğretmenlerden beklenen rollerin karmaşıklaşması ve bilgi çağının gerektirdiği sürekli değişime ayak uydurabilme zorunluluğu, öğretmen yetiştiren kurumların sürekli olarak kendilerini denetlemesi ve geliştirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Darling-Hammond, 2017). Bu bağlamda, program akreditasyonu, öğretmen yetiştirme programlarının belirli kalite standartlarını karşıladığını güvence altına alan ve programların sürekli gelişimini teşvik eden merkezi bir mekanizma olarak önem kazanmıştır (Gömleksiz & Kan, 2012).

Türkiye’de öğretmen eğitimi programlarının dış değerlendirmesi ve akreditasyonu, Öğretmen Eğitimi Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD) tarafından yürütülmektedir. EPDAD, Türkiye Yükseköğretim Kalite Güvence Sistemi çerçevesinde yetkilendirilmiş olup, ulusal yeterlikler ve kültürel bağlam dikkate alınarak geliştirilen yedi temel standart alanı (öğretimin planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi; öğretim elemanları; öğrenciler; fakülte-okul iş birliği vb.) üzerinden programları değerlendirmektedir (EPDAD Standart Kılavuzu, 2023). EPDAD’ın faaliyetleri, Türkiye’deki öğretmen yetiştirme geleneğini esas alarak programların çıktı odaklı bir yaklaşımla incelenmesini sağlamaktadır (MEB, 2019; Demirbilek, 2022).

Uluslararası alanda ise, özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkezli Eğitimci Hazırlama Akreditasyon Konseyi (CAEP), küresel bir referans noktası teşkil etmektedir. CAEP, öğretmen yetiştirme programlarının çıktılara, öğrenci ve program etkisine odaklanarak yüksek kalitede eğitimci yetiştirmesini sağlamayı hedefler. CAEP standartları, özellikle öğretmen adaylarının yeterliliklerini kanıtlamaları ve programların sürekli veri toplama yoluyla kendini iyileştirmesi prensipleri üzerine kuruludur (CAEP, 2013). ABD ve Türkiye gibi farklı eğitim paradigmalarına sahip ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemleri incelendiğinde, program yeterliliklerinin kapsamı ve denetim mekanizmalarında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir (Özdemir & Sünbül, 2023). Bu iki akreditasyon kuruluşunun standartlarının karşılaştırılması, öğretmen yetiştirmede yerel ve küresel yaklaşımların kesişimlerini ve farklılaşma noktalarını anlamlandırmada kritik bir önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu kavramsal incelemenin temel amacı, EPDAD ve CAEP akreditasyon standartlarının Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programları bağlamında, özellikle beklenen öğretmen yeterlilikleri, program yapısı ve kalite güvence mekanizmaları açısından kavramsal olarak karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma, iki farklı coğrafyada uygulanan standartların felsefelerini, yapılarını ve Sosyal Bilgiler alanına özgü yeterlikleri nasıl ele aldığını açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma ile öğretmen yetiştirme alanına sunulacak başlıca katkılar şunlardır: Kavramsal Çerçeve Sunumu: Sosyal Bilgiler Öğretmenliği özelinde, Türkiye'deki ulusal akreditasyon (EPDAD) modelinin, uluslararası kabul görmüş bir model (CAEP) karşısındaki benzerlik ve farklılıklarını kuramsal bir bakış açısıyla ortaya koyarak alana özgü bir kavramsal çerçeve sunulacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma, Türkiye ve ABD'deki öğretmen yetiştirme akreditasyon standartlarını (EPDAD ve CAEP) karşılaştırmalı bir perspektifle ele alan nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, anlamın nasıl kurgulandığını ve bireylerin veya kurumların süreçleri nasıl yapılandırıldığını anlamaya odaklanan yorumlayıcı bir yaklaşımdır (Merriam & Tisdell, 2015).

Verilerin toplanmasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacının doğrudan gözlem yapmasının mümkün olmadığı veya sürecin geçmişe dayandığı durumlarda, konuyla ilgili resmi kayıtların ve yazılı materyallerin veri kaynağı olarak kullanılmasına olanak tanır (Patton, 2014). Dokümanlar, araştırmacının müdahalesi olmaksızın üretilmiş, "doğal" veri kaynakları olmaları bakımından çalışma için nesnel bir zemin sunmaktadır.

İnceleme sürecinde Scott'ın (1990) doküman kalitesi için belirlediği; özgünlük (authenticity), inanılabilirlik (credibility), temsil yeteneği (representativeness) ve anlam (meaning) kriterleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, EPDAD ve CAEP'in resmi web sitelerinde yayımlanan güncel akreditasyon kılavuzları, standart metinleri ve değerlendirme yönergeleri, birincil veri kaynağı olarak araştırmaya dahil edilmiştir.

EPDAD (ÖĞRETMENLİK EĞİTİM PROGRAMLARI DEĞERLENDİRME VE AKREDİTASYON DERNEĞİ – CAEP (EĞİTİMCİ HAZIRLAMA AKREDİTASYON DERNEĞİ) STANDARTLARININ KARŞILAŞTIRMASI

Standart Alanlarının Karşılaştırılması

EPDAD'ın 7 Standart Alanı	CAEP'in 5 Standart Alanı	İlişkili Temalar
1. Öğretimin Planlanması, Uygulanması ve Değerlendirilmesi	1. İçerik ve Pedagojik Bilgi (Content and Pedagogical Knowledge)	Alan bilgisi, pedagoji ve teknoloji entegrasyonu.
2. Öğretim Elemanları	2. Aday Seçimi ve Desteği (Candidate Recruitment, Progression, and Support)	Program kaynakları, adayın kalitesi ve desteklenmesi.
3. Öğrenciler	3. Program Etkisi (Program Impact)	Programın mezun ve öğrenci üzerindeki nihai başarısı.

EPDAD'ın 7 Standart Alanı	CAEP'in 5 Standart Alanı	İlişkili Temalar
4. Fakülte-Okul İş birliği	4. Klinik Ortaklıklar ve Uygulama (Clinical Partnerships and Practice)	Saha deneyimlerinin kalitesi ve iş birliği mekanizması.
5. Tesisler, Öğrenme Ortamları ve Kaynakları	(Doğrudan ayrı bir standart yok. Standart içinde dolaylı olarak ele alınır.)	Kurumsal ve fiziki kapasitenin güvencesi.
6. Yönetim	5. Kalite Güvence Sistemi ve Sürekli İyileştirme (Quality Assurance System and Continuous Improvement)	Kurumsal yönetim ve kalite güvence mekanizmaları.
7. Kalite Güvencesi	6. Kalite Güvence Sistemi ve Sürekli İyileştirme (Quality Assurance System and Continuous Improvement)	Veri sistemleri ve sürekli iyileştirme döngüsü.

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bağlamında Özgünlüğü

Bu çalışmanın özel ilgi alanı, multidisipliner yapısı nedeniyle öğretmen yetiştirme standartlarının özel bir hassasiyetle uygulanmasını gerektiren Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programlarıdır Sosyal Bilgiler, toplumsal yaşamı anlamayı, bireyin kendisi, yakın çevresi ve uzak dünyası arasındaki ilişkileri kurmayı, aidiyet ve sorumluluk duygularını geliştirmeyi, aktif ve sorumlu vatandaşlar olarak yetiştirmeyi amaçlayan disiplinler arası bir alandır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2024) Bu sebeple, Sosyal Bilgiler öğretmenin sadece pedagojik bilgiye değil, aynı zamanda alanının karmaşık içeriğine ve disiplinlerarası bağlantılarına derinlemesine hakim olması beklenir (Barth & Shermis, 1977). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programlarının EPDAD tarafından akredite edilmeye başlanması, bu alandaki kalite güvencesi çabalarının önemli bir göstergesidir (Deveci, 2018).

CAEP ve EPDAD Standartlarının Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bağlamında Tematik Karşılaştırılması: Benzerlikler ve Farklılıklar

Öğretmen yetiştirme programlarının kalitesini güvence altına alan ulusal (EPDAD) ve uluslararası (CAEP) akreditasyon standartları, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bağlamında incelendiğinde, hem ortak hedeflere odaklanmaları hem de farklı kültürel ve eğitim sistemlerinin ihtiyaçlarına göre farklılaşmaları nedeniyle önemli tematik benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bu karşılaştırma, program geliştirme ve uluslararasılaşma stratejileri açısından değerli içgörüler sunmaktadır.

I. Temel Benzerlik Temaları

CAEP ve EPDAD, Sosyal Bilgiler öğretmeni yetiştirme sürecinin temelini oluşturan kritik alanlarda önemli ölçüde örtüşmektedirler. Bu benzerlikler, küresel düzeyde nitelikli bir öğretmenden beklenen asgari yeterliliklerin ortak olduğunu göstermektedir:

1. Alan Bilgisine ve Disiplinlerarası Entegrasyona Vurgu (Content Knowledge and Integration)

Her iki standart alanı da, Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının alanlarına derinlemesine hakim olmaları gerektiğini net bir şekilde göstermektedir. EPDAD Özel Alan Standartları, Sosyal Bilgiler öğretmenin, "kapsamlı bir sosyal bilimler bilgisine sahip olduğunu" ve "farklı sosyal bilimler disiplinlerini etkili bir şekilde entegre ettiğini" açıkça ifade eder (EPDAD, 2021, Standart 1 & 2). Benzer şekilde, CAEP Standartları da öğretmen yetiştirme programlarının, "adayların, öğretecekleri içerik alanı bilgisinde yetkin olmalarını ve bu alandaki kritik kavramları, araçları ve becerileri derinlemesine anlamalarını sağlamasını" şart koşar (CAEP, 2022, Standart 1.1). Sosyal Bilgiler disiplinlerinin (Tarih, Coğrafya, Vatandaşlık, Ekonomi) ayrı ayrı yeterlilikler olarak ele alınması, her iki sistemde de ortak bir beklentidir.

2. Kanıt Temelli Değerlendirme ve Program Etkisi (Evidence-Based Assessment)

Hem CAEP hem de EPDAD, programların akreditasyonu için kanıt temelli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. EPDAD, akreditasyon süreçlerinde "oluşturulan kanıt temelli verilerin yerinde incelendiği" bir süreci benimser ve programların standartları karşılamak için nasıl çalıştığını gösteren öz değerlendirme raporlarına odaklanır (EPDAD, 2021). CAEP ise bu yaklaşımı bir adım öteye taşıyarak programlardan mezunların sahada P-12 öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini gösteren somut, güvenilir ve eyleme dönüştürülebilir veriler talep eder (CAEP, 2022, Standart 4).

3. Aktif Vatandaşlık ve Demokratik Değerler (Active Citizenship and Values)

Sosyal Bilgiler öğretiminin temel amacı, her iki sistemde de güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. EPDAD Özel Alan Standartları, Sosyal Bilgiler öğretmeninden "demokratik ilkeler ve vatandaşlık uygulamalarını anlayan bireyler olarak topluma katılmalarını sağlamak üzere" öğrencilere yardımcı olmasını bekler (EPDAD, 2021, Standart 8). Bu, adayın "Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranması" yeterliliği ile de desteklenir (EPDAD, 2021). CAEP'in benimsediği NCSS (Ulusal Sosyal Bilgiler Konseyi) standartları da benzer şekilde, öğrencilerin toplumsal sorunlara duyarlı, eleştirel düşünen ve etkin birer yurttaş olmalarını sağlamayı hedefler. Bu ortak vurgu, Sosyal Bilgiler dersinin küresel misyonunun evrensel olarak kabul gördüğünü göstermektedir (Barr, Barth, & Shermis, 1977).

II. Temel Farklılık Temaları

CAEP ve EPDAD arasındaki temel farklılıklar, genellikle akreditasyon süreçlerinin odak noktasında, bağlamsal farklılıklarda ve beklenen kanıt türlerinde ortaya çıkmaktadır:

1. Odak Noktası ve Hesap Verebilirlik Düzeyi (Focus and Accountability)

Tema	CAEP (ABD)	EPDAD (Türkiye)
Temel Odak	Çıktı ve Etki Odaklılık: Mezunların P-12 öğrenci başarısı üzerindeki nicel etkisine yoğunlaşma (CAEP, 2013, Standart 4).	Süreç ve Program Tutarlılığı: Programın planlanması, uygulanması, kaynakların yeterliliği ve öğretimin kalitesi gibi süreç bileşenlerine yoğunlaşma (EPDAD, 2021, Standart 1-7).
Kanıt Zorunluluğu	Mezunların istihdam, işveren memnuniyeti ve öğrencilerin öğrenme kazanımlarına dair nicel, dışsal kanıtları zorunlu kılar.	Programın iç dinamikleri, öğretim elemanı yeterliliği, öğrenci ve paydaş görüşleri gibi içsel kanıtlara daha fazla odaklanır.

Farklılık Vurgusu: CAEP, ABD'deki yüksek hesap verebilirlik kültürünün bir yansıması olarak, programın başarısını doğrudan mezunun sahada yarattığı etkiyle ölçme eğilimindedir. Buna karşın EPDAD, Türk eğitim sisteminin merkezi yapısı ve programların ulusal müfredatla uyumu gereği, daha çok programın yürütülme süreçlerinin ve kaynaklarının ulusal standartlara uygunluğunu (yapısal ve süreçsel yeterlilik) güvence altına almaya odaklanır (Demirbilek, 2022).

2. Kültürel ve Küresel Yeterliliklerin Ele Alınışı

CAEP Standartları, özellikle ABD'nin çok kültürlü yapısını yansıtan bir zorunlulukla, öğretmen adaylarının farklı öğrenci popülasyonlarına (kültürel, dilsel ve ekonomik çeşitlilik) hizmet etme yeteneğine büyük önem verir. Sosyal Bilgiler alanında bu, çeşitli tarihsel anlatıları ve küresel perspektifleri sınıfa taşıma zorunluluğu anlamına gelir. EPDAD standartları ise "Farklı kültürlerde yaşar ve sosyal yaşama uyum sağlar" gibi genel yeterlilikleri içermekle birlikte (EPDAD, 2021), CAEP'teki gibi spesifik ve zorunlu bir farklılığa duyarlı pedagoji ölçütünü süreç odaklı bir şekilde ele almaz. Türkiye'deki standartlar, daha çok ulusal kimliğin ve değerlerin aktarılması ile küresel gelişmelere duyarlılık arasında bir denge kurar.

3. Bilişim ve Teknoloji Entegrasyonu

Teknolojinin eğitimdeki rolü her iki standartta da mevcuttur; ancak uygulama düzeyi farklıdır. EPDAD, Sosyal Bilgiler öğretmeninden "Avrupa Bilgisayar Kullanma Lisansının ileri düzeyinde bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanmasını" bekleyen somut bir yetkinlik tanımlar (EPDAD, 2021). CAEP ise teknolojiyi sadece bir beceri olarak değil, pedagojik uygulamaların ayrılmaz bir parçası olarak ele alan bir "çapraz tema" (cross-cutting theme)

olarak standartların bütününe yayar (CAEP, 2022). Bu durum, CAEP'te teknolojinin daha çok öğretim sürecine entegrasyonu ve dijital okuryazarlık araçlarının Sosyal Bilgiler konularında eleştirel düşünmeyi teşvik etmek için kullanılmasına odaklanıldığını gösterir.

Bu kavramsal inceleme, EPDAD ve CAEP'in Sosyal Bilgiler öğretmenliği yeterliliklerini belirlemede ortak bir kalite anlayışını paylaştığını; ancak programın işleyişi, hesap verebilirlik düzeyi ve kültürel çeşitliliğe verilen önem açısından farklı bağlamsal öncelikler sergilediğini ortaya koymaktadır.

EPDAD ve CAEP, öğretmen adaylarının vatandaşlık, etik değer ve toplumsal sorumluluk becerilerini Tanımlanma Durumları

EPDAD ve CAEP standartları, öğretmen adaylarının sadece bilgi ve beceriye değil, aynı zamanda etik değerler, vatandaşlık ve toplumsal sorumluluk gibi mesleki tutumlara sahip olmasını sağlamayı hedeflemektedir. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği özel alanının temel misyonu göz önüne alındığında, bu temalar her iki sistemde de güçlü bir şekilde tanımlanmıştır, ancak yaklaşımlarında bağlamsal farklılıklar bulunur.

EPDAD'da Vatandaşlık, Etik Değer ve Toplumsal Sorumluluk

EPDAD, bu yeterlilikleri hem genel öğretmenlik standartlarında (Ürün Yeterlilikleri) hem de Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Özel Alan Standartları içerisinde somutlaştırır:

1. Vatandaşlık ve Demokratik İlkeler

- **Tanım:** EPDAD Sosyal Bilgiler Özel Alan Standartları, öğretmenden öğrencilerin "demokratik ilkeler ve vatandaşlık uygulamalarını anlayan bireyler olarak topluma katılmalarını sağlamak üzere" desteklenmesini açıkça bekler (EPDAD, 2021, Standart 8). Bu tanım, öğretmenin görevini sadece bilgi aktarımıyla sınırlamayıp, öğrencilerin aktif yurttaş olarak topluma entegrasyonuna rehberlik etmesini gerektirir.
- **İlgili Kavramlar:** Sosyal Bilgiler öğretmeni, "ülkesi ve diğer ülkelerde vatandaşlığın nasıl işlediğini bilir" ve bu bilgiyi öğretimde kullanır (EPDAD, 2021). Bu, öğrencilerin etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yetiştirilmesi misyonuyla uyumludur (MEB, 2018)

2. Etik Değerler ve Sorumluluk

- **Tanım:** EPDAD, öğretmen adaylarının genel yeterliliklerinde "Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranma" beklentisini tanımlar (EPDAD, 2021). Bu kapsam, mesleki etik ve evrensel insani değerleri içerir.
- **Toplumsal Sorumluluk:** EPDAD ayrıca öğretmen adayı mezunlarından "Toplumsal sorumluluk bilinciyle yaşadığı sosyal çevre için mesleki proje ve etkinlikler planlamaları ve uygulamaları" yeterliliğini bekler (EPDAD, 2021). Bu, öğretmenin sadece sınıfta değil, okulun ve toplumun genel gelişimine aktif olarak katkıda bulunması gerektiğini vurgular.

CAEP'te Vatandaşlık, Etik Değer ve Toplumsal Sorumluluk

CAEP, bu yeterlilikleri genellikle Sosyal Bilgiler alanında Ulusal Sosyal Bilgiler Konseyi (NCSS) gibi paydaşların standartlarına atıf yaparak ve genel mesleki sorumluluk

(Professional Responsibility) çatısı altında tanımlar. CAEP'in yapısında bu temalar, özellikle Standart 1 ve Standart 4'ün bileşenleri arasına yayılmıştır.

1. Vatandaşlık ve Demokratik Katılım

- **Tanım:** CAEP'in odaklandığı InTASC (Öğretmenlik İçin Eyaletlerarası Yeni Öğretmen Değerlendirme ve Destek Konsorsiyumu) Standartları ve NCSS'in uzmanlık standartları, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin aktif yurttaşlık (active citizenship) oluşturmayı ve öğrencileri anayasadaki hak ve özgürlüklerini bilen, sorunları barışçıl yollarla çözen bireyler haline getirmeyi amaçladığını belirtir (Yılmaz, 2024). Bu, öğrencilerin demokratik bir toplumda sorumlu katılım için bilgi, beceri ve eğilime sahip olmaları anlamına gelir.
- **Eleştirel Düşünme ve Yorumlama:** CAEP Standart 1, adayların disiplinlerinin kritik kavramlarını anlamasını zorunlu kılar. Sosyal Bilgiler bağlamında bu, tarihi ve toplumsal olayları tek bir perspektiften değil, eleştirel ve çoklu perspektiflerle değerlendirme yeteneğini kapsar (Barr, Barth, & Shermis, 1977). Bu beceri, demokratik vatandaşlığın temelini oluşturur.

2. Etik Değerler ve Mesleki Sorumluluk

- **Tanım:** CAEP, Mesleki Sorumluluk (Professional Responsibility) temasını güçlü bir şekilde vurgular. Adayların etik davranması (InTASC Standart 9) ve işbirliği yapması (InTASC Standart 10) gerektiği belirtilir (CAEP, 2022).
- **Çeşitlilik ve Kapsayıcılık Etiketi:** CAEP'in standartlarında, öğretmen adaylarının "etik, çeşitlilik ve kapsayıcılık" konularındaki kişisel önyargılarını yansıtmaya ve bu değerleri derslerine entegre etme becerisine odaklanılır (CAEP, 2022, Standart 1). Bu, özellikle Sosyal Bilgilerde kültürel ve tarihsel çeşitliliği etik bir sorumlulukla ele alma gerekliliğini tanımlar.

Kavramsal Karşılaştırma: Odak Farkı

Her iki akreditasyon kuruluşu da Sosyal Bilgiler öğretmenliği için etik, vatandaşlık ve sorumluluk değerlerinin temel olduğunu kabul etmektedir. Ancak EPDAD bu yeterlikleri daha çok ulusal bağlama uygun, somut davranışlar ve genel mesleki yeterlikler üzerinden tanımlarken; CAEP, özellikle çeşitlilik etiği ve öğrenci üzerindeki eleştirel düşünce etkisi gibi kavramsal derinliği olan alanlara yoğunlaşmaktadır.

CAEP Standartlarındaki Hangi Unsurlar EPDAD'ın Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Akreditasyon Sürecine Uygulanabilirliğinin Görünürlüğü

Türkiye'de öğretmen yetiştirme programlarının kalitesini yükseltmeyi amaçlayan EPDAD (Öğretmen Eğitimi Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği) standartları, ulusal bağlama uygun ve süreç odaklı bir yapıya sahiptir. Ancak uluslararası bir model olan CAEP (Eğitimci Hazırlama Akreditasyon Konseyi) standartlarındaki bazı unsurlar, özellikle Sosyal Bilgiler Öğretmenliği gibi vatandaş yetiştirme misyonu taşıyan bir alanda, EPDAD'ın akreditasyon sürecini çıktı odaklılık ve etki analizi bağlamında güçlendirebilecek niteliktedir.

CAEP standartlarının EPDAD sürecine uygulanabilir görünen en kritik temaları şunlardır:

1. Program Etkisi Üzerine Doğrudan Kanıt Toplama (CAEP Standart 4)

EPDAD standartları halihazırda programın yapısını, kaynaklarını ve süreçlerini titizlikle değerlendirse de, CAEP'in en ayırt edici özelliği olan Program Etkisine (Program Impact) odaklanma, EPDAD sürecine entegre edilebilecek en değerli unsurdur.

CAEP Standart 4, öğretmen yetiştirme programlarından, mezunlarının P-12 öğrenci öğrenmesi üzerindeki etkisini gösteren verileri sistematik olarak toplamasını ve analiz etmesini zorunlu kılar (CAEP, 2013). Bu, yalnızca öğretmen adayının mezuniyet yeterliliğini değil, aynı zamanda programın nihai başarısını (yani mezunun sahadaki etkinliğini) ölçmeyi hedefler.

- **Uygulanabilirlik:** Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programları, mezunlarının görev yaptıkları okullarda (Sosyal Bilgiler derslerinde) öğrencilerin eleştirel düşünme, kanıt kullanma ve aktif vatandaşlık becerilerindeki gelişimini gösteren verileri (okul yöneticileri ve öğretmen mentorlar aracılığıyla) toplayabilir. Bu tür çıktı odaklı veriler, EPDAD'ın mevcut Ürün Standartlarını (Mezunların performansı ve mesleki gelişimleri) nicel, dışsal ve etki temelli kanıtlarla zenginleştirecektir (Demirbilek, 2022).

2. Fakülte Okul İş Birlikleri ve Uygulama Kalitesi (CAEP Standart 2)

CAEP, öğretmen adaylarının saha deneyimlerini yöneten klinik ortaklıkların (okul-fakülte işbirliği) kalitesine ve derinliğine büyük önem verir. CAEP Standart 2, bu ortaklıkların karşılıklı yarar sağlayan ve güçlü ilişkiler üzerine kurulmasını, saha deneyimlerinin yüksek kaliteli, yoğun ve tutarlı olmasını şart koşar.

- **Uygulanabilirlik:** EPDAD'ın mevcut "Fakülte-Okul İşbirliği" standardı, büyük ölçüde organizasyonel ve yapısal gerekliliklere odaklanmaktadır. CAEP'ten alınabilecek unsur, bu işbirliğini nicel bir yapıdan nitel bir "klinik ortaklık" felsefesine taşımaktır. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programları, uygulama okullarındaki mentor öğretmenlerin, Sosyal Bilgiler alan eğitimine dair spesifik yeterliliklere sahip olması ve bu yeterlilikleri adaya aktarabilme kapasitesinin akreditasyon kriteri olarak belirlenmesini sağlayabilir (Güngör, 2018). Bu yaklaşım, sadece işbirliğini sağlamak yerine, işbirliğinin kalitesini ve alana özgü eğitimsel etkinliğini merkeze alır.

3. Aday Kalitesi ve Seçicilikteki Nicel Göstergeler (CAEP Standart 3)

CAEP, öğretmen yetiştirme programlarına kabul edilen adayların genel akademik kalitesini yükseltmeyi hedefler. Standart 3, kabul edilen öğrencilerin akademik performanslarını (GPA, standart test puanları) nicel göstergelerle izlemeyi ve programın, yüksek yetenekli ve çeşitli bir aday havuzunu çekme çabalarını kanıtlamasını ister.

- **Uygulanabilirlik:** EPDAD, öğrenci kriterlerini genel olarak ele alırken, CAEP'in bu yaklaşımı Türkiye'deki Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programlarına "seçicilik" ve "aday kalitesi" boyutunu getirebilir. Programlar, merkezi yerleştirme puanlarının (ÖSYM) Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programına kabul edilen öğrenci grubunun akademik başarısını ölçmek için bir gösterge olarak kullanılmasıyla birlikte, adayın mesleki ilgi ve motivasyonunun (mülakat veya portfolyo ile) değerlendirilmesi gibi ek, kanıtlanabilir

seçicilik kriterleri geliştirebilir. Bu, rretmenlik mesleğine en uygun ve en yetenekli adayların çekilmesine yönelik program sorumluluğunu artıracaktır (zdemir & Sünbül, 2023).

Bu bağlamda, EPDAD, hali hazırda rretmenlik programlarının genel ve özel alan standartlarını belirlemiş ve bir kalite güvence mekanizması kurmuştur. Ancak CAEP'in özellikle çıktı odaklı, etki temelli değerlendirme (Standart 4) ve fakülte – okul iş birliğinin niteliği (Standart 2) zerine yoğunlaşan unsurları, Sosyal Bilgiler rretmenliği akreditasyon sürecinin evriminde önemli bir sıçrama noktası olarak görülebilir.

TARTIşMA VE ÖNERİLER

Kalite güvencesi sistemleri, yksekrretimde yalnızca denetim aracı olarak değil, aynı zamanda sürekli renme ve gelişim kültürünü besleyen bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Sosyal Bilgiler retim programlarının niteliğini artırmada akreditasyonun bu yönü oldukça belirleyicidir. EPDAD ltleri incelendiğinde, programların yalnızca çıktılara odaklanmadığı; üretim süreci, ğrenci desteği, değerlendirme yöntemleri ve mezun başarılarını da dikkate aldığı görülmektedir (EPDAD, 2024). Bu yaklaşım, eğitim kurumlarının kaliteyi sürekli olarak içinde değerlendirmesine ve geliştirmesine imkân tanımaktadır.

Sosyal Bilgiler retim programlarının temel hedeflerinden biri, toplumsal duyarlılığa sahip, araştırmacı ve demokratik değerlere bağlı bireyler yetiştirmektir. Bu bağlamda, programın kalitesi yalnızca akademik içerikle değil, aynı zamanda ğrenci merkezli üretim anlayışı ve toplumsal sorumluluk bilinciyle de ilişkilidir. Akreditasyon süreci, bu hedeflerin ne ölçüde gerçekleştirildiğini izleyebilmek için yapılandırılmış bir geri bildirim mekanizması sağlamaktadır. Dolayısıyla, akreditasyonun program geliştirme döngüsünde “denetim” işlevinden ziyade “rehberlik” işlevi ne çıkmaktadır (Knight & Yorke, 2003).

EPDAD tarafından yürütülen değerlendirmeler, fakültelerin güçlü ve geliştirilmesi gereken yönlerini belirleyerek kurum içi renmeyi desteklemektedir. Örneğin, Sosyal Bilgiler rretmenliği programlarında uygulama temelli derslerin niteliğinin artırılması, üretim elemanlarının mesleki gelişim fırsatlarına erişimi ve ğrenci geri bildirimlerinin düzenli biçimde analiz edilmesi, kalite kültürünün yerleşmesi açısından önem taşımaktadır (Doğanay & Sarı, 2009; Yılmaz, 2011). Bu yönüyle akreditasyon, yalnızca dışsal bir değerlendirme aracı değil, kurum içi zdeğerlendirmeyi besleyen bir kalite güvencesi yaklaşımıdır.

Bununla birlikte, kalite güvencesi sistemlerinin etkin işlemesi, kurumsal sahiplenme düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Kalite sürecini bir “zorunluluk” olarak değil, kurumsal gelişimin bir parçası olarak gören fakültelerde daha sürdürülebilir sonuçlar elde edilmektedir (YÖKAK, 2023). Sosyal Bilgiler retim programlarında da benzer biçimde, üretim elemanlarının ve öğrencilerin kalite süreçlerine aktif katılımı, iyileştirme çalışmalarının etkisini artırmaktadır.

Bu alışmada, Sosyal Bilgiler retim programlarında kalite güvencesi kavramı ve akreditasyonun bu süreçteki rolü kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Elde edilen değerlendirmeler, akreditasyonun yalnızca bir dış denetim mekanizması değil, aynı zamanda sürekli gelişim ve kurumsal renmeyi destekleyen bir süreç olduğunu göstermektedir. Eğitimde kalite güvencesi anlayışı, üretim programlarının hedef, içerik, üretim süreci ve ölçüme-değerlendirme boyutlarında sürekli iyileştirme yapılmasını teşvik etmektedir.

Sosyal Bilgiler rretmenliği programlarının, toplumsal ve demokratik değerleri içselleştiren bireyler yetiştirmedeki işlevi düşünüldüğünde, bu programlarda kalite kültürünün

yerleşmesi kritik bir önem taşımaktadır. EPDAD tarafından yürütülen akreditasyon süreçleri, programların güçlü yönlerini belirlemeye, eksik alanlarını geliştirmeye ve öğretmen yetiştirme sürecinde ulusal standartlarla uyum sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu süreçlerin etkinliği ise kurumların kaliteye yönelik içsel motivasyonları, öğretim elemanlarının katılımı ve yönetim desteğiyle doğrudan ilişkilidir.

Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Kurumsal sahiplenme artırılmalıdır. Eğitim fakültelerinde kalite güvencesi süreçleri tüm paydaşların katılımını içeren bir anlayışla yürütülmelidir.
2. Sürekli iyileştirme mekanizmaları güçlendirilmelidir. Öğrenci, mezun ve öğretim elemanı geri bildirimleri düzenli olarak analiz edilip program geliştirme süreçlerine dâhil edilmelidir.
3. Eğitimde kalite kültürü yaygınlaştırılmalıdır. Akreditasyonun yalnızca belge alma süreci olmadığı, bir öğrenme ve gelişim döngüsü olduğu yönünde farkındalık oluşturulmalıdır.
4. Sosyal Bilgiler programları özelinde araştırmalar artırılmalıdır. Kalite güvencesi ve akreditasyonun öğretim çıktıları üzerindeki somut etkilerini ortaya koyan nitel ve nicel araştırmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak, Sosyal Bilgiler öğretim programlarında kalite güvencesi ve akreditasyon süreçleri, eğitimin niteliğini yükseltmede temel unsurlardan biridir. Bu süreçlerin etkin biçimde yürütülmesi, öğretmen yetiştirme sisteminin ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücünü artıracak, aynı zamanda sürdürülebilir kalite kültürünün yerleşmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ankara: MEB Yayınları

Aydın, B. (2020). Eğitim Fakültelerinde Akreditasyon Süreçlerinin İncelenmesi: EPDAD ve CAEP Standartları Bağlamında Bir Değerlendirme (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Barr, R. D., Barth, J. L., & Shermis, S. S. (1977). *Defining the social studies* (Bulletin 51). National Council for the Social Studies.

CAEP. (2022). Standards for Accreditation of Educator Preparation Providers. Council for the Accreditation of Educator Preparation.

Council for the Accreditation of Educator Preparation (CAEP). (2022). *CAEP Standards for Accreditation of Educator Preparation Providers*. <https://caepnet.org/standards/> Council for the Accreditation of Educator Preparation (CAEP). (2013). *CAEP accreditation standards and evidence: Initial-licensure level*. CAEP. [<https://caepnet.org/>].

Çelik, S. (2022). Türkiye’de eğitimde akreditasyon ve kalite güvencesi: EPDAD modelinin uluslararası akreditasyon sistemleriyle karşılaştırmalı analizi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 12(1), 35–52.

Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291-309.

Demirbilek, M. (2022). Öğretmen yetiştirmeden sorumlu kurumların akreditasyonu: Türkiye ve dünya uygulamaları üzerine bir inceleme. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3(1), 35-58.

Doğanay, A. (2011). *Sosyal bilgiler öğretimi: Yapılandırmacı yaklaşımla*. Pegem Akademi.

Doğanay, A., & Sarı, M. (2009). Eğitimde kalite ve akreditasyon: Türkiye’deki öğretmen yetiştirme programlarına yansımaları. *Eğitim ve Bilim*, 34(151), 95–108. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/621>

EPDAD. (2023). Eğitim Fakülteleri Program Değerlendirme Kılavuzu. Eğitim Fakülteleri Program Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği.

EPDAD. (2024). *EPDAD Öğretmen Eğitimi Akreditasyon Süreci Kılavuzu*. Eğitim Fakülteleri Programlarını Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği. <https://epdad.org.tr>

Gömlüksiz, M. N., & Kan, A. (2012). Eğitim fakültelerinin akreditasyonu: Gerekçe ve süreç. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 35-54.

Güngör, G. (2018). Teacher education: A review of the Turkish context in light of current international trends. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 14(4), 1145-1165.

Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 18(1), 9–34. <https://doi.org/10.1080/0260293930180102>

Knight, P. T., & Yorke, M. (2003). Employability and quality in higher education. *Quality in Higher Education*, 9(1), 3–16.
<https://doi.org/10.1080/13538320308151>

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2019). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. Ankara: MEB.

Öğretmen Eğitimi Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (EPDAD). (2023). *EPDAD öğretmen eğitimi standartları kılavuzu (Sürüm 1.1)*. [<https://epdad.org.tr/>].

Özdemir, O. & Sünbül, Ö. (2023). Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması. *Journal of Social Studies Researches*, 4(1), 1-17.

Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). SAGE Publications.

Scott, J. (1990). *A matter of record: Documentary sources in social research*. Polity Press.

Stufflebeam, D. L. (2003). The CIPP model for evaluation. In T. Kellaghan & D. L. Stufflebeam (Eds.), *International Handbook of Educational Evaluation* (s. 31–62). Springer.

Şişman, Y. (2020). *Öğretmen yetiştirme programlarında kalite güvencesi ve akreditasyon*. (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi). YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6, 7. Sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.

Woodhouse, D. (1999). *Quality and quality assurance. OECD Quality in Higher Education Project*. Paris: OECD.

Yılmaz, K. (2011). Eğitimde kalite güvencesi ve öğretmen yetiştirme programlarında kalite kültürü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(1), 95–120.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuvey/issue/10370/127055>

Yılmaz, M. (2024). Citizenship education in Turkish and American social studies curriculum standards: A comparative analysis. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 10(1), 50-67.

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (20”23). *Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemi rehberi*. Ankara: YÖKAK Yayınları.
<https://www.yokak.gov.tr>

Yeni Tarihselcilik Eleştirisi Bağlamında Doludizgin ve Vatan Tutkusu Romanlarının Çözümlemesi

Muhammet Ali BULUT¹

Özet

Yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi 1980’li yıllarda Stephan Greenbaltt tarafından tanıtılmıştır. Bu yöntem, genel olarak aynı tarihsel döneme ait yazınsal ve yazınsal olmayan metinlerin paralel okumaya tabi tutulması ve metinlerin öznel olduğu savını öne çıkaran bir eleştiri yöntemidir. Kainatta vuku bulan her olay, zaman ve mekan bağlamında gerçekleşir. Zaman, geri döndürülemeyen bir akış olduğu gibi her olayda bizatihi gerçekleşme açısından teklik taşır ve aynı olayın varlık, zaman ve mekân bağlamında tekrarı yoktur. Olay, artık tarih çizgisinde “geçmiş” olarak yerini almıştır. Bu olay, kişiler tarafından sözle veya yazıyla aktarılacaktır. Her aktarım da öznellik taşır. Aktarıcı olayı kendi bakış çerçevesinden görür ve öznel müdahaleler yapar. Tarihsel metinler için de bu durum geçerlidir. Kurtuluş savaşı da bir olaydır gerek yazınsal gerekse de yazın dışı metin olarak defalarca aktarılmıştır. Çalışmamızın amacı aynı tarihsel dönemde yazılmış bu iki roman yeni tarihselcilik eleştirisi bağlamında okuyarak sonuçlarını ortaya koymaktır.

Doludizgin romanı Samim Kocagöz’e aittir ve 1963 yılında yayımlanmıştır. Vatan Tutkusu ise İlhan Tarus’a ait olup 1968 yılında yazarın ölümünden sonra neşredilmiştir. Bu romanların ortak özelliği Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli olan Kurtuluş savaşını işlemeleridir. Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanları birlikte ele alındığında her ikisinin de Kurtuluş savaşı’nı işlediği görülmüştür. Kurtuluş savaşı geniş bir zaman dilimine ve mekâna yayılmış bir savaştır. Bu durum her iki romanda da görülmektedir. Vatan tutkusu romanı Kurtuluş savaşını, Kuvayımilliye birlikleri, onların iç çatışmaları ve düşman kuvvetleri ile mücadeleleri üzerinden aktarır. Doludizgin romanı ise, bu savaşı bireysel fedakârlıklar ve kahramanlıklar üzerinden aktarmıştır.

Yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi özellikle tarihsel metinlerin paralel okunması gerektiği savını önceler. Bununla birlikte “metin dışında gerçeklik yoktur” sözü bağlamında tarihsel bir olay veya olaylar dizisi tek bir metin(roman, öykü, anı, anekdot vb) üzerinden okunup çıkarsama yapıldığında tarihsel olayların anlaşılmasında sapmaların yaşanacağı ve okuyucunun zihninde tarihsel gerçekliğe dair tek boyutlu düşünceler oluşabileceği görülmüştür. Bundan dolayı başta milli tarih olmak üzere geçmişte vuku bulmuş olay veya olaylar silsilesinin aktarılması konusunda birden fazla kaynağın paralel okunması gerekliliği tarihsel objektiflik açısından gerekli olacağı görüşüne varılmıştır. Çünkü ulusal tarih, bir kişinin değil onunla ilişik olan herkesin ortak geçmiştir. Tarihten üretilen tarihsel metinlerin de tarihsel gerçeklikle

¹ Dr. Ömer-Dönmez Toklu Ortaokulu, Orcid: 0000 0002 9239 6123, muhammetalibulut76@gmail.com

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

uyuşması gerektiğ aksi takdirde okuyucunun zihninde milli tarihe dair yanlış izlenimlerin oluşacağı görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Samim Kocagüz, İlhan Tarus, Yeni Tarihselcilik

GİRİŞ

İletişim, yaşamın temel gereksinimlerinden birisidir. Yazılı, sözlü, işaretlerle olmak üzere çeşitli iletişim türleri vardır. Yazılı iletişim metinlerle yoluyla gerçekleşir. Metin; harf, rakam, sembol gibi göstergelerin birleşiminden meydana gelir. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan temel unsurlardan biri de yazılı metinlerdir. Günlük yaşamda yazılı metinlerle sık sık karşı karşıya gelinir. Metinlerin birincil gayesi iletiyi aktarmaktır. Metinler, genelde üç boyutlu bir etkinliktir. Bunlar; gönderici, metin ve alıcı yani okuyucudur. Yazılı metin, gönderici ile alıcıyı buluşturan bir köprüdür ki temel işlevi iletinin muhatabına ulaşmasını sağlamaktır. Bu noktada yazılı metne önemli bir rol yüklenmiş olur. Çünkü birbirini tanımayan ve görmeyen iki kişi, yazılı metinlerle birlikte aynı platformda yer almış olacaktır. Her metin genelde gönderici; özelden yazar, şair, araştırmacı gibi farklı adlandırmalar yapılan kişilerden tarafından oluşturulur. Bu süreç, yazılı metinlerin türünü de belirler. Reklam, haber, talimatname, kanun, broşür, roman, tarih, şiir gibi onlarca farklı türde yazılı metinler vardır. Bu metinleri Mehmet Rifat, figüratif ve non-figüratif olmak üzere ikiye ayırır:

“Figüratif diye adlandırılacak metinlerin en üst aşamasında yazınsal nitelikli metinler yer alır. Yazınsal metinler, soyut, mantıksal kavramlar aşamasında (metin üretme sürecinin derin anlam yapısı) kalmayarak, insan düşüncesinin temelinde yatan programlara biçim veren, onları “süsleyen”, “giydiren” figürlerle donatan ürünlerin belki en üst aşamasıdır” (Rifat, 2002, s. 37).

Roman, öykü, şiir, masal gibi edebiyat çerçevesinde yer alan metinler yazınsal; reklam, haber, talimatname, kanun, broşür gibi metinler de yazınsal olmayan metinler olarak adlandırılır. . Reklam, haber, talimatname, kanun, broşür gibi yazınsal olmayan metinlerde ileti doğrudan sunulurken yazınsal metinlerde bu durum söz konusu değildir. Çünkü bu metinler, sanatsal istemlerle oluşturulur. İletiler; mecaz, alegori, söz sanatlarıyla donatılıp alıcıya sunulur. Bu husus, iletinin çözünlenmesini zorlaştırır. Yazınsal metinlerle ilgili bir diğer husus öznelliktir. Kainatta vuku bulan her olay, zaman ve mekan bağlamında gerçekleşir. Zaman, geri döndürülemeyen ve tekrarı olmayan bir akıştır. Bu bağlamda yaşanmış her olay da bizatihi olarak teklik taşır ve bu olayın varlık, zaman ve mekân bağlamında tekrarı yoktur. Artık tarih çizgisinde “geçmiş” olarak yerini almıştır. Bu olay, kişiler tarafından sözle veya yazıyla aktarılacaktır. Bu noktada devreye aktarıcı girer. Aktarıcı olayı/metni kendi bakış çerçevesinden görür. Çünkü insan temelde dille iletişim kurar. Dil, her ne kadar ortak semboller dizini olsa da insan dili ve kelimeleri kendi zihin dünyasına göre kullanır. Örneğin bir dilde aynı anlama gelen veya yakın anlamlı pek çok kelime vardır. İnsanlar duygu, düşünce, tepkilerini aktarırken kelime seçimi yapar. Bu husus da dile öznel kullanım alanı açar. Öznellik, yazılı metinlerde de kendini gösterir ve özellikle yazınsal metinlerde biraz daha öne çıkar. Hatta bilimsel metinlerin sunumunda bile öznellik olduğu görülür. Bir matematik probleminin teori, soru, çözüm kısımlarında bile dilin öznel yanı kendini gösterir. Yazınsal metinler, sanatsal gayelerle üretildiği için “ne anlatıldığından ziyade nasıl anlatıldığı” ön plandadır. Roman, öykü, şiir, masal gibi yazınsal metinlerin konuları çok geniştir. Çalışmamızın konusu roman olduğu için spesifik olarak roman türü üzerinden örneklemeye yapılacaktır.

Romanlar, işledikleri konuya göre bilim-kurgu, macera, polisiye, tarihi roman gibi çeşitli gruplara ayrılır. “Temelleri maziye dayanan yani başlangıcı ve sonu geçmiş zaman içinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış kahramanların hayat hikâyelerinin edebî ölçüler içerisinde yeniden inşa edilen” (Argunşah, 1990:7) romanlar tarihi

roman olarak adlandırılır. Tarihi romanlar bu yönüyle diğerlerinden ayrışır. Çünkü konu ve kişiler bağlamında tarihsel gerçekliklerle ilintileri vardır. Tarihsel olay veya olaylar dizisini aktarırken tarihin gerçeklikleriyle örtüşmelidir. Aksi takdirde bu hüviyetini kaybedip başka bir roman türüyle adlandırılır. Tarihsel olayın aktarımında aktarıcı ve öznellik devreye girer. Resmi belgelerle delillenmiş tarihsel bir olaylar bile geçmişten günümüze yazıyla veya sözle yansıtılırken aktarıcının perspektifinden sunulur. Bu perspektif, öznellik barındırır. Bu husus sözlü anlatıya veya yazılı metne karşı her zaman bir şüphe oluşmasına neden olur. Çünkü hiç bir aktarım canlı bir kamera objektifliğinde değildir. Hemen belirtilmelidir ki kameranın bakış açısını tutan da bir insandır. Yani orada da bir öznellik söz konusudur. Tarihsel olayları yalın gerçekliğiyle yansıtmak ve özneliliğin önüne geçmek için yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi vardır. Bu eleştiri yöntemi ile ilgili olarak Serpil Oppermann, aynı veya yakın dönemde yazılmış ve aynı dönemi anlatan metinlerin birlikte okunması gerektiğini savunur:

“Yeni tarihselcilik terimini, aynı tarihsel döneme ait yazınsal ve yazınsal olmayan metinlerin paralel okunuşuna dayanan bir eleştiri yöntemidir. Yeni tarihselcilik yazınsal metinlere ayrıcalık tanınmasına reddeden bir eleştiri akımı olarak gündeme gelmiştir. (...) Bu akım metin incelemelerinde bağlamın da araştırılması gerektiğini ve anlamların yalnızca metnin dilsel ve biçimsel boyutuna indirgenmeden genel olarak, hem bağlam hem metin özellikleri göz önüne alınarak yorumlanmasını savunur” (Oppermann, 2006:16).

Yazınsal metinlerin de diğerlerinden farkı yoktur ve tümünün aynı çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koyan bu eleştiri yöntemi başta tarihi romanlar olmak üzere yazınsal metinlere yeni bir konum kazandırır. Bununla birlikte “Jacques Derrida, Roland Barthes ve Michel Foucault’un öncülüğünü yaptığı post-yapısalcı kuramların ortaya attığı bu fikre göre metin dışında bir şey yoktur. Çünkü dilsel birer yapı olan metinler kendi dışlarında bir gerçekliğe gönderme yapan bir araç değildir” (Oppermann, 2006:3). Derrida’nın “metin dışında hiçbir şey yoktur” (aktran, Orman, 2015:72) söylemiyle metin öncelenir ve böylece başta tarihsel metinler olmak üzere diğer metinlerdeki aktarıcının rolü sorgulanır. Yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi ve Foucault’nun görüşü birlikte ele alındığında tarihi romanlardaki “öznellik” faktörü önemli bir konuma gelir. Roman yazarı, tarihi bir olayı aktarırken hem tarihsel gerçekliklere bağlı kalacak hem de metin gerçekliğini önceleyerek eserini oluşturacaktır. Bu husus, tarihi romanlardaki gerçeklik ve öznellik unsuruna gönderimde bulunarak farklı bir eleştirel okumanın yolunu açar. Biz de böyle bir okuma yapmak için Kurtuluş savaşını konu olan iki eser seçtik. Bu çalışmamız için Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanlarını belirledik. Doludizgin romanı Samim Kocagöz’e aittir ve 1963; Vatan Tutkusu ise İlhan Tarus’a ait olup 1968 yılında yayımlanmıştır. Bu romanların ortak özelliği Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli olan Kurtuluş savaşı’nı işlemeleridir.

Çalışmamızın amacı aynı tarihsel dönemde yazılmış Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanlarını yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi çerçevesinde paralel okuyarak hem romanlardaki tarihsel gerçeklik ve öznellik faktörünü hem de yeni tarihselcilik eleştiri sistemine dair izlenimlerimizi aktarmaktır.

Samim Kocagöz(1916-1993)

İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olur. Ardından Lozan Üniversitesinde sanat tarihi bölümünü bitirir. Kocagöz, Türkiye’ye döner ve yaşamını genelde İzmir’de sürdürür. Roman ve öykü eserleriyle tanınan bir yazardır. Romanlarında genellikle tarihi ve sosyal temaları işlemiştir.

İlhan Tarus(1907-1967)

Tarus; yazar, gazeteci, hakim ve çeşitli kurumlara müdür olmak üzere çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Ankara üniversitesi hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra bir süre hakim olarak görev yapmıştır, daha sonra çeşitli kamu kuruluşlarının yönetiminde yer almıştır. Halkçı ve Zafer gazetelerinde yer almıştır. Roman, öykü ve tiyatro türünde eserler vermiştir. Eserlerinde toplumsal konulara öncelik vermiştir.

Yöntem

Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanlarının Yeni Tarihselcilik Eleştirisi Bağlamında Çözümlemesi adlı çalışmamızda kullanılacak yöntem yeni tarihselcilik eleştirisidir. Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanları yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi bağlamında paralel okumaya tabi tutulacaktır.

Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanlarının Yeni Tarihselcilik Eleştirisi Bağlamında Çözümlemesi.

Yeni Türkiye'nin oluşmasını sağlayan Kurtuluş savaşı, milli bağımsızlık ve milli benliği tekrar kazanmak için yapılmış üstün bir mücadeledir. Bu mücadele büyük ve anlamlı bir zaferle taçlanmış ve tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kurtuluş savaşı sürecinde İstanbul ve Ankara olmak üzere iki merkez vardır. İstanbul, yıkılmakta olan Osmanlı devletini ve padişahı; Ankara ise yeni kurulacak olan devleti ve Atatürk'ü sembolize eder.

Kuvayı Milliyeci Ekrem ile kendi köyünü savunmak için mücadele eden bir köylü arasında geçen diyalog:

“-Yunanlı için hazırlığın yok mu?

-Var olmasına var, ama nasıl çıkarız, dizili orduya be efem?

-Cephanen?

-Beş on gün dayanırız. Evvel Allahın, sonra padişahın sayesinde...”(Tarus, 1967:27).

Kendi rızası ile Kurtuluş mücadelesine katılan Mehmet ile arkadaşı Osman arasında geçen diyalog: “Padişahımız Efendimiz, razı değil. Paşalarını kefare ile sulh yapmaya Avrupa'ya yolladı. Bu işi kan dökmeden bitirecek. Siz, telaş ediyorsunuz” (Kocagöz, 2005:10). Kurtuluş savaşının başlangıç kısmını aktaran bu diyaloglar halkın ve askerinin Osmanlı devletine bakışını yansıtır. Her iki metin birlikte ele alındığında Kurtuluş savaşının başlangıç bölümünde halkın padişah ve Osmanlı devletine olumlu baktığı görülür. Ancak düşman kuvvetleri Anadoluyu kent kent, köy köy işgal etmeye başlayınca bu görüş yavaş yavaş ortadan kaybolur. Düşman kuvvetlerinin işgaline maruz kalan il, ilçe, kasaba ve köyler kendi milli kuvvetlerini oluşturarak Atatürk ve Ankara'nın izinden gitmeğe başladığı görülür. Böylece Kurtuluş savaşının askeri safhası başlamış olur. “Büyük Menderes boyunca uzanan köylerde düşman korkusundan çok, toprak hırsı hüküm sürüyordu. Her köyden, her obadan fişkırlıp taraf taraf birleşen Kuva-yı milliye'nin büyücek kabileler halinde yol kesmeğe, adam kaldırmağa yöneldikleri görülüyordu” (Tarus, 1967:42). Mehmet isimli gencin Kırat adını verdiği güzel bir atı vardır. Mehmet, Kırat'tan ayrılmamak için askerden kaçır. Bunu babası duyar ve şu olay vuku bulur: “Sana inandım oğul. Lakin çok cahilce, çok aptalca bir iş yaptım.

Yakıştıramıyorum sana...

“Ama Kırat...” diyecek oldu Mehmet. İhtiyar babası tekrar bütün öfkesiyle bağırdı: “Kırat... Kırat... Kırat! Bak gör şimdi ne kadar yanlış bir iş işlediğini” Hükümet Konağı’nın önünde boğuk bir tabanca sesi duyuldu. Kırat, ön dizlerinin üstünde çöktü. Sonra yere çakılarak can çekişti” (Kocagöz, 2005:19). Doludizgin ve Vatan Tutkusu romanlarından alınan bu paragraflar milli mücadeleyi yürüten kişilere karşı anlatıcının bakışını yansıtır. Vatan Tutkusu romanının bu bölümünde kendi bölgesini savunan milli kuvvetlerle ilgili gözlem yapılmıştır. Mücadeleye katılan bu kişilerin birincil amacının kendi menfaatleri olduğuna ve yine bu kişilerin şahsiyet ve tavırlarına dair olumsuz bir bakış açısı olduğu görülür. Bu da Kurtuluş savaşının ikincil plana atıldığına dair bir izlenim oluşturmaktadır. Doludizgin romanının ilgili bölümünde ise çok sevdiği atından ayrılmamak için askerden kaçan Mehmet, bizzat babası tarafından cezalandırılır. Mehmet, Kırat’a bağlılığından dolayı vatan savunmasını gözden geçirir. Buna mukabil, Mehmet’in babası tarihsel bir tavır sergileyerek Kırat’ı tek kurşunla öldürür. Ve böylece vatan özgürlüğü ile eşya kıyaslamasında neyin daha değerli olduğunu göstermiş olur. Yine bu bağlamda olayın vuku bulduğu yer ilçenin kaymakamlık binasının önüdür. Kaymakamlık devletin somut göstergelerinden birisidir. Bu da örtük olarak hem devletin bağımsızlığına hem de Kurtuluş savaşına olan desteğe gönderim yapmaktadır.

Osman Efe, bir akşam evine döner ve çevresine talimatlar yağdırır: “Her haneye dört kişi... Yemek tek. Rakı az... Soba, ocak... Hacı Şerifzade, Bezzaz’a, Hoca’ya haber... Müftü’ye, Çolak Molla’ya, Regaipoglu’na, Kaymakam’a, jandarma çavuşuna selâm... Öşürcüzade ile Şükrü Bey’den ellişer altın” (Tarus, 1967:44). İtalya’ya ait bir teyyare(savaş uçağı) Söke’de bir tarlaya zorunlu iniş yapar ve biraz hasar gördüğü tekrar havalanamaz. İtalya komutan bu uçağı kaymakamdan ister: “Uçak, konağın önüne getirilmişti ki, İtalyan İşgal Kumandanı, yaverini Kaymakam’a hemen yollamış, çok nazikâne bir ricada bulunmuştu: Söke, İtalyan işgali altındaydı. Kendisi de İşgal Kumandanı olduğu için, uçağın hemen kendi askerlerine teslimini rica etmek hakkıydı” (Kocagöz, 2005:22). İki romandan alınan bu tablo devletin resmi temsili olan “kaymakamlık” makamına bakış açısını sunmaktadır. Birinde Halk Efesi Osman Bey’in kaymakamlık makamına ve kaymakama üstten bakışı; diğesinde ise İtalyan komutanın bu makama ve kaymakama olan saygısı yansıtılmaktadır. Üstelik bu süreçte Söke ilçesi İtalyan işgali altında ve bölgenin en üst yöneticisi de İtalyan komutandır. Kaymakam da onun altında bir yöneticidir. İtalyan komutan buna rağmen kaymakama ve kaymakamlık makamına saygı gösterir. Bu saygı, örtük olarak hem okuyucuya hem de dışa verilen bir mesajdır. İnsanlar, makamlar, devletler zor durumda olsalar bile saygıyı hak etmektedir. Buna uygun davranışla muamele görmelidir. Vatan Tutkusu romanında ise Osman Efe bölgesinde getto yapı oluşturarak kendini en üst yönetici olarak görür. Vatan mücadelesi adına tüm kişi, kurum, makamlara direktifler verir ve saygısızlık yapar. Kurtuluş savaşı bağlamında yalnızca bu romanı okuyan okuyucunun zihninde savaşa dair soru işaretlerinin oluşmasına neden olur. Aslında burada da örtük olarak bir eleştiri vardır ve bu yöntemle hedefe varılamayacağına gönderim yapılır. Ancak, Osman Efe’nin davranışı, örtük anlamın ötesine geçmekte ve milli mücadelenin ruhuna zarar verdiği görülür. Osman Efe’nin bu tavrı hedefe ulaşmak için her yol doğrudur söylemini desteklediği görülür.

Metin dışında gerçeklik yoktur söylemi ile yazınsal metinler de ayrılacalıklı değildir mottosu birlikte ele alındığında Osman Efe’nin tavrı tarihsel gerçeklik çerçevesinde sunulmuş mudur veya metin gerçekliğiyle bağlantılı bir olay mıdır. İşte bu nokta, metinlerin öznellik yönünü tartışmaya açar ki bunu ancak yazar açıklayabilir. Çünkü bir olay, tarihsel kronolojide bir kez yaşanmış ve sona ermiştir. Sonraki süreç bu olayı aktarımıdır ve bu aktarım da aktarıcılarının açısıyla verilir.

Milli mücadelenin ilerleyen bölümlerinde İstanbul ve İstanbul hükümeti düşman kuvvetlerine teslim olur: “Ne askeri, be dayı? Millet dağılmış, silâhı elinden alınmış, top yok, tüfek yok. Ne askeri? Padişah teslim olmuş, hükûmet teslim olmuş gâvurlara. Zatı, daha dün çıktık muharebeden. Çul yok sırtında ahalinin, çöp yok ambarında... Ne askeri? Bizler ot ocak kurtarıp ölüyü diriltmeye bakalım” (Tarus, 1967:52). Doludizgin romanında İstanbul hükümetinin yetersizliği olaylar üzerinden sunulur. Talip, gizli bir görev için İstanbul’a gelir: “Sanki İstanbul’un üstüne çöken karanlık, sessizlik, delikanlının omuzlarındaydı. Sırtına giydiği dar, eski ceket, kollarını kasıyor, başındaki yağlı fes, ha düştü he düşecek, tepesinde duruyordu. (...) Bir duvara dayandı; etrafını dinledi: Şehrin kalbi durmuştu. Ama her an bir köşeden bir İngiliz devreyesi çıkabilirdi. Bir zaman daha etrafını iyice dinledi” (Kocagöz, 2005:63). İstanbul, İngilizler tarafından işgal edilmiş, İstanbul hükümeti dolayısıyla Osmanlı devleti pasif hale gelmiştir. İstanbul artık yüzyıllardır burada yaşayan insanlar açık için bir hapisaneyeye dönüşmüştür. Milli mücadelenin çeşitli kademelerinde gizli veya açık görev yapan kişiler tutuklanma ve öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. İstanbul’da bir kaos vardır. Anadolu’da da devlet otoritesi ortadan kalkmış ve dönemin asker, aydın, sivil toplum kuruluşlarının önde gelenleri ara ara toplanıp çözüm yolları aramaktadır. Bu tablo her iki romanda da farklı örneklerle yer almıştır.

Vatan Tutkusu romanında efeler de bölgelerini korumak için çözüm aramaktadır. Osman, Durdu ve Ekrem Efeler birayaya gelip güç birliği yapmak için kendi aralarında müzakere yapar: “Bence, üçümüz elele verir, tek kumanda altında, yukardan aşağı inene akına karşı çıkarsak, memlekte büyük faydamız dokunur. Dedelerimizin yurdunu kanlı çizmeden korumuş oluruz.

-Peki ama, diyordu Durdu, Yunanlı, Salihli, Elvanlar üzerinden Uşak’a inip gerilerimize akmağa başlarsa, boşuna çabalamış olmaz mıyız?

-Uşak’ı asker bırakmaz” (Tarus, 1967:51). Doludizgin romanında Talip gizlice İstanbul’a gelir ve bir otel odasında görüşmeye katılır.

“Felâh’ı görmek isteyen birisi geldi.

“Kimmiş?” Katip, Talip’e döndü:

“Cevap ver! Diye amir bir sesle söylendi. Delikanlı

“Yirmi beş, görmek istiyor,” diye yavaşça seslendi. Kapı aralandı. (...) Lamba o kadar kısalmıştı ki, başkaca hiçbir yeri göremiyordu” (Kocagöz, 2005:64). Her iki romandan alınan bu paragraflar Kurtuluş savaşının aktif dönemini aktarmaktadır. Düşman başta Ege bölgesi olmak üzere Batı Anadolu’nun geneline yayılmıştır. Süreç, daha da kötüye gitmektedir. Bundan dolayı Kuvayı milliye adına mücadele eden tüm grupların farklı çözüm yolları aradığı görülür. İller, ilçeler, bölgeler, köyler vb. farklı olsa da aynı amaç uğruna mücadele etmektedir. Bu noktada her iki romanın da benzer tabloyu sunduğu görülür.

İstanbul’un işgali ve Osmanlı devletinin fiilen sona ermesi sonucu Anadolu dış güçlerin açık kapısı haline gelir: “O yoksul köylüklerin küçük kuvvetler kurup dağa taşma saldırılarına da bir mâna veremediler hani... Ama ne nasihat kâr etti, ne de tehdit. Onlar geceyarıları silahlanıp bazan üç saatlik, dört saatlik yoldaki Yunan karargâhlarına baskınlar veriyorlar, ne bulabilirlerse alıp getiriyorlardı” (...) Baskınların birinde bunları, iyice sıvanmış, temizlenmiş bir ahırd, samanlıklar arasında bulduklarını söylüyorlardı. Kaç gra tüfeği varsa, o kadar da çete ortada... Ne eksik, ne bir fazla...” (Tarus, 1967:86). Doludizgin romanında da benzer sahne vardır:

“Selam Kumadanım”

“Merhaba, hoş geldin Reis!”

Mustafa Reis, iri gövdesiyle kapıdan girdi. Binbaşı’ya doğru yürüdü. Hep gülümseyerek, onun karşısında el pençe divan durdu.

“Ee, Reis haberler iyidir inşallah...”

“Âla, âlâ kumandanım. Ganimet, ganimet...”

“Deme Reis, ganimet ha?”

“Hem de ne ganimet...”

“Söyle bakalım, ganimetiz ne biçim, ne cins bir ganimet?”

(...)

“Üç bin kulaç telefon teli hazır Kumanda Bey”

“Üzümünü ye bağını sorma... Üşenmedim, hepsini kulaçladım. Kangal kangal arabalara yükledim. Neredeyse kapı önünde olurlar. Abana’ya varan bütün teller söktük. Zaten köyde kimse kalmamış” (Kocagöz, 2005:162). Anadolu, dış güçler tarafından işgal edilir ve İstanbul hükümeti bu işgale karşı koyamaz. Bu süreçte Anadolu’da pek çok olumsuz durum yaşanmaya başlar. Yunan, Fransız, İtalyan, İngiliz askerlerinin yaptıklarına ek olarak burada yaşayan Rum, Ermeni vatandaşların bir kısmı yabancı askerlerle işbirliği yaparak bölgelerinde terörize eylemlerde bulunur. Düşman askerleri bu grupları silahlandırarak öncü kuvvet olarak kullanır. Çünkü bu kişiler burada yaşadıkları için hem bölgeyi hem de milli mücadeleye etkin olarak katılan köy halkını yakından tanır. İşgalci askerlere coğrafi ve milli mücadeleye dair stratejik bilgiler de aktarılır. Kuvayı milli güçleri hem işgalci askerlerle hem de bunlarla mücadele etmek zorunda kalır. Kuvayı milli güçlerinin personel, silah, askeri teçhizat ve gıda gibi farklı ihtiyaçları bulunmaktadır. Özellikle silah özellikle ağır makineli tüfek ve telsiz, telgraf gibi iletişim ekipmanlarını karşılama konusunda zorluk yaşamaktadır. Bunları, işgal güçlerinin depolarına ve çetelerin barınaklarına ölüm pahasına baskınlar yaparak elde ettiği aktarılır. Her iki romanda da bu durum farklı örnekler üzerinden sunulmuştur.

Kurtuluş savaşı sürecinde Anadolu’da yaşayan Rum, Ermeni vatandaşların hepsinin tavrı aynı olmamıştır: “Gelegelim Rumlar, aralarında çıkan bu gibileri bastırıp terbiye etmek de kusur göstermiyorlar, en ufak kabahati görelenleri sopadan geçiriyorlardı. Hayır işlerinde, hatta cami yaptırmak, fodla kurmak kurmak için keselerin kaytanlarını gevşetiyorlardı. Hiç fenalık görmemişti onlardan” (Tarus, 1967:97). Doludizgin romanında da İtalyan komutan Söke’deki kuvayı milli oluşumunu ve onların silah ihtiyacını görür ama ses çıkarmaz. İtalyan komutan ile Kaymakam arasında geçen sahne: “Türk gençlerini askere alıp cepheye göndermenize ses çıkaracak değiliz. Yunanlılara dövüşmek istiyorsunuz, bu hakkınızdır. Bakıyorum kasabada hep yaşlılar kaldı. Bir de işe yaracak bazı gençler. Daha geçen gün merasimler yapıp, kocaman bir gönüllü müfrezesini yine cepheye gönderdiniz. Sonra bizim askerleri kandırıp ellerinden tüfeklerini, bazı harp malzemelerini alıyorsunuz” (Kocagöz, 2005:26). Savaşlar kral, padişah, hükümdar gibi devletleri yöneten kişilerin başlattığı geniş çaplı bir eylemdir. Savaşlar; ölüm, yaralanma, esaret, toprak kaybı, maddi yoksunluk ve psikolojik olmak üzere pek çok olumsuz olaylara sebep olur. Bu da ister işgalci isterse işgale uğrayan devlet halkını doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Vatan Tutkusu romanından alıntılanan bölümlerde olduğu gibi Yunan işgali Anadolu’daki Türkleri etkilediği gibi aynı

şekilde burada yaşayan bazı Rumları da olumsuz etkilemiştir. İtalyan devleti ise Anadolu'nun coğrafi konumundan dolayı Ege Bölgesinin Yunan devletinin eline geçmesini istemez. Çünkü bu bölge Akdeniz ticaretinin göbeğinde yer alır. Aynı şekilde Asya ve Avrupanın karasal olarak da kavşak noktasında yer alır. Bundan dolayı İtalyan komutanlar teknik silahların kuvayı milliyenin eline geçmesine bazen göz yumduğu görülür. Bu konuda her iki romanın objektif değerlendirme yaptığı görülür.

Milli mücadelede dikkati çeken hususların biri kadınlardır. Vatan savunmasında kadın erkek ayrımı olmaksızın herkes elinden gelenin en iyisini yapmak için mücadele etmiştir. Doludizgin romanında Süleyman Sırrı Bey, eşi ve kızı(Müjgan) Avrupa eğitim görmüş, maddi açıdan varlıklı ve üst kültür grubunda yer alan bir ailedir. Süleyman Sırrı Bey, devletin üst kademelerinde bir yönetim görevi vardır:

“Sevgili babacığım,

Sakın benim, Jeanne d’arc’lık tasladığımı sanmayınız. Her akıllı eren bir Türk gibi, vatanım için dövüşmeye Anadolu’ya gidiyorum. Zaten bunca hadiseden sonra Talip’le İstanbul’da kalmamız hepimiz için tehlikeli olurdu. Milli Mücadele Grubu, bizim Anadolu’ya geçmemimizi uygun gördü ve gidebilmemizi temin etti” (Kocagöz, 2005:112). Tablonun benzeri Vatan Tutkusu romanında vardır:

“-Kız, siz kimsiniz? Nereden çıktınız? Diye üstlerine varan köy kadınlarına belli belirsiz birşeyler anlattılar. Kasabadan geliyorlardı. Kenar köşe, erkeklerin izini sürmüşlerdi... Cephane sandıklarını, erzak torbalarını taşımışlardı. Vurulan erkeklerin yerine geçip kurşun sıkanlar da çıkmıştı içlerinden... Sonra bir de sır verdiler: Şimdi kızanların içinde bir Ayşe kız vardı saçını kazıtmıştı. Sesi küçüklüğünden beri kalındı. Güçlü kuvvetleydi” (Tarus 1967:136-137). Tarus da Ayşe özelinde Milli mücadelede kadının rolünü yansıtır. Her iki roman birlikte ele alındığında köylü, kentli, fakir, zengin, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite mezunu gibi sosyal statülerine bakılmaksızın kadınların Kurtuluş savaşında aktif olarak görev aldıkları görülmektedir. Kocagöz, eserinde Müjgan’ın fedakarlığını aktarırken Fransızların halk kahramanı Jeanne d’arc üzerinden verir. D’arc, köylü bir kızdır ve İngiltere ile Fransa arasında yaşanmış olan Yüzyıllar savaşlarında aktif olarak yer almıştır. Erkek kıyafeti giyerek düşman topraklarına ilerlemiş ve ülkesi adına önemli yararlılıklar göstermiştir. Daha sonra yakalanarak idam edilmiştir. Döneminin Fransasında azize olarak görülmüştür. Yazar, bu örnek üzerinden örtülü olarak batılı güçlere mesaj verir. İki yazarın da konuya bakış tarzı aynı olduğu örneklerinin farklı olduğu görülmektedir. Yine bu konuda her iki yazarın da tarihsel gerçekliklerle benzeştiği saptanmıştır.

Vatan Tutkusu romanında Kuvayı milliyenin iç çatışmaları dikkat çeker. Bazen bir tarla, bazen silah bazen de iktidar mücadeleleri için çatışmalar yaşanır. Yerel kuvvet komutanlarından biri emrindeki kişiyle konuşur:

“- Dinle bak, başka şey diyeceğim. Senin kulağın herkesten deliktir ya, bizim de aklımız etrafta. Her sabah gözlerimizi açtığımız sıra yeni bir haberle karşılaşırız. Ben bunların tüm bizim gâvurlar olduğuna inanmam” (Tarus 1967:14). Aynı romandan başka bir sahne:

“- Murat çavuş, duyuyor musun?

- Duyuyorum, Osman efem!

- Bizimkiler mi dersin?

- Öyledir...

- Ne öylediri?

- Ekrem'in adamlarıdır, ağam! Bizi gördüler. Görmedilerse de yakınlarda olduğumuzu bilirler. Gösteri olsun diye sıkırlar kurşunu" (Tarus 1967:18). Bitmeyen tarla sorunları: "Büyük Menderes boyunca uzanan köylerde düşman korkusundan çok, toprak hırsı hüküm sürüyordu. Her köyden, her obadan fişkırlıp taraf taraf birleşen Kuvayı milliyenin büyücek kabileler halinde yol kesmeğe adam kaldırmağa yöneldikleri görülüyordu" (Tarus 1967:42). Özellikle Ege bölgesi önce İtalya sonra Yunan kuvvetlerinin işgaline uğrar. İtalya, bir süre sonra Anadolu'dan çekilir. Anadolu, başta İngiltere olmak üzere batılı güçlerin desteğinde ilerleyen Yunan kuvvetlerinin işgali altında kalır. Bu durum yaklaşık iki yıl sürer. Bundan dolayı Anadolu'da kaotik bir ortam oluşur. Bir yanda Yunan kuvvetleri, bir yanda onun destğinde ilerleyen yerli Rum çeteleri, diğer yanda kuralsız hareket eden Efeler ve onların grupları, Kuvayı milliyeye unsurları ve yeni kurulmaya çalışılan Türk milli ordusu vardır. Bunların arasında sıkışıp kalan insanlar son derece çaresizdir. İnsanlar her gün farklı sorunlarla karşılaşır. Özellikle Efe grupları ve Kuvayı milliyenin iç çatışmaları bölge insanını her ân ölümle burun buruna getirmektedir. Yine bu grupların bitmek bitmeyen istekleri halkı daha da bunalttığı görülür. Bu süreç milli ordunun kurulmasını ve kurulduktan sonra da hızlıca yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Romanda Kuvayı milliyenin yerli halka baskı yapması, mallarına el koymaya çalışması, kendi gruplarına katmak için zorla insan devşirmesi gibi hususlar Kuvayı milliyenin tamamını kapsamaz. Bunlar öznel bakış açısının yansımalarıdır. Gerçekliği ve gerçeklik derecesi tarihsel vesikalarla ispatlanmalıdır. Ancak Kuvayı milleyenin halka zaman zaman yaptığı olumsuz tavırlar da bilinmektedir.

Vatan Tutkusu ile Doludizgin romanlarında işgalci kuvvetlerle yapılan mücadeleler sıkça yer alır.

"Görüyor musun Ali? Görüyor musun Osman?"

"Görüyorum Mehmet..."

"Sapır sapır dökülüyorlar."

"Yaşa be kardeşlik..."

"Bak şu yakadakilere, siperlere çok yaklaştı."

"Hesaplarını soralım!"

"Mehmet, namluyu siperlere yaklaşmakta olan iki manga düşmanın üzerine çevirdi. Dökülen döküldü; bazıları taş, kaya ardına sığındı" (Kocagöz, 2005:218-219). Benzer durum Vatan Tutkusu romanında da vardır. Savaş döküntüleri Beydağı'na bölüm bölüm dönüyorlardı. Kaputların içine sımsıkı sarılarak sırta alınmış yedi, sekiz yaralıdan ancak üçü kurtarılabildi. İki kişi yolda ölmüştü. Soğuktan yaraları buz tutmuştu. Birinin barsakları alt taraftan sallanıp taşıyıcısının bacaklarına dolanmıştı da ağzı hâlâ oynuyor, su isteyip duruyordu" (Tarus 1967:136). İki romandan alınan bu sahneler milli mücadeledeki insan faktörünü yansıtır. Kurtuluş savaşının asker, gönüllü birlikler, kadın, erkek, çocuk vs. herkesi etkilediği görülür ancak bu sıradan etki değildir. Savaşın ön cephesinde şehitlik, gazilik, ağır yaralanma; arka cephesinde ise sağlık imkanlarının kısıtlılığı, yetersiz beslenme gibi hususlar başta çocuk, yaşlı süregelen hastalığı olan binlerce kişinin ölmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda pek çok ailenin yaşam bütünlüğü bozulmuştur.

Kuvayı milliyenin başlattığı milli mücadele düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte başarıya ulaşmış ve Yunan kuvvetleri İzmir üzerinden Anadolu'dan gönderilmiştir. Düzenli ordunun başında Mustafa Kemal Atatürk vardır. Herkes onu görmek için akın etmektedir: “Salih Efe, üç gün köyde kalmıştı. İzmir’i Kemal Paşa’yı, Yusuf’u görmek için yola düşmüş, bir yük arabası ile Punta’ya kadar gelmişti. Tren istasyonunun yanında arabadan inmiş, Kordon’a çıkmak için yürümüşü” (Kocagöz, 2005:333). Bu yürüyüş, özgürlük yürüyüşü idi. Vatan Tutkusu romanında ise: “Yunanlılar dağ köylerini boydan boya ateşe vermişlerdi. Kulakları da birden açıldı. Top sesleri yeraltından vuran gürlemeler halinde birbirin peşini sürüyordu. Hiç durmadan ama... Delikten iyice uzanıp yükseldi. Taradı gözlerinden ama... Otlukbeli deresinin ağzını yalazıyıp duruyordu” (Tarus 1967:267). Her iki romanda da milli mücadelede elde edilen zaferin farklı yöntemlerle sunulmuştur.

Sonuç

Yeni tarihselcilik eleştirisi bağlamında Vatan Tutkusu ve Doludizgin romanları birlikte ele alındığında;

Vatan Tutkusu romanı Kurtuluş savaşını, Kuvayimilliyeye birlikleri, onların iç çatışmaları, yerli halka davranış biçimleri ve işgalci güçlerlerleri mücadeleleri üzerinden; Doludizgin romanı ise, Kurtuluş savaşını bireysel fedakârlıklar ve kahramanlıklar üzerinden aktardığı görülmüştür. Her iki romanda da aktarılan Kurtuluş savaşına dair olay akışının kronolojik olarak tarihsel gerçekliklerle uyduğu ancak olayların aktarılış yönüyle farklılaştığı tespit edilmiştir. Her iki romanda da milli mücadele tarihsel bir fon olarak kullanıldığı ve yazarların bu fonu, tarihsel olaylar çerçevesinde kendi perspektiflerine göre biçimlendirdiği görülmüştür. Özellikle Vatan Tutkusu romanında anlatıcının öznel konumu, Efelerin kendi aralarındaki mücadeleleri ve halkın tavrı yansıtılırken belirleyici hale geldiği görülür. İşgal kuvvetleri, yerli rum çetleri, efelerin iç çatışmalarına arasına sıkışan halkın tavrına dair “tarlalarını korumak için mücadele ettiğine dair söylem” anlatıcının subjektif görüşleri olduğu görülmüştür. Benzer durum Osman, Durdu ve Ekrem Efelerin aktarımında da vardır. Bu üç Efenin, romanın büyük bir bölümünde düşman kuvvetleriyle mücadele etmekten ziyade kendi hesapları peşinden koştukları; yerel halka, devlet yetkilerine, kendi gruplarındaki kişilere son derece negatif tavırlar içinde olduklarına dair izlenimler görülmektedir. Yine bu üçlünün Yunan kuvvetleriyle direkt olarak karşı karşıya gelmedikleri görülmektedir.

Doludizgin romanında Kurtuluş savaşının bütüncül yapısından çok bireysel yönü öne çıkarılmıştır. Bu savaş, Mehmet gibi bir Anadolu delikenlası; Müjgan gibi İstanbul’da yaşayan, yurt dışında eğitim almış ve üst kültüre dahil bir genç kız gibi kişiler üzerinden aktarılmıştır.

Kurtuluş savaşı, geniş bir bölgeye yayılmış ve uzun soluklu bir savaştır. Bu savaşı, tarihsel metinlerden değil de roman, öykü gibi anlatısal metinler üzerinden okumak isteyenler için tarihsel olayları algılamada tek yönlü izlenimler yaratabileceği görülmüştür. Tarihsel olayların aktarımında roman, öykü gibi yazınsal metinlerin birincil kaynak olarak kullanılmayacağı; olayların aktarımında bilimsel tarihi metinlerle birlikte ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yeni tarihselcilik eleştiri yöntemi özellikle tarihsel metinlerin paralel okunması gerektiği savını önceler. Bununla birlikte “metin dışında gerçeklik yoktur” sözü bağlamında tarihsel bir olay veya olaylar dizisi tek bir metin(roman, öykü, anı, anekdot vb) üzerinden okunup çıkarsama yapıldığında tarihsel olayların anlaşılmasında sapmaların yaşanacağı ve okuyucunun zihninde tarihsel gerçekliğe dair tek boyutlu düşünceler oluşabileceği görülmüştür.

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Bundan dolayı başta milli tarih olmak üzere geçmişte vuku bulmuş olay veya olaylar silsilesinin aktarılması konusunda birden fazla kaynağın paralel okunması gerekliliği tarihsel objektiflik açısından gerekli olacağı görüşüne varılmıştır. Çünkü ulusal tarih, bir kişinin değil onunla ilişik olan herkesin ortak geçmiştir. Tarihten üretilen tarihsel metinlerin de tarihsel gerçeklikle uyuşması gerektiğ aksi takdirde okuyucunun zihninde milli tarihe dair yanlış izlenimlerin oluşacağı görülmüştür.

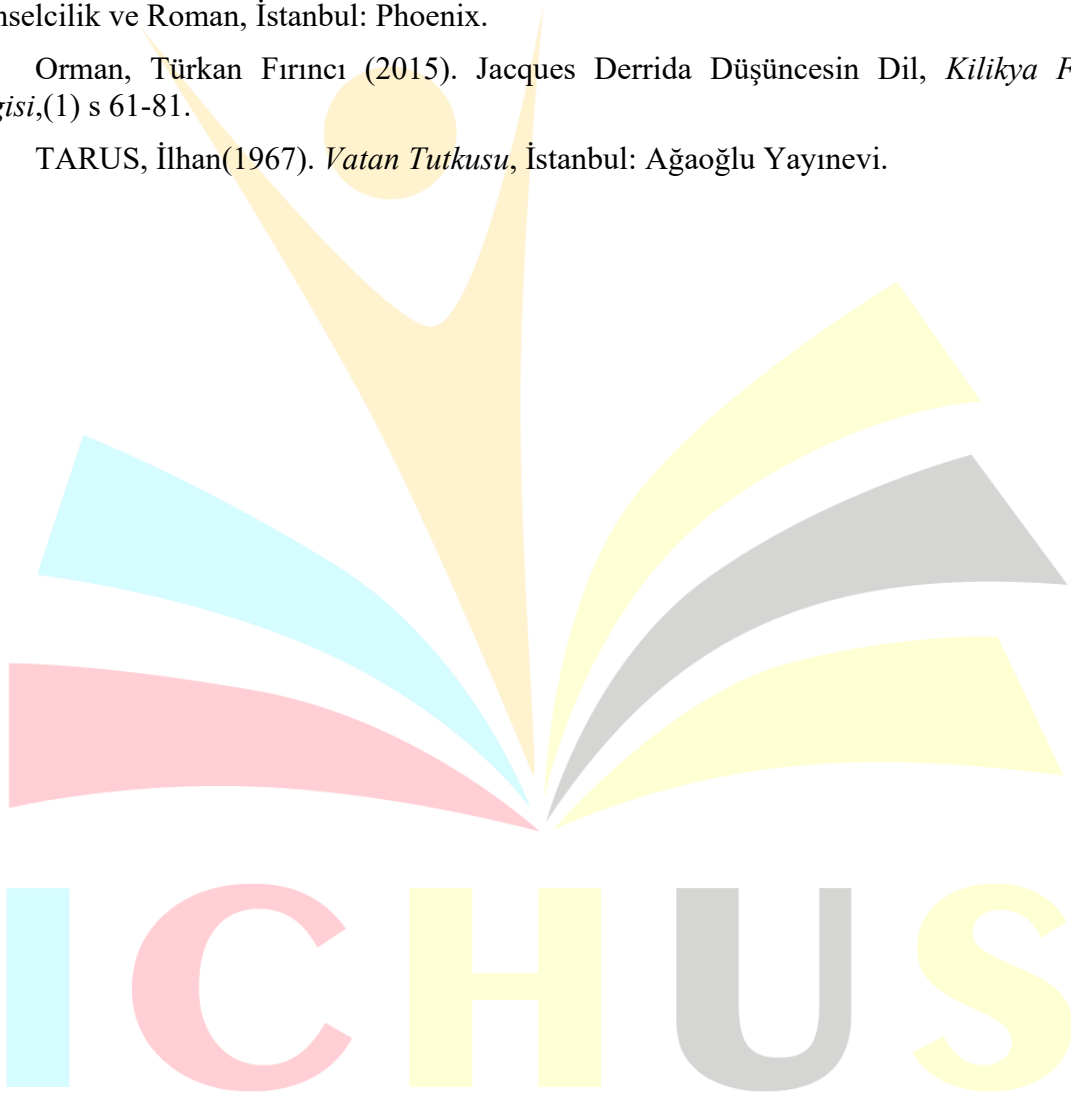

8thInternational Congress on Human Studies

ISBN: xxxxxx

Kaynakça

- Kocagöz, Samim (2005). *Doludizgin* , İstanbul: Dünya Kitapları.
- Rifat, Mehmet (2002). *Gösterge Eleştirisi*. İstanbul : Tavanarası Yayıncılık.
- ARGUNŞAH, Hülya Eraydın (1990). *Türk Edebiyatında Tarihî Roman*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- OPPERMANN, Serpil (2006). *Postmodern Tarih Kuramı*, Tarih Yazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman, İstanbul: Phoenix.
- Orman, Türkan Fırıncı (2015). Jacques Derrida Düşüncesin Dil, *Kilikya Felsefe Dergisi*,(1) s 61-81.
- TARUS, İlhan(1967). *Vatan Tutkusu*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.

Türkiyede Ekolojik Göç Politikaları ve Uygulamalar, Karadeniz Bölgesi İklim Değişikliği Eylem Planı Üzerinden Bir Değerlendirme

SeldaPOLAT ERDOĞAN¹

Özet

Göç geçmişten günümüze insanlığın karşı karşıya kaldığı ve gelecekte de karşı karşıya kalması muhtemel bir durumdur. İnsanlar çok çeşitli sebeplerle yaşadıkları alanlardan göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Günümüzde de ekonomik, siyasal, sosyal sebepler yanında ekolojik sebeplerle insanlar yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Küresel ısınmanın etkisiyle iklim değişikliğinin sebep olduğu kuraklık, çölleşme, sel olayları, deprem insanların yaşadıkları yerleri terk etmesine sebep olmaktadır. Karadeniz Bölgesi, iklim değişikliğinden en fazla etkilenen bölgeler arasında yer almaktadır. Bu durum, bölgede İklim Değişikliği Eylem Planı'nın hazırlanmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Çalışmada Karadeniz Bölgesi için iklim değişikliği eylem planının uygulanmasının ekolojik göç etkilerini nasıl yönlendirdiğini analiz etmek; politika araçları, kapasite geliştirme, dayanıklı altyapı ve risk azaltma stratejilerinin rolünü değerlendirmek amaçlanmaktadır. Ekolojik göçü önleme anlamında Karadeniz bölgesi eylem planı önemli bir adım olmakla beraber bütün boyutların göz önünde bulundurulması suretiyle yapılacak planlama ve uygulamaların daha etkili olacağı muhakkaktır. Bu kapsamda sadece merkezi yönetim organlarının etkin olduğu bir süreç yerine yerel yönetim kuruluşlarının da politika belirleme ve uygulama konusunda aktif olarak rol alması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ekolojik göç, Karadeniz Bölgesi İklim Değişikliği Eylem Planı

¹Öğretim Görevlisi, Ordu Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Orcid: 0000-0003-3166-0629

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri var olan göç hareketleri günümüze yoğunluğunu artırmıştır. İlk zamanlarda insanlar ekonomik, güvenlik sebepleriyle yaşadıkları bölgeleri terk etmek durumunda kalırken artık bu nedenlerin çeşitlendiğini söyleyebiliriz.

Göç konusu sadece göç alan devletlerde değil, küreselleşmenin hissedildiği veya yoğun olarak yaşandığı tüm coğrafyalarda gündemin ilk sıralarında yer almakta, herkesi ve her yapıyı ilgilendirmektedir. Dünya genelinde hemen hemen her ülke göçten etkilenmiştir. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında toplu nüfus hareketlerine şahitlik edilmiş, göçmen nüfusu son yarım yüzyılda hızlı bir artış göstermiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler verilerine göre son 20 yıldaki hızıyla artmaya devam ederse, dünyadaki uluslararası göçmenlerin sayısının 2050’de 405 milyona ulaşması beklenmektedir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2017: 23).

Ülkemizde ekolojik göçle mücadele kapsamında 11. Kalkınma Planında yer verilen bölgesel düzeyde iklim değişikliği eylem planlarının yapılacağı belirtilmiştir. Bu anlamda Karadeniz bölgesi öncelikli olarak iklim değişikliği eylem planının hayata geçirildiği bölge olmuştur ve bölgede iklim değişikliği sonucu meydana gelecek göçlerle mücadele anlamında somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Öncelikli olarak dere yataklarındaki yerleşimler sellerin sebep olacağı kayıpların önüne geçilmesi sebebiyle taşınmaya başlanmış ve sonraki süreçte bu alanlara yapılacak imarın da önü kapatılmıştır.

Çalışmada öncelikle ekolojik göç kavramı açıklanmış, dünyada yaşanan ekolojik göç olaylarından örnekler verilmiştir. Ardından Türkiye’de ekolojik göç anlayışı hakkında bilgi verilmiş, Karadeniz bölgesi iklim değişikliği eylem planı üzerinden bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı ekolojik göç bağlamında Türkiye’de uygulanan politikaları anlamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamını Türkiye’de Karadeniz Bölgesinde iklim değişiklikleriyle birlikte yaşanan doğa olayları sonucu göç etmek zorunda kalan ve literatürde iklim mültecileri diye tabir edilen grup oluşturmaktadır. Çalışma coğrafi konumu sebebiyle hem iklim değişikliklerinden etkilenen hem de sel, kuraklık gibi sebeplerle göç hareketlerine maruz kalan Karadeniz bölgesini kapsamaktadır ve bu konuda yürütülen politikaların bölgedeki mevcut sorunları çözme konusunda yeterli olup olmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmada nitel veri toplama yöntemi ile kurum ve kuruluşların yayınladığı teknik raporlardan faydalanılmıştır.

“GÖÇ” KAVRAMINDAN “EKOLOİK GÖÇ” KAVRAMINA

İlkel topluluklar yerleşik hayata geçmeden göçmen topluluklar olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Yazın yaylalarda yaşayan topluluklar kışın kışlaklara göç ederek yaşamlarının devamını sağlıyorlardı. Tarımsal üretimle birlikte yerleşik hayata geçen toplulukların göç serüveni son bulmadı tabii ki savaş, ekonomi ve tarihsel süreç içerisinde yeni gelişmelerle beraber çeşitli sebeplerle yerleştikleri topraklardan göç etmek zorunda kaldılar.

Göç konusunda yapılan çalışmalarda göç eden kişileri tabir etmek amacıyla göçmen, sığınmacı, mülteci kavramları kullanılmakla birlikte Cenevre Sözleşmesi “mülteci” kavramını tercih etmiştir.1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi “mülteci”yi

“ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslar olarak tanımlanmaktadır (Birleşmiş Milletler, 1967 : 2).

Göç kavramıyla ilgili 80’li yıllardan itibaren kullanılan yeni sayılabilecek kavram ekolojik göç kavramıdır. Her ne kadar kavram ve tanım olarak üzerinde henüz bir fikir birliği olmasa da insanların ekolojik yıkım olaylarına bağlı olarak bir coğrafyadan başka coğrafyaya kitleler halinde göç etmeleri durumu, bugün yaygın bir gerçekliktir (Mutlu vd., 2015: 81). Göç konusunda uluslararası arenada önemli bir anlaşma olan Cenevre Sözleşmesi ekolojik nedenlerle göç edenleri mülteci statüsünde tanınamakta ve onlara koruma hakkı da sağlamamaktadır (Bilben, 2018: 256).

Küresel iklim değişikliğinin, ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların yanında demografik problemlere de yol açtığı giderek daha açık bir gerçek haline gelmektedir. İlk defa 1976 yılında Lester Brown’ın bir makalesinde telaffuz edilen “Ekolojik Mültecilik” kavramı günümüzde üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. “Ekolojik mülteci”, kuraklık, kıtlık, çölleşme, sel baskını, deprem, tsunami gibi ani veya uzun süreli çevresel felaketlerin yaşamlarını, ekolojilerini veya ekonomilerini tehlike altında bıraktığı ve bu nedenle yaşadıkları toprakları bırakarak yaşama şansı bulabilecekleri alanlara göç etmek zorunda kalanlar insanları tanımlamak için kullanılmaktadır (İnal, 2012: 2). Fakat tüm bu toplu yer değişimlerinin ardında baskı, kaynaklara erişme, güç ve iktidar kavgası gibi sebepler de yatmaktadır (Mutlu vd., 2015: 82).

Ekolojik göç çeşitli sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki doğal olarak gerçekleşen; deprem, sel, fırtına, heyelan gibi olaylar sonucu ortaya çıkan göç hareketleridir. Bu kategoride yer alan sebepler aniden ortaya çıkan insan müdahalesi olmayan olaylardır. İkinci grupta daha yavaş hareketlerle ortaya çıkan ve göçe sebep olan olaylar vardır ki bunlar; küresel ısınma, deniz seviyesinin yükselmesi, çölleşme, iklim değişikliği gibi olaylardır. İlk gruptan farklı olarak birden ortaya çıkmaz daha uzun bir süreç gerektirir. Üçüncü grupta sanayi kazaları gibi çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kazalar oluşturur. Kimyasal kazalar veya sanayi atıkları sonucu ortaya çıkan göç hareketleri bu kategorinin somut örneklerini oluşturur. Dördüncü grupta ise göçler savaşlar ve çatışmalar sonucunda meydana gelmektedir. Biyolojik savaşlar, doğal kaynakların kullanımı konusunda meydana gelen savaşlar göçün önemli sebepleri arasındadır. Özellikle günümüzde bu sebeple tüm dünyada ciddi bir mülteci sorunun olduğunu söyleyebiliriz (Mutlu vd., 2015: 85-86).

Göçün önemli sebeplerden biri küresel ısınmadır. Küresel ısınmanın ortaya çıkardığı sonuçlardan öne çıkanları;

-Kutuplardaki ve yüksek dağlardaki buzulların erimeye devam etmesiyle birlikte deniz seviyesinin yükselmesi ki son 20 yılda deniz seviyesi 15-20 cm yükselmiştir.

-İklim değişimlerini ortaya çıkararak, sel, heyelan, erozyon gibi doğa felaketlerinin artmasına neden olmaktadır

-Su havzalarının kapasitelerinin ve rezervlerinin azalmasına ve artan ihtiyaç sonucu çevre kirliliğinin artmasına sebep olmaktadır

-Aşırı sıcaklık artışı nedeniyle dünyada çölleşme yaygınlaşmaktadır.

-Orman yangınlarının artmasına, buralarda iklimin kuraklaşmasına dolayısıyla salgın hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır

- Kasırga, hortum ve yıldırım gibi atmosfer felaketleri fazlalaşacaktır.

-Aşırı ısınma göllerin, nehirlerin su kapasitelerini azaltacaktır (Akın, 2006: 36).

Günümüzde de göçün önemli sebeplerinden biri olarak gösterilen, çevresel koşulların bozulmasına ve akabinde kaynakların kısıtlaşmasına sebep olan savaşlardır. Savaş ekonomik bir yıkım olduğu kadar ekolojik yıkımlara da neden olmaktadır. Örneğin Vietnam savaşı sırasında ABD güçleri savaş alanında zehirli maddeler bırakmışlar ve 15.000 kilometrekarelik Mangrov ormanını yok etmişlerdir. Yine savaş sırasında atılan bombaların oluşturduğu çukurluklar tarım alanlarını ciddi bir şekilde tahrip etmiş ve aynı zamanda doğal ortama da zarar vermiştir. Böylece binlerce köylü mağdur olmuştur. Savaşlar nedeniyle 62 ülkede 85-100 milyon civarında mayın bulunduğu tahmin edilmekte ve bu nedenle 3,5 milyon mülteci vatanlarına dönme korkusu yaşamaktadır. Mayınlı alanlar, tarım toprakları olarak kullanılamamaktadır. Tüm Dünya'daki mayınlı arazilerin temizlenmesinin maliyeti 85 milyar doları bulmaktadır (Mutluer ve Südaş, 2013: 4).

Uluslararası göç örgütünün raporuna göre 2008 yılından bu yana her yıl yaklaşık 25.3 milyon insan felaketler nedeniyle göç etmek zorunda kalmıştır. Bu rakam şiddet olayları ve çatışma nedeniyle göç edenlerin sayısından fazladır (Bilben, 2018:250). Ekolojik göç bu anlamda önemle ele alınması gereken bir konudur.

DÜNYADA EKOLOJİK GÖÇ

1970'lerde çevresel mülteci kavramı, Worldwatch Institute'den Lester Brown tarafından ilk kez tanıtılmıştır (Black, 2001: 2). 1984 Kasım'ında Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü'nün (International Institute for Environment and Development) yazılı bir dokümanında duyurulmuş ve 1985'te El Hinnawi tarafından "çevresel mülteciler" başlıklı Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın politik bir yazısından sonra yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. El Hinnawi kavramı şu şekilde tanımlamıştır; *Çevresel mülteciler, "doğal olarak veya insanlar tarafından tetiklenmiş belirgin bir çevresel bozulma nedeniyle varlıkları tehdit altına giren ve/veya yaşam kaliteleri ciddi şekilde etkilenen, geleneksel yaşam yerlerinden geçici veya devamlı surette ayrılmak zorunda kalan insanlardır"* (Özgür,2009:18).

Myanmar (Burma)'da kısa bir zaman önce gerçekleşen kasırgalar ve Çin'deki depremler, 7 milyondan fazla insanı yerinden etmiştir. 2004'te Hint Okyanusu'ndaki tsunamide (Özdemir, 2016: 93) 2 milyon kişi yer değiştirmiştir. Felaket sonucunda 1,5 milyon kişinin geçim kaynaklarını yitirdiği sanılmaktadır. 2005'teki Katrina Kasırgası, Amerikan tarihinin en büyük yer değiştirme olayıdır. Kasırganın sorumlu olduğu 1,5 milyon kadar insan geçici olarak, 300.000 kişi de daimî şekilde, ayrıca, 107.000 yasadışı göçmen ve geçici misafir işçisi de yer değiştirmiştir. 1991 Nisan'ındaki Gorki tropikal siklonunda Bangladeş'in Chittagong Bölgesi vurulmuştur. Saatte 260 kilometrenin üzerinde esen rüzgârlar ve 6m. yüksekliğe erişen dev dalgalar, ülkenin büyük bölümünü tahrip etmiş, en az 138.000 insan ölmüş ve 10 milyon kadar insan evsiz kalmıştır. 2000 Dünya Felaket Raporu, 2000 yılında 256 milyon insanın hava ve jeofizikle ilgili felaketlerden etkilendiğini hesaplamıştır. 2019'un sonunda, sadece 2019'da değil, önceki yıllarda da meydana gelen felaketler nedeniyle 95 ülke ve bölgede yaklaşık 5,1 milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır (Gülbuçuk ve Parça, 2020: 73).

TÜRKİYEDE EKOLOJİK GÖÇ

Türkiye'ye yönelen düzensiz göçü belirleyen dört ana unsur vardır. İlk olarak; komşu ülkelerde artan siyasi belirsizlikler ve çatışmalar bu ülke halklarının daha güvenli, zulümden uzak ve daha iyi hayat şartlarının olduğu yerlere gitme arzusunu arttırmıştır. İkincisi; Türkiye'nin Doğu- Batı ile Kuzey - Güney arasında bulunan coğrafi yapısı, gelişmiş Batı ve Kuzey ülkelerine geçiş yapmak isteyen transit göçmenler için ülkeyi çekici kılmaktadır. Üçüncüsü; Avrupa'ya ulaşmayı hedefleyen göçmenler, Avrupa'nın sınırlarında uyguladığı sıkı kontroller ve artan göç kontrolleriyle, Türkiye gibi Avrupa'nın çevre ülkelerine yönelmişlerdir. Dördüncü neden ise Türkiye'nin komşu ülkelere oranla ekonomik açıdan daha iyi şartlar sunması sebebiyle çalışmak isteyen göçmenler için çekici olmasıdır (Deniz, 2014: 184).

Türkiye sadece belirtilen sebeplerle göç alan bir ülke konumunda değildir. Aynı zamanda Türkiye'yi tehdit eden tabii afetler de ülke içerisinde göç hareketliliğine sebep olmuştur. Tabii afetler arasında Türkiye'de en etkili olan hiç şüphesiz depremlerdir. Afetler nedeniyle meydana gelen can kayıplarının yüzde 60 gibi önemli bir bölümü depremlerden kaynaklanmaktadır (AFAD, 2018). 1999 Gölcük depremi sonrası bölgeden gerçekleşen göçler ve yine 2011 yılında Van depremi sonrası göç hareketleri yakın tarihten verilebilecek önemli örneklerdir. Türkiye'de yaşanan tabii afetlerden sel, depremlerin ardından ikinci sırada gelmektedir. Ekolojik göçün nedenlerinden olan sel ülkemizde de önemli bir problemdir. Türkiye doğal özellikleri, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı nedeniyle sel afetinin çok sık ve yaygın olarak görüldüğü bir ülkedir. İlkbahar sonları ve yaz başları, sel olaylarının daha çok görüldüğü dönemlerdir. Bu dönemdeki seller daha etkili olmakta çoğunlukla da afet boyutuna varmaktadır (Özcan, 2006: 35). Bu kadar yoğun yaşanan sel olayları insanların yaşantısını da olumsuz etkilemektedir. İnsanlar sel sıkıntısı yaşanan bölgelerden göç etmek durumunda kalmaktadırlar. Topraklarının %65'i kurak, yarı kurak ve nemli iklim özelliği gösteren Türkiye "de İç Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dünya Çölleşme Risk Haritasında aşırı hassas ve çok hassas yerler olarak gösterilmektedir. Çölleşme ile mücadelede ilk beş ülke arasında yer alan Türkiye 'de Iğdır ve Konya Ovaları ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi kuraklık ve çölleşmeye en hassas bölgeler olarak belirtilmektedir (Mutlu vd., 2015: 81).

İklim değişikliğinin neden olabileceği göçler ve kent-kır nüfus dengesizliği, iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık hem tarım sektöründe olumsuz etkiler yaratmakta hem de yerleşimlerin ihtiyaç duyduğu suyun teminini güçleştirmektedir. Kırsal alanda kuraklığın neden olduğu ekonomik daralmanın kırdan kente göçü attırabileceği düşünülmektedir. Bunu önleyici kırsal ve kentsel nüfus dengesi gözetilerek tedbirler alınması gerekmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı [ÇŞB], Habitat III, 2004: 24).

KARADENİZ BÖLGESİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ EYLEM PLANI VE EKOLOJİK GÖÇ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dünyada ve ülkemizde etkisi yoğun bir şekilde hissedilen ve yapılan araştırmalarla bu etkinin artarak devam edeceği belirtilen ekolojik göç konusunda önlemler alınması artık bir zorunluluk halini almıştır. Bu kapsamda ülkemizde On birinci kalkınma planı” İklim değişikliğine uyumun sağlanması ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla bölge ve şehir ölçeğinde ihtiyaçlar tespit edilerek çözüm önerileri belirlenecek, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere 7 Bölgemiz için İklim Değişikliği Eylem Planları hazırlanacaktır” (ÇŞB, 714: 3), ibaresiyle iklim değişikliği konusunda ulusal anlamda politikalar yapılmasının önemini belirtmiştir.

Tüm ülkeyi kapsayacak şekilde yedi bölge için de eylem planlarının yapılması amaçlanmıştır. Ancak Deniz suyu sıcaklığının son kırk yılın en yüksek seviyesinde olması, buna bağlı olarak yağışların artması, Bölgenin engebeli yapısı nedeniyle afet riskinin artması, bunların sonucunda can ve mal kaybının meydana gelmesi sebebiyle öncelikli olarak Karadeniz bölgesi için eylem planı hazırlanmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB) 17 Temmuz 2019 tarihinde Karadeniz Bölgesi İklim Değişikliği Eylem Planını açıklamıştır (ÇŞB, 2019). Eylem planında:

1-Mekânsal strateji planı ve bütün ölçeklerdeki mekânsal planlar iklim değişikliği parametreleri dikkate alınarak hazırlanacak. Bu kapsamda Bölgeye ait Mekânsal strateji planları çerçevesinde alt ölçekli planları revize edilmesi gerektiği ve revize işleminin ardından bahsedilen altı ilin belediyeleri tarafından alt ölçekli planların gözden geçirilmesi gerektiği eylem planında açıklanmıştır.

Bölgenin, kentin ve kırsal mekânsal büyümesini, sosyo-ekonomik gelişimini ve geleceklerini şekillendirmede önemli rol oynayan ve bu amaçlara ulaşmak için eylemler ortaya koyan stratejik mekansal planlama (SMP) yaklaşımı oldukça önemlidir. SMP paradigmasında mekânın kullanımı ve yerleşme olgusu yeni boyutlar kazanırken, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilirlik, ulusal ve küresel ekonomiye eklemlenebilirlik, sürdürülebilirlik gibi kavramların ağırlığı gittikçe artmaktadır (Polat, 2010).

2-Trabzon, Rize, Ordu, Giresun, Artvin ve Samsun illeri öncelikli olmak üzere dere yataklarında yer alan binalar tespit edilecek ve uygun alanlar için kamulaştırma ve taşıma süreci planlanacak. Dere yataklarındaki yapılaşma Karadeniz bölgesi gibi yoğun yağış alan bir bölgede yağış miktarının iklim değişikliği sonucunda artması durumunda ciddi kayıpları beraberinde getirmektedir. 22 ağustos 2020'de Giresun'da meydana gelen sel olayı son 21 yılın ağustos ayı için en yüksek yağış oranıyla insanların hayatını kaybetmesi, binaların yıkılması, araçların sel sularına kapılması gibi ciddi sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Karadeniz iklim değişikliği eylem planı ile dere yataklarındaki yapılaşmanın önlenmesi sonraki dönemlerde yaşanacak kayıpların önlenmesi konusunda etkili bir adımdır. Çevre ve şehircilik bakanlığı, dere yatağında bulunan ve iklim değişikliği nedeniyle risk altında olan, acil ve öncelikli taşınması gereken 1950 adet bina tespit edildiğini bu kapsamda 2000 ailenin kentsel dönüşüm kapsamında yapılacak yeni konutlara taşıma işlemlerinin gerçekleştirileceğini bildirmiştir (ÇŞB, 2019: 20).

3-Yüksek heyelan riski bulunan bölgelerde yer alan binalar tespit edilerek uygun alanlara taşınacak ve bu bölgelerde inşa faaliyetlerine izin verilmeyecek İklim değişikliği sonucu meydana gelecek olan heyelan da ekolojik göçe neden olan doğa olaylarından biridir. Bu kapsamda Karadeniz bölgesinde heyelan tehlikesi bulunan bölgelerde yaşayan insanların risk taşımayan alanlara göçleri suretiyle ortaya çıkabilecek olumsuzlukların önlenmesi amaçlanmaktadır.

4-Yerel yönetimler uhdesindeki ekonomik ömrünü tamamlamış veya yetersiz kesit genişliğine sahip köprülerin önceliklendirme yapılarak kaldırılması için tespit çalışmaları yapılacaktır. İhtiyaca cevap vermeyen ancak kullanılmaya devam eden köprüler olası bir afet durumunda kayıplar yaşanmasına sebep olacağı için eylem planında bu yapıların kaldırılması yönünde karar alınmıştır.

5-Karadeniz Sahil Yolu'nun yağış sularının denize ulaşmasına engel olan bölümlerinde menfezlerin kapasitesi artırılabilecek. Yağış sularının denize ulaşmasının engellenmesi derelerde

taşkınlara, sellere sebebiyet vereceği için bu bölgede yaşayan insanlar ve diğer canlılar için sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple menfezlerin kapasitesinin artırılması yine olası sellerde kayıpları azaltacaktır.

6-Karadeniz Sahil Yolu'nda ve risk altında olan karayollarının altyapısının belli noktalarında ani oluşan taşkınların denize iletilmesini sağlayan su hatları ve tüneller oluşturulacak.

7- Dere yataklarının doğal yapısının bozulmaması için bölgede faaliyet gösteren tesislerde denetimler sıklaştırılacak. Bu kapsamda, Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde kalan alanlarda Büyükşehir Belediyelerince, İlçe Belediyesi Mücavir Sınırları içerisinde İlçe Belediyelerince, diğer alanlarda ise İl Özel İdarelerince, Çevre Şehircilik Bakanlığı İl Müdürlükleri ile koordineli olarak dere yataklarından kontrolsüz malzeme alınmaması ve hafriyat dökülmemesi için gerekli önlemlerin alınması için denetimler sıklaştırılarak bu alanlarda olası afetlerin önlenmesi amaçlanmıştır.

8-Kamu hizmeti veren binaların aşırı iklim olaylarından daha az etkilenecekleri şekilde kent planlarında yer seçimleri yapılacaktır. Kamu binalarının riskli alanlardan alınarak afet riski taşımayan alanlara nakli vasıtasıyla vatandaşların olası mağduriyetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır.

9-İklim Değişikliği ve etkileri konusunda yerel yönetimlere düzenli eğitimler verilecek. İmar planı yapma, imar izni verme konusunda yetkili kuruluşlar olan yerel yönetimler yönetici ve çalışanların iklim değişikliği ve olası etkileri konusunda bilgi sahibi olmaları sel, deprem, taşkın, kuraklık gibi sebeplerle oluşacak sorunları daha başlangıçta önlenmesi anlamına gelecektir.

10-Yağış suları ve kanalizasyon suları ayırık sistem haline dönüştürülecek. Alt yapı tesisleri planlanırken iklim değişikliği konusu önemli bir parametre olarak göz önünde bulundurularak altyapıdan kaynaklı sorunlar konusunda çözüm üretilmiş olacaktır

11-İçme suyu, atık su arıtma ve atık depolama gibi kritik altyapı tesislerinin afet risk analizleri yapılacaktır. İlgili kurum ve kuruluşların görüşlerine başvurularak altyapı tesislerin afet risk analizleri hazırlanması ve afete hazır tesislerin oluşturulması amaçlanmıştır.

12-Doğal afet riski taşıyan alanlarda can ve mal güvenliği açısından erken uyarı sistemleri konusunda ilgili kurumlarla koordinasyon sağlanacak. Bu alanda halka en yakın birim olan yerel yönetimlere Çevre ve Şehircilik bakanlığı tarafından erken uyarı sistemleri konusunda destek verilmesi amaçlanmaktadır.

13-Bölgedeki yapılaşmada enerji verimli, iklim duyarlı ve ekolojik özellikli yerel yapı malzemelerinin kullanımı özendirilecek ve yaygınlaştırılması desteklenecek. Bu konuda enerji, verimli, iklim duyarlı, ekolojik özellikli yapı malzemelerinin kullanımı özendirilerek

14- Bölge genelinde yol yapımında geçirgen materyaller kullanılması teşvik edilecek. Geçirgen maddelerin kullanılması bölgede karşılaşılan en önemli sorun olan sellerin önlenmesi anlamında önemlidir.

15-Atıkların dere yataklarında ilave yük oluşturmaması için bölgede atık yönetimi ve sıfır atık uygulamaları yaygınlaştırılacaktır. Ülkemizde özellikle yapısal atıkların ve katı atıkların depolanması konusunda dere yataklarının kullanılması da derelerde taşkınlara sebebiyet verdiği için bunu önlemek amacıyla yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir.

Karadeniz bölgesi iklim değişikliği eylem planının da belirtilen hususların gerektiği gibi planlanması ve uygulaması durumunda Karadeniz Bölgesi için öncelikle dere kenarlarında, heyelan bölgelerindeki yerleşim alanlarının boşaltılarak bölgede yaşayan insanların göç etmeleri sağlanacak ve sonraki süreçte çeşitli afetler sonucu insanların mağduriyeti önlenmiş olacaktır.

Bu konuda özellikle bazı alanlarda iklim değişikliği ile mücadelede ellerinde imar planı gibi önemli bir araç olan yerel yönetimlere rol verilmesi önemli bir adımdır. İklim değişikliği ile mücadelede bakanlık örgütlerince atılan adımlar yeterli olmayıp konuyla ilgili tüm aktörlerin ve vatandaşların süreçte aktif olması önemlidir.

SONUÇ

İlkel toplumlardan başlayarak günümüze kadar göç hareketleri her dönemde farklı sebeplerle gerçekleşmiştir. İlkel toplumlarda doğa koşullarına uymak zorunda olan insanlar göç ederken günümüz modern toplumlarında insanın doğayı tahribi, doğa üzerinde kurduğu tahakküm yine insanları göçe sevk etmektedir. Son dönemlerde önemi artan ekolojik göç kavramı Uluslararası kuruluşların, gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerin harekete geçmesine ve göçün sebeplerine ilişkin önlemler alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır ve çok sayıda ülkenin katılımıyla anlaşmalar imzalanmıştır.

İklim değişikliğine bağlı olarak gerçekleşen göçlerin önlenmesi için öncelikle iklim değişikliğinin sebepleri üzerine durularak bu sebepleri ortadan kaldırmak ya da iklim değişikliğine sebep olan emisyon salımı azaltımı için Paris iklim anlaşmasında belirtilen ülke yükümlülüklerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu konuda küresel önlemler hiç şüphesiz önemlidir ancak iklim değişikliğinin önemi konusunda vatandaşların bilinçlenmesi hükümet politikalarıyla birlikte etkili olacaktır. Bu konuda halka en yakın birimler olan yerel yönetimlere de şehir planlarının yapılması, uygulanması konusunda önemli görevler düşmektedir.

İklim değişikliği konusunda çizilen senaryolarda deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, seller etkisini günümüzde de göstermiştir ve bu etkilerin artarak devam edeceği yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ülkemizde bölgesel iklim değişikliği eylem planları sağlıklı bir şekilde uygulanırsa ekolojik olarak gerçekleşebilecek göçlerin önlenmesi açısından önemli bir adım atılmış olacaktır.

Karadeniz bölgesinde başlatılan eylem planında belirtilen hususların gerektiği gibi yerine getirilmesi durumunda özellikle yağışlar sonucu meydana gelecek sel olaylarıyla oluşacak zararlar azalacak, bu sebeple meydana gelecek göç hareketleri de engellenmiş olacaktır.

Ancak iklim değişikliği sonucu deniz seviyesinin yükseleceğine dair bilimsel araştırmalar mevcuttur ve bu durumun bölgede özellikle denizin doldurulması yöntemiyle yapılaşmaya açılan alanlarda önemli göç olaylarını beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Bu kapsamda eylem planına bu durumların da dahil edilerek iklim değişikliği sonucu bölgede meydana gelebilecek bütün olası senaryoların göz önünde bulundurularak planlama yapılması gerekmektedir.

Aynı zamanda ekolojik göçle mücadelede sadece uluslararası kuruluşların ve hükümetlerin aldığı karar ve politikalar yeterli olmayıp yerel yönetim kuruluşlarının da politika belirleme ve uygulama sürecinde aktif rol alması gerekmektedir. Vatandaşların da sürece dahil edilerek yeterli bilinç oluşturulmalı ve mücadeleye herkesin katkı sunması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Akın, G. (2006). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2) 29-43.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Örgütü (t.y.). *İklim değişikliği ve felaketler*, (11.12.20), <http://www.unhcr.org/climate-change-and-disasters.html>.

Birleşmiş Milletler. (1967). Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme,

Çevre ve Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2014). *Türkiye ulusal rapor, üçüncü birleşmiş milletler konut ve sürdürülebilir yerleşmeler konferansı, Habitat III*, (22.12.24), [https://webdosya.csb.gov.tr/db/habitat/editordosya/file/HABITAT_III_ULUSAL_RAPOR_\(t_urkce\).pdf](https://webdosya.csb.gov.tr/db/habitat/editordosya/file/HABITAT_III_ULUSAL_RAPOR_(t_urkce).pdf)

Çevre ve Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (t.y.). *Paris Anlaşması*, (01.11.2020) <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587>.

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2019). *Karadeniz bölgesi iklim değişikliği eylem planı*, (1.11.2025), <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-karadeniz-bolgesi-iklim-degisikligi-eylem-planı-ni-acikladi-bakanlik-faaliyetleri-26574>.

Ferrie J. (2017). *Climate change and mass migration: a growing threat to global security*, IRIN,(04.12.2020),<http://www.refworld.org/topic,50ffbce4132,50ffbce413e,5881cda14,0,,,html%20Jared%20Ferrie>.

Gülçubuk B. ve Parça H. (2020). Dünyada göç hareketliliğinin yeni bir belirleyicisi: iklim değişikliği ve etkileri”, A Ruşen ve S. A. Yıldız (Ed.), *international studies on natural and engineering sciences*,(s. 64-86), Ankara: Gece Kitaplığı.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2017). 2016 Türkiye göç raporu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (t.y.). *Türkiye'nin düzensiz göçle mücadelesi*, (22.11.2025), <https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi>.

Ilık Bilben, S. (2018). Antropojenik iklim değişikliği bağlamında göç tartışmaları, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 237–268.

İnal, O. (2012). Yaşamak için kaçanlar: ekolojik mülteciler. *EKOIQ Dergisi*, (02.10.25) 18. <http://ekoiiq.com/yasamak-icin-kacanlar-ekolojik-multeciler/>.

Kaya, H. E. (2020), Kyoto'dan Paris'e küresel iklim politikaları” *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*,4(10).165-191

Mutlu, A. vd. (2015). Ekolojik Mültecilik, *Memleket Siyaset Yönetim* , 10(23), 79-118

Mutluer, M. ve Südaş, İ. (2013). Görünmez' bir küresel sorun: çevre mültecileri , , E. Öner, (Ed.), Prof. Dr. İlhan Kayan'a armağan kitabı, (s.631-636). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları

Özcan, E. (2006). Sel olayı ve Türkiye, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1). 35-50

Özceylan D. ve Coşkun E. (2012), Van depremi sonrası yaşananlar ışığında sosyal ve ekonomik zarar görülebilirlik çalışmalarının önemi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 167-186

Özdemir, H. (2016). *Afetler coğrafyası*.İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Özgür, E. M. (2009). Göç ve çevre: çevresel bozulmanın göç üzerindeki etkilerine küresel bir bakış Urat Dağı, *Ulubey Kanyonları ve Uşak Çevresinde Ekoloji Temelli Doğa Eğitimi*.

Satır Reyhan A. ve Reyhan H. (2016). Küresel ısınmanın nedenleri, sonuçları, çözümleri üzerine yeni değerlendirmeler”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 11(26), 1-24.

Taşkın, D. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18 (1), 175-204

Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü. (2017). Göç istatistik raporu, Ocak-Şubat 2017, (12.12.24), https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/38492657_2017-yili-goc-istatistik-raporu-ocak-2018.pdf .

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On birinci Kalkınma Planı (2019-2023).

